

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kadın Çalışmaları Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Yoksulluğun Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi

Özgür Kaymak

2501090290

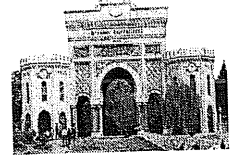
Tez Danışmanı

Doç. Dr. Sevgi Uçan Çubukçu

İstanbul 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **KADIN ÇALIŞMALARI** Bilim Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501090290** numaralı **ÖZGÜR KAYMAK**'ın hazırladığı "**YOKSULLUĞUN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**" konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **21.07.2011 Perşembe** günü saat **12.00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin**KABULU**.....'ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.BEDİA DEMİRİŞ	Kabul	
PROF.DR.FATMAGÜL BERKTAY	Kabul	
PROF.DR.NURCAN ÖZKAPLAN	Kabul	
DOÇ.DR.SEVGİ UÇAN ÇUBUKÇU	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.AYNUR SOYDAN ERDEMİR	Kabul	

ÖZ

YOKSULLUĞUN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Özgür Kaymak

1980'lerden itibaren artan küreselleşmeyle birlikte en çok tartışılan toplumsal sorunlardan biri haline gelen yoksulluğa yönelik ilgi, ekonomik alanın ötesine giderek siyasal ve sosyal bir içerik de kazanmıştır. Dolayısıyla yoksulluk ve yoksulluğun azaltılması üzerine geliştirilen stratejiler de kalkınma sürecinin önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.

Yoksulluk tüm toplum için bir sorun olarak karşımıza çıkmakla birlikte ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yaşanmaktadır. Kadınlar yoksulluğu farklı biçimlerde tecrübe etmektedirler. “Yoksulluğun kadınlaşması” gelişmiş kapitalist ülkelerle birlikte, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde 1980'lerden itibaren yaygın bir şekilde görülmeye başlanmıştır.

Bu tez çalışmasında yoksulluk olgusu toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınmaktadır. Yoksulluğun kadınlaşmasına sebebiyet veren faktörler; işgücü piyasasına katılımın düşük olması, piyasanın kadınlara yönelik ayrımcı tutumu, kadınların eğitim imkânlarından yararlanamaması, küreselleşmeyle birlikte kadınların düşük ücretli ve güvencesiz enformal sektörde yoğunlaşması, göç süreciyle birlikte artan kadın yoksulluğu, ekonomik/finsansal krizlerin ve geleneksel kadın rol modelinin kadın yoksulluğuna etkisi genel olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada ayrıca, yoksulluğun ölçülmesinde kullanılan yaklaşımlara toplumsal cinsiyet perspektifiyle odaklanılmakta ve yoksulluğu azaltmada kullanılan stratejiler mercek altına alınmaktadır.

Çalışmanın sonucunda, kadınların yoksulluğu erkeklerden daha kuvvetli ve uzun süreli yaşadığı görülmektedir. Ana akım yoksulluk tanım ve ölçümlerinin

temelde aileyi baz almalarından dolayı yoksulluğun aile içindeki dağılımını vermedikleri için cinsiyet körü oldukları tespit edilmiştir. Kadın yoksulluğunun mercek altına alınmasında özellikle 70'lerden itibaren ivme kazanan kadın hareketinin etki ettiği görülmüştür. Gelişmekte olan ve erkek egemen toplumsal yapısı nedeniyle toplumsal cinsiyet ayrımcılığının çok şiddetli yaşandığı ülkelerde kadın yoksulluğunun katmerli bir hal aldığı saptanmıştır.

ABSTRACT

EXAMINATION OF POVERTY IN THE CONTEXT OF GENDER

Özgür Kaymak

Poverty has become one of the most controversial issues in recent years. Since the 1980's with the increasing effect of globalization, the interest for poverty has gone beyond the economic sphere and has gained a political and social content. The strategies developed for the reduction of poverty has become one of the most important agenda items in the development process.

Although poverty is a problem for the entire community it is mainly experienced by women more acutely and differently. Therefore, feminization of poverty has become a common problem in the advanced capitalist, the developing and the least developed countries since the 1980's.

In this study, the phenomenon of poverty is examined in the context of gender. Factors which give rise to the feminization of poverty; low labor market participation, discriminatory attitude toward women in the market, low educational opportunities for women, concentration of low paid and insecure work in the informal sector due to the effect of globalization, increase of poverty among women due to the effect of migration, impact of financial/economic crisis and traditional female role model is examined in a general context. Also in this study, the approaches to measure poverty and the strategies to reduce poverty are examined with a gender perspective.

Consequently, it is seen that women experience poverty more acutely and in a longer period than men. It is found that, the mainstream definitions and measurements of poverty are gender biased. On the other hand it is seen that, women's movement which gained momentum in the 1970's has been a turning point since it puts women's poverty under the spotlight. In poverty studies it is understood that in the developing countries due to their male dominated structure gender

discrimination is experienced very severely and that the state of women's poverty is increasing sharply.

ÖNSÖZ

Yoksulluk tüm insanlık için temel bir sorun olarak karşımıza çıkmakla birlikte, toplumsal hayatta yaşanan cinsiyet eşitsizliğinden dolayı çoğunlukla kadınlar tarafından yaşanan bir olgudur. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, kadınları yoksulluğa karşı risk altına sokmakta ya da yoksulluklarına neden olmaktadır. Kadınlar yaşamlarında erkeklere göre daha çok yoksulluk deneyimlemeye meyillidir ve bu, tekrar eden ve uzun süreli yoksulluk biçiminde gerçekleşmektedir. Yoksulluğun kadınlaşması olgusunun son yıllarda giderek önem kazanmasından dolayı kalkınmada cinsiyet farklılaşmalarına ilişkin olumsuzlukların giderilmesi, tüm plan ve programlarda toplumsal cinsiyet duyarlılığı oluşturulması amacıyla Avrupa Birliği bünyesinde ve uluslar arası ajanslar tarafından çalışmalara başlanmıştır.

Kadınların eğitim, sağlık hizmetleri, istihdama ve politik yaşama katılım gibi toplumsal yaşamın tüm alanlarındaki fırsatlara eşit olmayan erişimi nedeniyle yoksullukları artmakta ve sürekli olmaktadır. Bu nedenle, yoksulluğun anlaşılmasında toplumsal cinsiyete duyarlı bir analiz çerçevesinin benimsenmesi önemli olmaktadır. Bu çalışmada, yoksulluğa cinsiyet körü eğilen ana akım yaklaşımlar ve toplumsal cinsiyeti merkezine alan yaklaşımlar üstünde durulmaktadır. Ayrıca, kalkınma programlarında kadın yoksulluğunun yeri ve yoksulluğun kadınlaşmasına sebebiyet veren faktörler ele alınacaktır.

Literatürde yoksulluk olgusuna yönelik tarihsel ve kavramsal tanımlamalar çok olmasına rağmen kadın yoksulluğuna ilişkin kavramsal boyuta destek sağlayacak çok fazla veriye rastlanmamıştır. Ancak 1990'lardan itibaren kadın yoksulluğunun görünür olmasıyla birlikte, literatürde bu alana yönelik çalışmalar yapıldığı görülmekle birlikte bu verilerde çok yeterli değildir.

Çalışmada konuyla ilgili literatür taraması yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca konuyu niteliksel ve niceliksel olarak örneklendirebilmek için çeşitli araştırmacıların yürütmüş olduğu çalışmalardan, resmi istatistiklerden ve bunlara ilişkin veri tabanlarından da yararlanılmıştır.

Bu çalışmayı yürütürken danışmanlığımı yapan, akademisyenliğiyle ve kişiliğiyle akademik kariyer çizmemdeki en büyük faktör olan Doç. Dr. Sevgi Uçan Çubukçu'ya, benden desteğini esirgemeyen çok saygıdeğer hocam Prof. Dr. Fatmagül Berktaş'a, destekleri ve yardımları için Prof. Dr. Nurcan Özkaplan'a ve Prof. Dr. Şemsa Özar'a, bütün bu süreç boyunca hem akademik olarak bana sonsuz destek veren hem de manevi olarak hep yanımda olan, Kadın Çalışmaları'nda olmayı benim için çok keyifli hale getiren Dr. Berrin Oktay Yılmaz'a, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen anneme ve babama teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ÖZ (ABSTRACT).....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLO LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: YOKSULLUĞUN KAVRAMSAL VE TARİHSEL GELİŞİMİ	5
1.1. Tanım.....	16
1.1.1. Yoksulluğun Cinsiyetini Gösteren Yaklaşımlar.....	23
1.1.2. Kadınların Yoksulluğu.....	29
1.2. Tarihsel Gelişim.....	31
1.2.1. Toplumsal Cinsiyet Temelli Yaklaşım.....	35
1.2.2. Yoksulluk ve Toplumsal Cinsiyetin Uluslararası Kalkınma Politikalarındaki Yeri.....	38
1.2.2.1. Birleşmiş Milletler Eylem Planı: “Kadının On Yılı”.....	39

1.2.2.2. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı (GAD).....	44
---	----

1.2.2.3. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW).....	45
--	----

1.2.2.4. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu.....	48
--	----

2. BÖLÜM: GELENEKSEL YOKSULLUK YAKLAŞIMLARI: CİNSİYET KÖRÜ İÇERİK.....

59

2.1. Yoksulluğa Dair Cinsiyet Körü Yaklaşımlar.....	59
---	----

2.1.1. Yoksulluk Sınırı Yaklaşımı.....	59
--	----

2.1.2. Temel İnsani İhtiyaç Yaklaşımı.....	63
--	----

2.1.3. İnsani Yoksulluk Endeksi.....	65
--------------------------------------	----

3. BÖLÜM: TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ YAKLAŞIMLAR: CİNSİYETÇİ İÇERİĞİN AÇIĞA ÇIKARILMASI.....

69

3.3.1. Yapabilirlikler Yaklaşımı.....	69
---------------------------------------	----

3.3.2. İnsani Gelişme Endeksi.....	75
------------------------------------	----

3.3.3. Toplumsal Cinsiyet Gelişme Endeksi.....	81
--	----

3.3.4. Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü Endeksi.....	87
--	----

3.3.5. Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Endeksi.....	94
---	----

3.3.6. Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmeleri.....	97
---	----

3.3.7. Sosyal Dışlanma Yaklaşımı.....	100
---------------------------------------	-----

4. BÖLÜM: YOKSULLUĞUN KADINLAŞMASI	107
4.1. Yoksulluğun Kadınlaşması.....	107
4.1.1. Kadın-Erkek Ücret Farkı.....	122
4.1.2. Enformal Sektör.....	132
4.1.3. Göçün Feminizasyonu.....	137
4.1.4. Ekonomik Kriz.....	144
4.2. Yoksulluğu Azaltmada Kullanılan Stratejiler.....	150
4.2.1. Mikrokredi Uygulaması.....	151
4.2.2. Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme.....	156
SONUÇ	168
KAYNAKÇA	180

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İnsani Yoksulluk Endeksi Bileşenleri-İYE 1.....	67
Tablo 2: İnsani Yoksulluk Endeksi Bileşenleri-İYE 2.....	67
Tablo 3: İnsani Gelişme Endeksi Bileşenleri.....	77
Tablo 4: Ülkeler arası İnsani Gelişme Endeksi Karşılaştırması.....	78
Tablo 5: Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi Bileşenleri.....	83
Tablo 6: Cinsiyete göre ilkokula kayıt yaptırmayan çocukların oranı.....	85
Tablo 7: Toplumsal Cinsiyete Dayalı İnsani Gelişme Endeksi.....	86
Tablo 8: Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü Endeksi.....	88
Tablo 9: Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Kadın Oranı (%).....	89
Tablo 10: Seçim Yıllarına Göre Kadın Milletvekili Oranı (%).....	90
Tablo 11: İnsani Gelişme Düzeyine göre Ülke Kategorileri için TCGE ve TCGÖ Ortalamaları.....	92
Tablo 12: 2010 Yılı Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Sıralaması.....	95
Tablo 13: 2010 Yılı Küresel Toplumsal Cinsiyet Raporu-Bölgesel Performans.....	96
Tablo 14: Yoksulluğun Kadınlaşması-Amerika Birleşik Devletleri Örneği, 1995...116	
Tablo 15: Yalnız Yaşayan Annelerin Yoksulluk Oranı (%).....	117
Tablo 16: Bekar Annelerin ve Toplam Nüfusun Yoksulluk Oranı Karşılaştırması (%), 2000.....	119
Tablo 17: Bekar ve Evli Annelerin Yoksulluk Oranı Karşılaştırması (%).....	120

Tablo 18: Çocuklu Ailelerin Irk ve Etnik Kökenlerine Göre 2005 yılı itibari ile Resmi Yoksulluk Oranları (%).....	121
Tablo 19: Kadın ve Erkek Ücret Farklılığı.....	124
Tablo 20: Kadın ve Erkek Ücret Farklılığı, Kanada Örneği.....	126
Tablo 21:Kadın Ücretlerinin Erkek Ücretlerine Oransal Farkı.....	127

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
Aktr.	Aktaran
Bknz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BPFA	Pekin Eylem Platformu (Beijing Platform for Action)
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women)
CEO	Yönetim Kurulu Başkanı (Chief Executive Officer)
Çev.	Çeviren
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	Editör
FHH	Kadın Hane Reisli Evler (Female Headed Households)
GAD	Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (Gender and Development)
GDI	Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi (Gender Development Index)

GEM	Toplumsal Cinsiyet Güçlendirme Ölçümü (Gender Empowerment Measure)
GRB	Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (Gender Responsive Budget)
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GSYİÜ	Gayrisafi Yurtiçi Üretim
HDR	İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report)
ILO	Uluslar arası Çalışma Örgütü (International Labour Organisation)
IMF	Uluslar arası Para Fonu (International Monetary Foundation)
IOM	Uluslara rası Göç Bürosu (International Office of Migration)
ITUC	Uluslar arası İşçi Sendikaları Konfederasyonu
İGE	İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index)
İYE-1	İnsani Yoksulluk Endeksi- 1
İYE-2	İnsani Yoksulluk Endeksi-2
KSO	Kafa Sayım Oranı
KSSGM	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
KYD	Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmeleri
LIS	Luxemburg Gelir Çalışması (Luxemburg Income Study)
MDI	Medyan Harcanabilir Gelir (Medium Disposable Income)
MDG	Binyıl Gelişme Hedefleri (Millennium Development Goals)
OECD	Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Organization European Development Comitte)

Par.	Paragraf
PRSP's	Yoksulluğu Azaltmada Kullanılan Stratejiler (Poverty Reduction Strategy Papers)
s.	Sayfa
SAP	Yapısal Uyum Programları (Social Action Programme)
TCGE	Toplumsal Cinsiyet Gelişme Endeksi (Gender Development Index)
TCGÖ	Toplumsal Cinsiyet Güçlendirme Ölçüsü (Gender Empowerment Measure)
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UN	Birleşmiş Milletler (United Nations)
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
WAD	Kalkınma ve Kadın (Women and Development)
WB	Dünya Bankası (World Bank)
WDR	Dünya Kalkınma Raporu (World Development Report)
WID	Kalkınmada Kadın (Women in Development)

GİRİŞ

Yoksulluk yüzyıllardır en önemli toplumsal sorunlardan biri olarak varlığını sürdürmektedir. Yoksulluk tanımı bu süre boyunca farklı şekillere bürünmüş, farklı anlamlar ifade etmiştir. Buna rağmen, üzerinde uzlaşmaya varılan tek bir yoksulluk tanımı olduğunu söylemek çok zordur. Literatürde var olan ana akım yoksulluk tanımları toplumsal cinsiyet eşitliğini içinde barındırmayan tanımlardır. Amartya Sen'in *yapabilirlik yaklaşımı* yoksulluk çalışmalarının temel ekseninde önemli bir odak teşkil etmektedir. Yoksulluk tanımına toplumsal cinsiyet bakış açısıyla bakılması Amartya Sen tarafından geliştirilen bu yaklaşımın alanda kullanılmaya başlanmasıyla gerçekleşmiştir. Böylelikle, aile içinde yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın yoksulluğu daha görünür kılınmıştır.

Hane içindeki yoksulluktan en çok etkilenen birey kadındır. Erkek, kazandığı parayı öncelikle kişisel giderleri için harcamakta ve kalan miktarını da ailesine ayırmaktadır. Oysa kadın, eline geçen az parayla evi geçindirme, düşük statülü işlerde para kazanma, hane içinde gerçekleştirilen (yaşlı bakımı, hasta bakımı vb.) işleri üstlenerek, ailenin düzeninin sürdürülmesinde aktif rol oynamaktadır. Erkeğin aksine kadın, kazanımlarını öncelikle çocukları ve evi için harcamaktadır.

Toplumsal hayattaki en yoğun eşitsizlik türü olan cinsiyet eşitsizliğinden dolayı, yoksulluk, çoğunlukla kadınlar tarafından tecrübe edilen bir olgudur. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yoksullukla kesişmesi kadınların yoksulluğu erkeklerden daha yoğun yaşamalarına sebebiyet vermektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yoksullukla birebir ilintilidir ve yoksulluğun artışıyla doğru orantılı olarak artmaktadır. Niceliksel olarak incelendiğinde dünyanın her köşesinde yoksulluğu en ağır yaşayan kesimin kadınlar olduğu görülmektedir. Niceliksel özelliğinin yanı sıra niteliksel olarak da kadınlar, yoksulluğu erkeklerden farklı olarak yaşamaktadırlar. Kadın ile erkek arasındaki eşitsizlikler, kadınların yaşadıkları sömürü ilişkileri, marjinalleştirilme ve dışlanma halleri kadının yoksulluğu deneyimleme biçimlerini erkeklerden farklılaştırmaktadır. Toplumlarda kadınların

kaynaklara ve gelirlere erkeklerle eşit biçimde erişememesi, mülkiyet ve gelirin kontrolünde eşit düzeyde söz sahibi olamaması ve emeklerinin değersiz kılınması ile yoksulluğun kadınlaşması arasındaki açık ilişki yoksulluğun kadınlaşmasının temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Cinsiyet eşitsizliği en çok kadınların tek başına hane reisi olduğu evlerde görülmekte ve bu evlerde, kadın yoksulluğunun en şiddetli haliyle yaşandığı gözlenmektedir. Yoksulluğu en fazla ve ağır şekilde yaşayanlar kadınlar ve bu yoksulluğu miras bıraktıkları çocuklarıdır. Bu durum uluslar arası alanda ilk olarak 1995'te Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Eylem Planında *yoksulluğun kadınlaşması* olarak ifade edilmiştir. Aile yapısının değişmesi, boşanmaların artması, evlilik dışı çocuk sahibi olma oranının artması ve çocukların kadınlar tarafından bakılması gibi nedenler yoksulluğun kadınlaşmasını açıklamak için ilk kez 70'lerde Amerikalı akademisyen Diane Pearce tarafından kullanılmıştır. Pearce'ın yoksulluğun kadınlaşması kavramını temellendiren tarihsel gelişme ise gelişmiş kapitalist toplumlarda, özellikle Amerika'da 1970'lerden sonra klasik çekirdek aile anlayışı ve pratiğinin büyük değişimlere uğramasıdır (Pearce, 1978: 28-36). Yoksulluğun bir kadın meselesi haline gelmesi ile, aile reisi kadın olan, çocuklarıyla beraber yalnız yaşayan ve geçimini kadınların üstlendiği aile sayısının artışı arasında da bir ilişki kurulmaktadır.

1980'lerden itibaren yoksulluğun kadınlaşmasının sadece gelişmiş ülkelere özgü bir olgu olmadığı, diğer kapitalist ülke ve az gelişmiş ülkelerde de benzer bir eğilimin var olduğu gözlenmiştir. 1980'lerden itibaren hızlanan küreselleşmeyle birlikte resmi sektöre dahil olan kadın işgücünün azalması, kadınların güvencesiz ve düşük ücretli enformal sektörde artış göstermesi, piyasada kadınlara uygulanan ayrımcı tutum ve davranışlar, kadınların eğitim imkanlarına ulaşamamaları, toplum tarafından geleneksel kadın rol modeliyle yetiştirilmeleri kadın yoksulluğunu tetiklemektedir.

Yoksulluğun son 20-30 yılda gözle görülür bir şekilde artmasının arkasındaki başlıca sebepler, uygulanan neoliberal ekonomik politikalar ve kapitalist nitelikli küreselleşmenin hızlanmasıdır. Bu iki ana faktör yoksulların içinde kadınların sayısının artmasına diğer bir ifade ile yoksulluğun kadınlaşmasına sebebiyet vermiştir. 1980'lerde IMF ve Dünya Bankası tarafından neoliberal politikalar doğrultusunda uygulanan yapısal uyum programlarının küreselleşme ile birlikte yarattığı yoksulluk 1990'lardan itibaren en yıkıcı seviyelerine ulaşmıştır. Bu süreç boyunca yoksulluğu en ağır haliyle yaşayan yine kadınlar olmuştur. 1990'lara kadar uluslar arası ajanslar tarafından gözardı edilen kadın yoksulluğunun tarih sahnesine çıkması ve kalkınma raporlarında yer edinmesi 70'lerde batıda doğan kadın hareketinin ivme kazanmasıyla gerçekleşmiştir. Uluslararası alanda kadın hareketinin hız kazanmasıyla birlikte kadın hareketi tarihinde çok önemli yer tutan CEDAW ve Pekin+5 Deklarasyonu ve Eylem Planı, toplumsal cinsiyet temelli yaklaşımların ilk defa gündeme gelmesi ve kadın yoksulluğunu engelleyebilecek önlemlerin alınması bakımından uluslar arası kalkınma alanında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Bu bağlamda, tezimizin temel amacını da, kadın yoksulluğunun tarihsel ve kavramsal boyutlarıyla nasıl incelendiğini, literatürde nasıl yer aldığını ortaya koymak olarak ifade edebiliriz. Bu alana yönelik çalışmalar incelenirken, çeşitli ölçüm metodlarından yararlanılacaktır; ayrıca bu ölçüm metodlarının, toplumsal cinsiyeti bir analiz kategorisi olarak ele alıp almadığı irdelenecektir. Bu çerçevede kadın yoksulluğunun nasıl analiz edildiği ve literatürde bu alanda karşılaşılan eksikler ve zorluklar tartışılacaktır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde yoksulluğun tanımsal ve kavramsal çerçevesine tarihsel açıdan bakılacak, yoksulluğu açıklayan farklı teorilere göz atılacak ve feminist yaklaşımların yoksulluğu nasıl kavramsallaştırdığı ele alınacaktır. İkinci bölümde yoksulluğa dair cinsiyet körü ölçüm teorileri incelenecektir. Üçüncü bölümde ise toplumsal cinsiyeti bir analiz kategorisi olarak temel eksenine koyan ölçüm teorileri ele alınacaktır. Dördüncü bölümde ise,

öncelikle yoksulluğun kadınlaşmasına neden olan faktörlere değinilecektir. Son olarak, yoksulluğu azaltmada kullanılan stratejiler ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulguların genel değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

1. BÖLÜM

YOKSULLUĞUN KAVRAMSAL VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Tüm toplumlarda hiyerarşinin en alt sıralarında yer alanların yoksullar olduğunu söylemek yoksulluğun uygarlığın başından bu yana ezeli bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Kapitalizm öncesinde yoksullar kategorisini doğrudan üreticiler ve üretim bilgisine sahip kesimler oluştururken kapitalizmle birlikte yoksulluk yerleri aletlerle, makinalarla doldurulan sürekli işsiz veya işsizlik durumunda olan kesimlerin durumu olmaya başlamıştır.

Kapitalizmin zihni emekten koparma süreciyle birlikte bu alt sınıflar bir varoluşsal daralma yaşamaya başlamışlardır, yoksulluğun yoksunlukla içiçe geçtiği nokta tam da burasıdır. “İş” in bazını oluşturan üretkenlik, yaratıcılık, yapıcılık insanı insan kılan şeylerdir. Bundan dolayı işsizlik ve buna bağlı gelen yoksulluk ve yoksunluk durumu ekonomik bir sorun olmanın ötesinde varoluşsal bir sorundur (Laçiner, 2007: 315-324). Bugün yoksulluk sorunu artık sadece iktisadi bir sorun değil toplumsal ve insani bir sorun haline gelmiştir. Yoksulluk, ekonomik bir kategori olmanın yanı sıra, kişilerin içinde yaşadığı ve bu sorunla başa çıkmak için yöntemler geliştirdiği toplumsal bir *durum* dur (Erdoğan, 2007: 14).

Yoksulluğu kadınlar ve erkekler toplumsal bir sorun olarak yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Bu tezin ana konusu olan kadın yoksulluğunun tanımlanmasında ve belirlenmesinde ise toplumsal cinsiyet¹ kavramı çok önemli bir işlev görmektedir.

¹ Toplumsal cinsiyet kavramı, 1970’li yılların başlarında Ann Oakley tarafından, cinsiyetin biyolojik temellerinden farklı olarak, kurgulanan toplumsal kategoriler olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşımda erkek ve kadın arasındaki biyolojik farklılıklar üzerinden kurgulanan kadınlık ve erkekliğin doğal olmadığı vurgulanır. Bu vurgu ile, ataerkil ideolojinin değiştirilemez olarak sunduğu kimlik, rol ve eşitsiz ilişkilerin aslında dönüştürülebilir toplumsal yapılar oldukları dile getirilmiştir. Toplumsal cinsiyet kavramının, biyolojik yapıyı toplumsal cinsiyetin temeli olarak sunan özcü yaklaşımı, cinsiyetler arası anatomik farklılıkları kategorize etmesi ve ikili karşıtlık içinde sunması, cinsiyet kavramını ikame eder biçimde algılanması eleştirilmektedir. Bu eleştirilerle birlikte, cinsiyetin de

Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı kadın ve erkeğin, toplumsal kurumlar içinde (aile, çalışma, hukuk, eğitim, siyaset, din, sağlık, vb.) mevcut kaynakları, fırsatları ve gücü kullanımlarında eşitliği ifade ederken, toplumsal cinsiyet eşitsizliği de bu alanlarda birinin diğerine göre eşitsiz konumunu anlatmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği aynı toplum içindeki çeşitli gruplar arasında da yaygınlık göstermektedir. Diğer tüm eşitsizlikleri kesen bir özelliğe sahiptir; sınıf, kast, ırk ayrımcılığı vb, bütün toplumsal grupların eşitsizlikleri yaşadığı bir gerçekliktir.

Birçok toplumda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden daha geniş sosyo ekonomik ayrımcılıklar olmasına rağmen- Güney Afrika'daki apartheid² uygulaması, Hindistan'daki kast sistemi³, Brezilya'daki sınıf ayrımcılığı gibi- toplumsal cinsiyet eşitsizliği diğer eşitsizlik türlerine göre tüm dünyada daha yaygın durumdadır. Değişik şekiller almasına rağmen, birçok toplumda sosyal ilişkilerin bir vasfı niteliğindedir. Cinsiyet eşitsizliğinin sebeplerini ve sonuçlarını anlamak evrensel nitelikli bir sorundur.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yaratılmasında, kadın ve erkek arasındaki farkların ve hiyerarşik ilişkilerin kurulmasında, kamusal/özel alan ayrımı⁴ ve

üremeye dayalı bir ikili karşıtlık olarak, toplumsal cinsiyet pratikleri, ilişkileri ve düzeni tarafından oluşturulduğu ve doğallaştırıldığı öne sürülmektedir (Bu tartışmalar için bkz. Scott, 2007; Uçan-Çubukçu 2007; Acar-Savran, 2009). Joan Wallach Scott'a göre toplumsal cinsiyet (gender) şöyle tanımlanıyor: "toplumsal cinsiyet (gender) kavramının ifade ettiği üzere cinsiyetler (sex) arası ilişkiler sosyal organizasyonların-ilişkilerin birincil veçhesidir. Erkeklik ve kadınlık rolleri kültürel olarak tanımlanmaktadır. Cinsler arası ilişkiler hiyerarşik sosyal yapılar aracılığıyla oluşturulmaktadır (Bu tartışma için bkz. Scott Wallach, 1988).

² Apartheid, Afrika dilinde "ayrılık" anlamına gelmektedir. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1948-1994 yılları arasında, Ulusal Parti Hükümeti tarafından uygulanan ırkçı ayrımcılık sistemidir, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Apartheid>.

³ Hint kast sistemi, Hindu dinine inananların toplumsal olarak örgütlenmesi amacıyla yaratılmış bir sosyal merdiven sistemidir. Kast, toplumda özel bir konumu olan ve bu konumu nedeniyle öteki gruplardan ayrılan bir insan topluluğudur. Çocuklar anne ve babalarının kastına bağlıdır. Kast sistemi, Hindistan'ın tarihi boyunca siyasi bir birlik sağlanmasını güçleştirmiştir, http://tr.wikipedia.org/wiki/Hint_kast_sistemi.

⁴ Özel alanla kamusal alan arasındaki ayrım bize Yunanlılardan, özellikle de Aristoteles'den gelmektedir. Özel kişiler, kendi benzerleriyle ilişkileri maddi üretimden geçen insanlardı; buna karşılık kamusal insanlar ise, karşılıklılığa dayalı olmayan ilişki kuran insanlardı. İnsanı bir *zoon politikon* (siyasal hayvan) olarak tanımlayan Aristoteles için siyasal ilişkiler insanlığın "doğal" ereğidir; ancak politik topluluk (*cit *), tümüyle doğal olan heteroseksüel çift, aile ve klanın oluşturduğu insan gruplarından ayrılır, bunların ortak noktası yaşamın sürdürülmesine hizmet

cinsiyete dayalı işbölümü⁵ önemli rol oynamaktadır. Lamphere ve Rosaldo, cinsiyet eşitsizliğinin temelini kamusal/özel ayrımını koyarken; Beauvoir, ev odaklı yaşamının kadınları *ikinci cins* haline getirdiğini söylemektedir (Akt. Bora, 2008: 62-63). Kamusal alanın ve yurttaşlığın, kadın *doğası* na ve *özel* alana zıt olarak kurgulanması, kadının özel alandaki etkinliklerle tanımlanması, kadınları, kendilerini özgürleştirecek ve güçlendirecek politik öznelerle dönüşmelerini engellemektedir (Pateman, 1989: 118-130). *Özel* yaşamın düzenlenişi ve *özel* yaşam içindeki cinsiyete dayalı işbölümü ise, erkeklerin kamusal ve demokratik katılımını teşvik ederken, kadınlarınkini engellemekte veya azaltmaktadır (Phillips, 1995: 126-128). Cinsiyete dayalı işbölümü, işlerin basitçe paylaşılmasından öte, cinsiyetler arasındaki güç ilişkilerini yansıtan bir sürece işaret etmektedir.

Cinsiyete dayalı işbölümü ve kamusal-özel alan ayrımı tarihin ilk dönemlerine kadar gitmektedir. Tarihin bir çok dönemi boyunca, kadınlar erkeklerle aynı haklara sahip olmaktan mahrum bırakılmışlardır. Antik Yunan’da, kadınlar yurttaşlık haklarından mahrum bir şekilde kölelerle aynı kategoride yaşamak zorunda kalmışlardır. John Stuart Mill ve Mary Wollstonecraft gibi birçok feminist tarafından kadınların yasal durumları o dönemler için kölelikle eş değer olarak ifade ediliyordu. Geç 19. yüzyıla kadar evli bir kadın bağımsız bir varlık olarak toplumda yer alamıyordu, o kocasının koruması altında varlık gösteren bir insandı sadece. Eğitim hakkı, çocuklarının velayetini alma hakkı, mal ve mülk sahibi olmak gibi hukuksal hakların hiçbirisi kadınlar için geçerli haklar değillerdi (Lister, 1997: 66-68).⁶

etmektedir. Pateman’ın (1988) işaret ettiği gibi, modern toplumsal sözleşme kuramları, en önemli özellikleri bağımsızlık, sorumluluk ve akıl olan bir bireyi odağına alan bir kamusal alan tanımına yol açmaktadır. Özel alana gelince, bu alan aileye indirgenir. Toplumsal cinsiyet rollerini formüle ederken Rousseau kadınları tamamen doğallaştırır, “kadın” ile “anneyi” birbiri içinde eritir. Kadınlar özel alana tahsis edilmişlerdir. 19. yy dan bu yana feministler, kadınların özel alana kapatılmışlıklarını kırmaya ve onları kamusal alana çıkartmaya çalışmaktadırlar (Kergoat, 2009: s. 243-248).

⁵ Cinsiyete dayalı işbölümünün “ayrılma ilkesi”, genellikle erkekleri üretim alanıyla, kadınları ise yeniden üretim alanıyla özdeşleştirmektedir. “Hiyerarşik ilkesi” ise erkek işlerinin, kadın işlerinden daha değerli olduğunu varsaymaktadır (Kergoat, 2009: 95).

⁶ Fatmagül Berktaş, **Politikanın Çağrısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2010, s.127-130; 131-132.

Günümüz dünyasında, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınlar halen marjinal, *öteki*, bir çok hukuksal haktan mahrum vatandaşlar durumundadır.

Cinsiyete dayalı işbölümü, cinsiyetin toplumsal ilişkilerinden kaynaklanan, tarihsel ve toplumsal olarak biçimlenmiş toplumsal iş bölüşümü şeklidir. Levi-Strauss, bu kavramı toplumun ailelerden oluşması durumunu açıklayıcı bir mekanizma olarak kullanmıştır. Cinsiyete dayalı işbölümü iki ilkeye sahiptir: *ayırma ilkesi* (erkek işleri ve kadın işleri ayrımı) ve *hiyerarşik ilke* (bir erkek işinin kadın işinden daha 'değerli' olması) (Kergoat, 2009: 9-10). Cinsiyete dayalı işbölümü tarihsel olarak 1970'lerin başında Fransa'daki feminist hareketin ivme kazanmasıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. *Ev içi üretim tarzı* (Delphy) ve *ev içi emek* (Chabaud-Rychter) kavramsallaştırmalarını bu süreçte oluşan iki teorik oluşum olarak göstermek mümkündür⁷ (A.g.e, 2009: 11).

Cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların yaşamın her alanındaki konumunu olumsuz etkilemektedir. Bu eşitsizliğin en yoğun olarak yaşandığı yerlerden birisi ise *aile*'dir. Toplumun temeli olan aile içindeki cinsiyetçi işbölümünün en önemli sonuçlarından biri yukarıda bahsettiğimiz yoksulluğun kadınlaşmasının en büyük sebeplerinden birisi olan kadınların iş yaşamına eşitsiz bir şekilde dahil olmalarıdır. İş yaşamının erkek egemen karakteri ile birlikte küreselleşme süreciyle birlikte büyüyen (özellikle AGÜ'de) ev içi emeği ve bakım yükümlülükleri kadın istihdamının önündeki en büyük engellerden birisidir.⁸

Kadının yeri evidir, evi erkek geçindirir gibi kültürel engeller kadınların iş hayatına dahil olmalarını zorlaştırmaktadır. Ev içi, aile, özel alan ve bu alandaki cinsiyete dayalı iş bölümü, kapitalist patriarka çerçevesinde doğal bir alan olarak kurulur ve bu alandaki işler de kadın doğasının bir parçası olarak sunulmaktadır. Aile içindeki cinsiyetçi işbölümünün kadınlara yüklediği görev ev içi hizmet ve bakım

⁷ Bu konu hakkındaki detay için bkz. Christine Delphy, "Baş Düşman", Der. Günur Savran, Nesrin Turan-Demiryontan, **Kadının Görünmeyen Emeği**, İstanbul, 2008.

⁸ Türkiye'de kadının aile içindeki rolleri üzerinden (eş-anne) tanımlanıyor olması, kamu politikalarının bunun üzerinden yürütülmesi, en son yapılan değişikliklerle *Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlık* isminin değiştirilerek *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı* olarak gündeme gelmesi bu çerçevede yeniden düşünülmesi gereken gelişmelerdir.

hizmetleri sonucu kadınlar özel alana hapsedilmektedirler. Ailenin geçiminden sorumlu olmasalar da, geçinemiyor olmanın en fazla yükünü taşımaktadırlar. Çocukları besleyememek, evi yaşanır hale getirememek, kadınların hayatını ağırlaştırmaktadır (Bora, 2007: 108).⁹ Evde hasta ve bakıma muhtaç kişilerin olması durumu kadınların kendiliğinden bakıcı haline gelmeleri sonucunu doğurmaktadır (Ocak, 2007: 145).

Bu ucuz, düşük statülü kadın işgücü yaratan mekanizmalar nelerdir? Bu mekanizmalar dünyanın her yerinde aynıdır: ev kadınları, yani her şeyden önce çocuk bakımının yegâne sorumluluğunu taşıyan anneler, bir tek küçük çocuklara bakarken değil, bütün çalışma hayatları boyunca çalışma saatleri ve hareket kabiliyetleri bakımından öylesine zorlanırlar ki hem fabrikada çalışan hem de ev-eksenli çalışan işçiler olarak en düşük ücretli işgücünü ayakta tutmaya zorlanırlar. TÜİK'in 2010 yılı itibari ile yayınladığı istatistiklere göre Türkiye'de kadınların çalışmama nedenleri arasında ev işleri birinci sırada yer almaktadır. Türkiye'de işgücüne katılma oranına 2010 Eylül itibariyle bakıldığında bu oran %51,6'lık dünya ortalamasıyla karşılaştırıldığında sadece %27,9'dur.¹⁰

Genel anlamda kadın emeği ve daha spesifik konuştuğumuzda da enformel ev içi emek, hem aile içindeki geleneksel toplumsal cinsiyetçi roller hem de ekonomik koşullar incelendiği zaman daha anlamlı kılınabilmektedir. Thompson'un yaptığı çalışmaya göre (1963) ev içi emeğin içeriği kapitalist sistemdeki üretim sürecinde yaşanan değişikliklerle ve mikroekonomik dinamiklerle eş süreçli olarak değişime uğramaktadır. Bruegel (1986), Mies (1986), Cockburn (1988), Hartmann (1990), Elson (1992) ve Ecevit'in (1992) patriyarka üzerine yaptığı çalışmalar gösteriyor ki,

⁹ Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki fertlerin 24 saatlik etkinlikleri incelendiğinde; çalışan erkeklerin hanehalkı ve ev bakımına ayırdığı süre sadece 43 dakika iken çalışan kadınlarda bu sürenin 4 saat 3 dakika olduğu saptanmıştır. Buna karşın çalışmayan erkeklerin hanehalkı ve ev bakımına ayırdığı süre sadece 1 saat 12 dakika iken, kadınlarda bu süre 5 saat 43 dakikadır. Tüm ülkelerde de kadınların hane bakımı için harcadığı vaktin erkeklerden fazla olduğu saptanmıştır (TÜİK, 2007: 2). Bununla birlikte bütün dünyada kadınların yaptıkları işlerin üçte ikisinin, özellikle de çocuk bakımı, eğitimi, ev işleri, bahçelerde ve tarlalarda çalışma gibi işlerin tamamı ücretsizdir ve ilgili istatistiklerin dışında kalmaktadır (Ünlütürk-Ulutaş, 2009).

¹⁰ Bknz. TÜİK, 2010 İstatistik Yıllığı, http://www.tuik.gov.tr/yillik/isi_gostergeler.pdf.

1970'lerden sonra yaşanan üretim sürecindeki değişikliklerle birlikte patriyarkanın eklenmesi sonucu yoksulluk, işsizlik, kötü çalışma koşulları ve cinsiyete dayalı iş bölümü konularında en büyük cefayı ve cezayı çekenler kadınlar olmuşlardır.

Feminist ekonomist çalışmaların gösterdiği gibi tarihsel süreç boyunca ev içi üretim tarzını diğer iş kollarından ayıran en önemli özellik, bu iş türünün global ekonomik sistemle olan iç içeliği ve enformalizasyon sürecidir. İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan ekonomik büyüme 1970'lerden itibaren düşüşe geçmiştir. 1970'lere kadar gelişmiş ülkelerdeki üretim süreci Fordist üretim süreci olarak adlandırılmaktadır. Fordist üretim sürecinden Post-Fordist üretim sürecine geçişteki değişiklikleri nüfus oranındaki artış, iletişim ve teknolojideki gelişmeler ve ulaşım maliyetlerinin ucuzlaması olarak özetleyebiliriz¹¹. Bu gelişmeler sonucu özellikle üçüncü dünya ülkelerindeki işgücü ucuzlamıştır ki bu ucuz işgücünün büyük bir kısmını kadınlar oluşturmaktadır (Carr ve diğerleri, 2000: 123-142).

Üçüncü dünya ülkelerinde ve toplumsal kültürün etkisi altında yaşayan, yoksulluğun kısıcındaki topluluklarda, evkadınının herhangi bir mesleki uzmanlığı yoktur, eğitim düzeyi düşüktür veya hiç eğitim almamıştır, kendini geliştirebilmek için boş zamanı yoktur. Bu durumda en iyi bildiği iş olan ev içi alandaki hünelerini sergileme yolunu seçmektedir. Yoksul evkadını için ise özellikle ev içi faaliyetlerin sürdürülmesini daha güçleştiren parasal kısıtlılıklar, vakit, emek ve özveri harcamalarının miktarını artırmaktadır (Şenol-Cantek, 2001: 102).

¹¹ Kapitalist Ekonomi'nin önemli gelişim evrelerinden biri olan ve "Fordizm" olarak kavramsallaştırılmış yeni endüstriyel üretim biçiminin ilkeleri, 1920'li yıllardan 1970'li yıllara kadar, başta sanayileşmiş ülkelerde olmak üzere dünyada uzun süre uygulanmıştır. Bu yeni dönemde; üretimin standartlaştırılması, kitlesel üretim, üretimde merkezi örgütlenmenin ağırlık kazanması, niteliksiz iş gücünün çalışma yaşamında yoğunlaşması gibi ilkeler Kapitalist Ekonomilerin uygulamalarına yansımıştır. Bu ilkeleri, geliştiren ve uygulayan Henry Ford olmuştur. Bu gelişmeler şehirlere göçün hızını arttırmıştır. Şehirlerdeki nüfus gelişmeye başlamıştır. Fordizm, kitlesel üretim biçiminin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi ve üretilen mala talebin sürekli artmasını gerekli kılıyordu. Toplum tüketici bir hale gelmeliydi. Bunu gerçekleştirebilmek için devlet, orta ve dar gelirli, "Sosyal Devlet" çerçevesinde desteklemek zorunda kalmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde, Fordist endüstriyel üretim biçimi pazarın ürüne doyması ve mal taleplerinde ortaya çıkan farklılaşma nedeniyle büyük bir kriz içerisine sürüklenmiştir. Bu kriz, yeni üretim biçimi arayışlarına neden olmuştur. 1980'li yıllardan itibaren dünyada, Fordist üretim biçimi yerine Post-Fordist üretim biçimi uygulanmaya başlandı. Bu yeni üretim biçimine "Esnek Üretim"de denilmektedir (<http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=74578>).

Uluslararası Çalışma Örgütü tahminlerine göre, bütün dünyada kadınların ücretsiz olarak yaptıkları ev işlerinin ekonomik değeri yılda 11 trilyon doları aşmaktadır (ILO, 2008). Küresel ekonomide kadın işgücünün esnekliği, kadınların ancak ekonomik gelişmeler talep ettiğinde düşük ücretle çalışabilecekleri ve dahası ekonomi kısıtladığında işten ilk çıkarılabilecek nüfus kesimi oldukları neredeyse tüm iş kollarında kabul edilen varsayımlar haline gelmiştir. Bunun sonucunda üretilen cinsiyet rejiminde, kadın emeğinin nitelikleri çoğunlukla görmezden gelinmekte ve kadınları aile için ek gelir sağlayan, aile bütçesini yalnızca desteklemek amacıyla çalışan bireyler olarak kabul edilmektedir.

Kadınların yoksulluk oranının erkeklere oranla yüksek olmasının sebeplerinden olan cinsiyete dayalı işbölümü sonucu oluşan kadınların evde yaptıkları ücretsiz çalışmalarıdır. Kadınların çocuk bakımı, yaşlı, engelli ve hasta bireylerin bakımlarını üstlenmeleri, hem bu işleri yürütebilecek olan devlet kurumlarının giderlerinin azaltılması hem de kadınların ev içindeki ücretsiz emeğinin önemsenmemesi sonucunu doğurmuştur (Hattatoğlu, 2002).

Bakımın ve emeğin özel alana hapsedildiği bir toplumda kadının gerek emek piyasasına gerekse toplumsal yaşama eşit koşullarda katılımı zorlaşmaktadır. TÜİK'in Ocak 2008 rakamlarına göre %22,3 düzeyinde olan kadın istihdam oranlarının düşüklüğünü göz önüne aldığımızda kadının özel alanda tanımlanmasının emek piyasasına olan çarpıcı etkisi göze çarpıyor. Yine TÜİK 2008 rakamlarına göre, 2007 yılında %24 olan kadın istihdamı, 2008 yılında gerileyerek %22,3'e düşmüştür. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de *ev kadınlarının* sayısı bir yıl içinde 578 bin kişi büyümüştür.

Kadınların, toplumun yeniden üretiminde merkezi önem taşıyan bakım emeği¹² sağlayıcısı olarak görülmesi, emek piyasasındaki konumlarını da belirlemektedir. Bakım işleri, ataerkil toplumsal ilişkiler zemininde kadınlara yüklenmektedir. Bu işleri kadınlar ücretsiz olarak sunuyorlar ve emekleri *çalışma*

¹² Gülnur Acar Savran'ın tanımlamasıyla: “beslenme, temizlik türünden temel kişisel ihtiyaçlarını gidermek için başkalarına ihtiyacı olan insanlara bu amaçla sunulan hizmet” (2008: 22).

olarak değerlendirilmiyor. Annelik başta olmak üzere, *seven kadın ve hayırlı evlat* rolleri, evkadınının genellikle herhangi bir dışsal dayatma olmadan üstlendiği varsayılan rollerdir. Özellikle ataerkil kültürün hakim olduğu toplumlarda evkadınlığı kimliğini bir kadere dönüştüren, kırsal yaşam koşulları ve namus olgusudur (Şenol-Cantek, 2001: 104). Gülnur Acar-Savran'nın belirttiği gibi, kamusal alanda, ücretli olduğu için emek zamanı olarak bir nicelikle ifade edilen bakım işleri ile hem maddi bir üründe somutlaşmadığı hem de karşılıksız olduğu için emek zamanı olarak ifade edilmemiş ev-içi bakım emeği arasında kurulacak süreklilik, kadınların karşılıksız bakım emeğini görünür hale getirmektedir (2009: 33).

Aksu Bora (2008), gerçekleştirdikleri yoksulluk araştırmasında yoksul kadınların çok azının ücretli çalıştığına, bunun temel nedeninin ise çok sayıda ve küçük yaştaki çocuklarının bakımı olduğuna dikkat çekmiştir. Diğer bir neden de ailenin hasta bireylerine bakma zorunluluğudur. Ayrıca, kadınların çalışmasının toplumda erkeklerin yenilgisi olarak algılanmasının, kadınların çalışmalarını engelleyerek yoksulluğu perçinlediğini ortaya koymuştur. Eğitim seviyesi ve gelir düzeyi yüksek olanlar, bakım hizmetlerini satın alarak bu durumdan kurtulabilmektedirler. Vasıfsız, düşük ücretli işlerde çalışan kadınlar için ise maalesef bu mümkün değildir.

Kadınların dünya çapında yaptığı farklı işleri *kadınların ev işi*'ne dönüştüren yapısal ilke; erkekleri ücretli işleri, kadınları ise ücretsiz işleri üstlenmeye yöneltten cinsiyete dayalı işbölümünün işlemedir. Modern para ile meta ekonomisi kendisine bir zemin kazanır kazanmaz, kadınlar kendilerini ücretsiz ya da en düşük ücretli işler alanına indirgenmiş halde bulurlar. Her toplum cinsiyete dayalı bir işbölümüne sahiptir. Maria Mies'e göre kadınların günümüzde cinsiyetleri nedeniyle ev kadını damgası yemesi gerçeği, esas olarak ev işi yapmak zorunda kalmalarından dolayı değil, düşük bir toplumsal statüye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Mies ve diğerleri, 1988: 247).

Ev içi hizmetin, düşük gelir sunan ve tipik bir kadın işi olarak görülmesi sadece bu döneme ait bir olgu değildir. Rönesans dönemi Venedik'inde ev içi hizmet

hakkında yazan Dennis Romano, endüstri öncesi Batı Avrupa'ya ilişkin çalışmalarında kadın emeğinin en önemli mecrası olarak ev içi hizmeti gösteriyordu. Genç erkekler sanat öğrenirken ve meslek sahibi olurken, genç kadınlar ev içi hizmette ustalaşıyorlardı. Onlara vasıfsız ve düşük ücretli işler sunuluyordu (Ginio, 2001: 196).¹³ Bu durum kadınları ve çocukları yoksul erkeklere göre daha aşağı bir konuma yerleştiriyordu. Görüldüğü gibi kadınların yoksulluğu sadece günümüz çağının sorunu değildir, tarihin tüm dönemleri boyunca yoksullar arasında en güçsüz olanlar kadınlardır. Tarihin eril kimliğinden dolayı uzun yıllarca araştırmalarda ve çalışmalarda kadın yoksulluğu gizlenmiştir.

Yoksulluğun kadınlaşmasının en öncelikli sebepleri arasında yer alan cinsiyete dayalı iş bölümü ve bunun en yoğun olarak yaşandığı ev ve bakım emeği halen feminist literatürde en fazla tartışılan konular arasında gelmektedir. Bunlar ev ve bakım emeğine feminist olmayan yaklaşımlar, feminist yaklaşımlar ve sosyalist feminist yaklaşımlar olarak üç başlık altında toplanmaktadır. Ev ve bakım emeğine **feminist olmayan tartışmalar**, bu işlerin tamamen kadınların kendi rasyonel seçimlerinden dolayı onlara yüklendiğini savunmaktadır. Bu teoriye göre, ev ve bakım işleri kadınların geleneksel olarak yüzyıllardır bilinçli olarak yapmayı seçtikleri işlerdir. Bu teorilerini Tercihler Teorisine (Preference Theory) ve Beşeri Sermaye Teorisine (Human Capital Theory) dayandırmaktadırlar. Preference Theory, Catherine Hakim tarafından kadınların işgücüne katılımlarının gelişimini incelemek amacıyla 1990'lı yıllarda geliştirilmiştir (Hakim, 1995).

Hakim'e göre (1993) iki tür çalışan grubu bulunmaktadır: kendini daha çok işine adayanlar ve daha az adayanlar. Geleneksel rollerini benimseyen kadınlar evlilik kariyerlerine odaklanmakta ve beşeri sermayelerine yatırım yapmamaktadırlar. Hakim'in yürüttüğü bu tartışma Becker'in (1961) Beşeri Sermaye Teorisiyle benzerlikler taşımaktadır. Becker'in teorisine göre kadınlar toplumsal cinsiyet rolleri ve ailedeki konumlarından dolayı kendilerine daha az yatırım yapmaktadırlar ve sonuç olarak da beşeri sermayeleri erkeklere oranla daha düşük

¹³ Avrupa tarihindeki ev içi hizmet hakkında genel tartışmalar ve kaynakça için bkz. Sarti, 1997.

olmaktadır. Bu teori kadınların piyasadaki konumlarını ev içindeki rolleriyle açıklamaktadır. Fakat burada patriyarkal sistem göz ardı edilmektedir. Hakim'in Tercihler Teorisine göre kadınların işgücü piyasasına katılımını kapitalist sistem veya patriyarka etkilememektedir. Kadınlar kendi tercihlerini kendileri yapmaktadırlar, kariyer hayatlarına kendi özgür iradeleriyle karar vermektedirler. Hakim'e göre ayrıca hamile kalmak ve çocuk sahibi olmak da kadınların kendi iradeleriyle verdikleri bir karardır.

Kadın emeğine **feminist yaklaşımlar**, 1970'lerden itibaren ataerkillik ve kapitalizmin kadın emeğinin kullanımını nasıl şekillendirdiğini açıklamaya çalışmıştır. Marksist feminizm, doğduğu Marksist tartışmaların etkisiyle toplumsal cinsiyetin kapitalizmin dinamikleri üzerinden analiz edilebileceğini savunmaktadır. Bu tartışma, kadınların durumunu kadın emeğinin gerek ev içinde gerekse işgücü pazarındaki konumuyla, bu konumuysa kapitalizmin dinamikleriyle açıklamaya çalışmıştır.

1970'lerde **Marksist feministler**, işgücü pazarının yekpare bir pazar değil toplumsal cinsiyetlere bölünmüş bir pazar olduğunu söylemişlerdir. Beechey'e göre bu olgu "parçalanmış işgücü pazarı" olarak adlandırılmıştır. Beechey'e göre (1977), işgücü piyasası kendi içinde ücretlere, sosyal haklara göre bölümlere ayrılmıştır.

Kadınlar bu bölünme içinde en düşük seviyeli, güvencesiz, en düşük ücretli bölümlerde çalışmaktadırlar. Bu ayrım daha sonraları Hakim'in çalışmalarında da kavramsallaştırılmıştır. Hakim'in belirttiği gibi (1996) ev içi enformel sektör hem dikey hem de yatay segregasyon oluşturmaktadır. Enformel ev işleri sadece kadınları ve çocukları içerdiği için yatay, ve bu alanda yükselme şansı olmadığı içinde aynı zamanda dikey segregasyondur. Bütün Marksist Feminist teoriler kadınların ev içindeki ve işgücü piyasasındaki konumlarını kapitalist ilişkiler çerçevesinde açıklamaktadır. Bu bakış açısı kadınların *öteki* durumuna getirilmesindeki patriyarkal sistemin gücünü küçümsemektedir. Aynı zamanda ataerkilliği kapitalizmin bir alt

kümesi olarak kurgulayamayacağımızı da göstermektedir (Allen ve Wolkovitz, 1987: 12).

Ev emeğine feminist çerçeveden üçüncü bakış açısını **sosyalist feministler** oluşturmaktadır. Sosyalist feministler ev içi ve işgücündeki kadınların yerini sadece kapitalist sisteme bağlı olarak açıklayan Marksist Feministleri eleştirmektedirler. Heidi Hartmann'ın "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği"¹⁴ adlı makalesinde (1981) Marksizmi cinsiyet kötü olarak nitelemekte ve eleştirmektedir. Hartmann'a göre (1981), toplumdaki işsizlik sorunu ve patriyarkal ilişkiler sadece kapitalizmle açıklanamaz. Marksist feminizm sorunu sadece kapitalizmle açıklamaya çalışmaktadır ve çizdiği sınır kadınların ev içindeki karşılıksız emeklerini açıklamaya yetmemektedir. Sosyalist feministler bu analitik yaklaşımı eleştirmişler ve kadınların işteki ve hayattaki konumlarını kapitalizm ve patriyarkayı beraber ele alarak incelemişlerdir.

Hartmann (1990) kadınların işgücü piyasasındaki durumunu "İkili Analitik Yaklaşım"ı (dual analytical approach) açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre: kadınlar erkeklere oranla piyasada daha düşük ücretlendirilmektedirler. Bu sebeple kocalarının maaşlarına bağımlı hale gelmektedirler. Kadınların bu ev içi sorumlulukları onların piyasadaki konumlarını güçsüzleştirmektedir ve daha düşük ücret kazanmalarına sebebiyet vermektedir bu da kadının yoksullaşmasına sebep olmaktadır. Delphy ve Leonard (1992) bu durumu *çifte sömürü* olarak kavramsallaştırmaktadır, yani kadınların yoksullaşmasında hem kapitalist hem de ataerkil sömürünün rolü bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği yoksullukla kesiştiği zaman kadınlar için erkeklerde olduğundan daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Cinsiyet eşitsizliği bir toplumdaki yoksulluğu derinleştiren en büyük faktörlerden biridir. Yoksulluk *cinsiyetlidir*; erkekler ve kadınların yoksulluğu farklı ve eşit olmayan koşullarda yaşamaları yoksulluğun cinsiyetçi niteliğini ortaya koymaktadır.

¹⁴ *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism.*

Yoksulluk tüm insanlık için temel bir sorun olarak karşımıza çıkmakla birlikte, toplumsal hayatta yaşanan cinsiyet eşitsizliğinden ve ayrımcılığından dolayı ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yaşanan bir olgudur. Yoksulluğun kesintisiz olarak en şiddetli haliyle yaşandığı yer olan evde yaşamlarının büyük bir kısmını geçirenler kadınlardır. Bu sebeptendir ki, yoksulluğun en derin mekansal tecrübesini de onlar yaşamaktadırlar (Ocak, 2007: 171).

Genel olarak toplumda, kadın ile erkek arasında var olan yapısal eşitsizlikler, kadınların maruz kaldıkları sömürü ilişkileri, marjinalleştirilme ve dışlanma halleri kadının yoksulluğu deneyimleme biçimlerini ve yoksulluğunu erkeklerden farklılaştırmaktadır.

1.1. TANIM

Yoksulluk acıdır; az yiyecekten ve uzun çalışma saatlerinden gelen fiziksel acıdır; günlük ilişkilerde aşağılanmaktan ve güçsüzlükten gelen duygusal acıdır; en temel ihtiyaçları karşılamak için yapılmak zorunda kalınan çaresiz seçimler nedeniyle ahlaki acıdır.¹⁵

Erneste-Marie Mbonda, 2004.

Yoksulluk hem uluslar arası kuruluşların hem de ülkelerin öncelikli gündeminde uzun süredir yer almasına rağmen, henüz üstünde fikir birliğine varılmış ortak bir tanıma sahip değildir. Yoksulluğun tanımında en önemli tartışma noktası göstergeler üzerinedir. Sadece ekonomik göstergeler mi uygulanmalı, yoksa toplumsal nitelikli¹⁶ göstergeler de bu tanıma dahil edilmeli midir? Yoksulluğa

¹⁵ Ernest-Marie Mbonda, **Poverty as a Violation of Human Rights: Towards a Right Non-Poverty**, Unesco 2004, Blackwell Publishing, Oxford, s.278.

¹⁶ Toplumsal nitelikli göstergeler niceliksel değil niteliksel özellikler taşıyan değerlerdir; kadına uygulanan şiddet, kadın sünneti, siyasi ve ekonomik hayatta kadınların erkeklere göre geri planda yer almaları, özgürlük, haysiyet, özgüven ve diğer insanların saygınlığını kazanmak gibi değerleri içermektedir.

ilişkin birçok kavram ve bunlara bağlı olarak da birçok değişik tanım bulunmaktadır. Bu tanımlar, bir toplumsal yapıdan bir diğerine ve zaman içinde değişkenlik göstermektedir.

Yoksulluk kavramı çok boyutlu, zamana, mekâna ve mevcut sosyo-ekonomik yapılara göre değişim gösteren bir olgudur (Şenses, 2006: 62). Yoksulluğun boyutlarını ve sonuçlarını kavramak için bu olgunun yer aldığı sosyal, politik ve ekonomik bağlamı bilmek ve tanımlamak oldukça önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada yoksulluk yazınında kullanılan ve bu tezin kapsamına gireceği düşünülen kavramlara yer verilmiştir.

Yoksulluğun nasıl tanımlanması gerektiği öteden beri bir tartışma konusu olmasına karşın, yapılan farklı tanımlar genel olarak geniş kapsamlı *mutlak yoksulluk* ve *görelî yoksulluk* tanımları etrafında toplanmaktadır. Yoksulluk kavramının en geniş şekilde ifade edildiği mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk kavramları şu şekilde tanımlanmaktadır:

Mutlak yoksulluk (absolute poverty); “yiyecek, güvenli içme suyu, sağlık tesisleri, barınak, eğitim ve bilgi dahil olmak üzere temel insan ihtiyaçlarından ciddi biçimde mahrum kalma” şeklinde tarif edilir ve gelire olduğu kadar ‘sosyal hizmetlere ve erişime’ de bağlıdır (United Nations- UN HDR, 1995: par.19). Benzer biçimlerde “mutlak asgari refah düzeyinin altında kalma durumu” ve “yaşamda kalabilmek için gerekli mal ve hizmetlere olan ihtiyaçların karşılanamaması durumu” olarak da tanımlanmaktadır (Alagh, 1992: 109). Mutlak yoksulluk, bireyin ve hanehalkının¹⁷ geliri veya tüketim harcamalarını esas almaktadır. Gelir dağılımı yapısından doğrudan etkilenmeyen mutlak yoksulluk çizgisi, konjonktürel dalgalanmalardan daha az etkilenmekte ve daha yapısal bir özellik sunmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin tanımına göre mutlak yoksulluk, hane ya da bireylerin yaşamlarını fiziksel olarak sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan

¹⁷ Aralarında akrabalık bağı bulunsun ya da bulunmasın aynı konutta veya aynı konutun bir bölümünde yaşayan bir veya birden fazla kişiden oluşan topluluktur (TÜİK).

minimum tüketim seviyesi olarak tanımlanmaktadır. Mutlak yoksulluk gıda ve gıda dışı bileşenler dikkate alınarak ayrı ayrı belirlenebilmektedir. Kısaca mutlak yoksulluk oranı, asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır (TÜİK, 2008). TÜİK'in tanımına göre mutlak yoksulluk sınırı kişinin beslenme yanında ihtiyaç duyduğu giyim, barınma, ulaştırma, haberleşme gibi minimum yaşam düzeyini ya da temel gereksinimlerini karşılayabilmesi için gerekli olan tüm mal ve hizmetleri satın alırken ödemesi gereken para veya başka bir deyişle asgari düzeyde bir yaşam kalitesine sahip olabilmesi için yapması gereken minimum harcama miktarıdır.

Yoksulluk ölçümlerinin sıklıkla yer aldığı İnsani Gelişim Raporu¹⁸ tarafından yoksulluk; uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir ömür sürdürmek ve makul bir yaşam standardı, özgürlük, haysiyet, özgüven ve diğer insanların saygınlığını kazanmak gibi insan yaşamının en temel fırsatlarının ve seçimlerinin reddedilmesi olarak tanımlanmaktadır (Human Development Report- HDR, 1997). *İnsan yoksulluğu* olarak ifade edilen bu yoksulluk kavramı gelir yoksulluğu'ndan ayrıdır. **Gelir yoksulluğu** (income poverty) yaşamı sürdürmek ya da asgari yaşam standardını sürdürebilmek için kişi ya da hane halkının ihtiyacı olan para miktarına sahip olamaması durumunu ifade etmektedir (UNDP HDR, 1997).

Dünya Bankası'na göre ise yoksulluk, açlık, barınmadan mahrumiyet, hastanın doktora gidememesi, okula gidememe ve okur-yazar yoksunluğu, işsizlik, gelecek endişesi, temiz sudan mahrumiyet ve çocuk ölümü, güçsüzlük, temsil edilememe ve özgürlükten mahrumiyet durumudur (World Bank-WB, 2007). Dünya Bankası, dünya üzerindeki yoksulluğu hesaplayabilmek için sabit bir yoksulluk çizgisinin referans alınması gerektiğini ve her ülkenin de buna göre yoksulluğunun tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Klasik tanımıyla yoksulluk sınırı yoksul

¹⁸ İnsani Gelişim Göstergesi (Human Development Index), dünyadaki ülkeler için yaşam uzunluğu, okur-yazar oranı, eğitim ve yaşam düzeyi doğrultusunda hazırlanan bir ölçümdür. İnsanların düzgün yaşaması, özellikle çocuk hakları için bir ölçün teşkil eder. Bu araştırma sonucunda bir ülkenin gelişmiş, gelişmekte olan ya da gelişmemiş bir ülke olduğu; bunun yanı sıra ekonomisindeki etkinin yaşam niteliğine ne düzeyde etkilediğini gösterir. Dağılım ilk olarak 1990 yılında Pakistanlı ekonomist Mahbub Ul Haq tarafından geliştirilmiştir ve 1993 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Gelişim Programı tarafından yıllık Gelişim Raporu'nda sunulmaktadır (UNDP, 1993).

olarak sınıflandırılan bir kişinin altındaki hayat standardı seviyesidir (WB-World Development Report, 1991: 13). Ancak bunun öznel ve önyargılı olmasından dolayı ülkelerin gerçek durumlarını görmezden gelen bir tanımlama olduğu yönünde eleştiriler bulunmaktadır.

Dünya Bankası'nın, 1990 yılı kalkınma raporunda yoksulluk sınırının iki öğeden oluştuğu kabul edilmektedir: "Bir yanda, asgari seviyede gıda ve diğer temel ihtiyaçları satın almak için gerekli harcamalar; diğer yanda, her ülkeye göre değişen, bir toplumun günlük yaşamına katılmanın maliyetini gösteren miktar" (WB-World Development Report, 1990). Bu yoksulluk tanımının birinci bölümü, mutlak yoksulluk kavramına, ikinci bölümü ise göreceli yoksulluk kavramına denk düşmektedir.

Yoksulluk ölçüm ve tanımında özellikle de gelişmekte olan ülkelerde hakim yaklaşım olan mutlak yoksulluğun tercih edilmesinin en önemli nedeni, ülkeler arası karşılaştırmalara imkan tanınması ve küresel bir yoksulluk sınırının belirlenerek, ülkelerdeki farklı koşullara ve gelir dağılımlarına rağmen uygulanabilmesidir (Aktan, 2002).

Günümüzde birçok az gelişmiş ülkede (AGÜ), yoksulluk sınırı en az kalori gereksinimini sağlayacak gıda sepetinin maliyeti yanında gıda dışı harcamaları da dikkate alacak biçimde hesaplanmaktadır (Şenses, 2006: 64). Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve satın alma gücü paritelerindeki farklılıklar dikkate alınarak yoksulluk sınırı Latin Amerika ve Karaipler için günde 2 ABD doları, Türkiye'nin de dahil edildiği Doğu Avrupa ülkeleri için günde 4 ABD Doları, gelişmiş ülkeler için ise 14,40 ABD Doları olarak belirlenmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı-DPT, 2001: 103).

Dünyada, yaklaşık olarak bir milyarın üstünde insan 1 ABD Doları'nın altında gelirle, buna ilaveten 1.5 milyar insan da 1-2 ABD Doları arası bir gelirle yaşamakta; kısaca dünya nüfusunun %40'ından fazlası mutlak yoksulluk içinde bulunmaktadır (United Nations Development Program- UNDP, 2005: 24).

Mutlak yoksulluk yaklaşımına yöneltilen en büyük eleştirilerden biri, bu anlayışın bireyin sosyal gereksinimlerini neredeyse tamamen dışarıda bırakması ve

yoksulluğu en yoğun biçimde yaşayan ve elde ettiği geliri sadece fiziki devamlılığını sağlamak için harcayan insanları yoksul kategorisinde değerlendirmesi yönündedir (Karakoyun, 2008). Ayrıca mutlak yoksulluğun yoksulluk kavramını tanımlamasında sadece gelir ve tüketime odaklanarak, *servet* kavramına değinmemiş olması da bir eleştiri noktasıdır. Servet, kadınların ekonomik kaynaklara ulaşım yetersizliklerinden dolayı çoğunlukla erkeklerin elinde olan ve sahip çıktıkları bir ekonomik değerdir. Feminist literatürde servet tartışması Marks ve Engels'e kadar gitmektedir. Engels Marks'ın bu konudaki görüşünü şöyle temellendirmektedir: tarihsel gelişim sürecinde ilkel toplumlarda kadın ve erkek arasında iş bölümü bulunmaktaydı. İkel toplumda ev içindeki üretim araçları kadınların ev dışındakiler de erkeklerin denetimindeydi. Daha sonrasında Engels, üretimin ev dışında yoğunlaştığını söylemektedir (büyükbaş hayvancılık, maden işletmeciliği, dokumacılık vs. gelişmesi). Erkeklerin alanındaki emek üretkenliğinde görülen bu servet olarak edinilebilecek bir fazlanın yaratılmasına yol açmıştır, bu da erkeğin kadın üzerinde yeni bir ekonomik güç elde etmesini sağlamıştır. Elde edilen bu ekonomik güç erkeklerin kadınlara karşı analık hukuku yerine babalık hukukunu (mirasın babadan devralınması, babalık hakkı vs.) geçirmelerini sağlamıştır.

Mutlak yoksulluk ölçümüne getirilen bir diğer eleştiride, bu ölçümle nüfus yoksulluk sınırı gibi tek bir ölçümle yoksul ve yoksul olmayan diye ayrıştırılmaktadır. Fakat yoksulluk çizgisinin altında yaşadığı halde, rahat bir hayat sürebilecek insanlar olduğu gibi, yoksulluk çizgisinin üstünde olup da bir çok haktan mahrum olan insanları göz ardı etmektedir bu metod. Bir ailenin gelir ve tüketim harcamalarına göre yoksulluk sınırının üstünde bulunmasına rağmen, o ailedeki yoksulluğu en ağır şekliyle yaşayan kadınlar ve çocuklar sağlık, eğitim, demokrasi ve insan hakları gibi haklara ulaşmada yetersizlikler yaşayabilmekte ve bu haklardan yoksun olabilmektedirler. Mutlak yoksulluk anlayışı yoksulluğu en ağır şekliyle yaşayan kadınların ve çocukların bu yoksulluklarını gizlemektedir.

Yoksulluk yaklaşımına gelen bir diğer eleştiri de Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlara yöneliktir. Yoksulluk kavramı, özellikle Dünya Bankası gibi kuruluşların kullanımında, daha çok aritmetik boyutlarıyla gündeme gelen bir

kavramdır; toplumsal ilişkilerin nasıl işlediği, yoksulluk durumunu ne yollarla ortaya çıkardığı konusunda genelde sessiz kalınmaktadır (Buğra; 2010: 19). Kavramın irdelenmesinde de aritmetik ölçekler temelinde süregelen tartışmalar vardır: Örneğin, yoksulluk biyolojik bir gereksinim düzeyi mi, yoksa oransal bir ölçümü müdür; günde belirli bir parasal değer mi, yoksa toplumsal görecelik içeren bir kriter midir, gibi sorular sorulmaktadır (Şenses, 2006: 61-68).

Mutlak yoksulluk ölçümü ile ilgili ortaya çıkan bu tartışmalardan ve metodun bahsettiğimiz gibi bir takım eksiklikler içermesinden dolayı görelî yoksulluk kavramı geliştirilmiştir.

Görelî yoksulluk (relative poverty), Peter Townsend tarafından geliştirilen bir kavramdır ve onun *Poverty in the United Kingdom* (Birleşik Krallık’da Yoksulluk) adlı eserinde yer almaktadır. Görelî yoksulluk insanların toplumsallaşmalarının bir sonucu olarak, onların toplum içinde sosyal iletişime girmelerine izin veren yaşam koşullarını– yani besinler, konforlar, standartlar ve hizmetleri- hiç ya da yeterli derecede edinemediği zaman ortaya çıkmaktadır (Townsend, 1993:36). Gelir ve yaşam standartları arasındaki ilişki konusunda Townsend şu iki noktanın ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır: “Bunlardan mahrumiyet, deneyimlenen eylemlerin veya koşulların seviyesine yönelir; mutlak yoksulluk ise gelire ve doğrudan mevcut olan diğer kaynaklara yönelir” (1987: 127).

Mutlak yoksulluk tanımının aksine görelî yoksulluk tanımı, bireylerin refah düzeyinin ülkenin ortalama refah düzeyinin altında olduğu durumu ifade etmektedir. Görelî yoksul bireyler mutlak olarak temel ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler ve sürekli bir gelirleri vardır ancak, kaynaklara ulaşmalarının yetersizliği yüzünden toplumun genel refah düzeyinin altında kalırlar ve topluma sosyal katılımları olumsuz etkilenmektedir .

TÜİK’e göre, toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelir ve harcamaya sahip olan birey veya hanehalkı görelî anlamda yoksul olarak

tanımlanmaktadır. Göreli yoksulluk sınırı, eşdeğer fert¹⁹ başına medyan gelirin/harcamanın belirli bir oranı (%50, %60 veya %40'ı) kullanılarak oluşturulmaktadır (TÜİK).

Medyan gelir oranı hesaplamasında satın alma gücü paritesi (purchasing power parity) düzeyinde söz konusu ülkenin ortalama tüketim seviyesinin üçte biri esas alınarak bir hesaplama yapılmaktadır. Örneğin, Orta Amerika'da 1 ABD Doları mutlak yoksulluk seviyesinin altındaki nüfusun oranı yaklaşık olarak %15 iken bu oran göreli yoksulluk seviyesi için %50'den fazladır (Coşkun ve Tireli, 2008: 5).

Gelişmiş ülkeler kategorisinde olan Fransa'daki göreli yoksulluk oranı gelişmekte olan Slovakya'dan daha yüksektir, çünkü ortalama gelirin çok daha düşük olduğu Slovakya'da gelir dağılımı daha adildir. Ancak Slovakya'daki ortalama yoksul, Fransa'daki ortalama yoksuldan 'mutlak' olarak daha yoksuldur (İnsel, 2001: 66).

Bu örneklerin de gösterdiği gibi göreli yoksulluk sınırı her ülkenin farklı yapısına göre belirlenmektedir. Bir ülkedeki yoksulluk sınırı ölçümü yapılırken mutlak veya göreli yoksulluğun kullanılması bizi farklı sonuçlara götürecektir. Amerika gibi gelişmiş bir ülkede mutlak yoksulluk oranlarına bakıldığında yoksulluk gözükmeyecek iken veya çok az gözükülecek iken, gelir dağılımıyla birebir bağlantılı olduğu için göreli yoksulluk ölçümünde yüksek oranda bir yoksul kesimin varlığına rastlanabilmektedir.

Görelî yoksulluk kavramı, insanın toplumsal bir varlık olmasından yola çıkmaktadır. Bu yaklaşım, toplumda gelir ve refahın dağılımındaki farklılığa odaklanmaktadır. Bu nedenle göreli yoksulluk, toplumdaki gelir dağılımının da önemli bir göstergesi olmaktadır. Minimum kalörinin yanı sıra, kültürel ve toplumsal açıdan tüketimi zorunlu görülen malların kapsama alınmasıyla belirlenen göreli yoksulluk sınırı, bir ulusun genel yaşam düzeyini ve ülke içindeki eşitsizliği

¹⁹ Hanelerde bulunan fertlerin, yaş ve cinsiyetine bağlı olarak tüketimleri birbirinden farklıdır. Ayrıca hanedeki bazı harcamalar (konut, elektrik, su, ısınma vb.) hanehalkı büyüklüğünden bağımsız olan ortak harcamalardır. Bu nedenle yoksulluk göstergeleri *eşdeğer fert* üzerinden hesaplanmaktadır (TÜİK, 2008).

yansıtması açısından yararlıdır (DPT, 2001: 104). Bugün Avrupa Birliği üyesi ülkelerde, görelî yoksulluk seviyesi, ortanca gelirin yüzde ellisinin altındaki geliri kapsamaktadır (İnsel, 2001: 66).

Dünyadaki yoksulluğun belirlenmesi amacıyla ülkeler arası karşılaştırmalar yapılması için mutlak yoksulluk ölçütü kullanılırken, belirli bir ülkedeki yoksulluğu değerlendirmek için görelî yoksulluk ölçütü kullanılmaktadır. İnsel'e göre mutlak veya görelî yoksulluk oranlarının önemli bir eksiği, yoksullar içinde en yoksul olanlar hakkında, yani yoksulluğun dağılımı konusunda bilgi vermemesidir. Bunun giderilmesi için, yoksulluk çizgisinin altında kalan nüfusun ortalama gelirinin yoksulluk çizgisiyle arasındaki farkın, yani yoksulluk açığının hesaplanması gerekir. Ortalama yoksulluk açığının yoksulluk çizgisine oranı, yoksulluk açığı göstergesini²⁰ oluşturmaktadır (İnsel, 2001: 67).

Sadece gelir/tüketim seviyesini baz alan yoksulluk tanımlarına diğeri bir eleştirisi de Stein Ringen'den gelmektedir. Stein Ringen'a göre yoksulluk sadece gelir yoksulluğu ile değil yaşam standardı ve aktivitlerdeki yoksunluklarla birlikte ölçülmelidir: “yoksulluk; düşük bir yaşam standardı, mahrumiyetten kaçınamayacak denli yetersiz kaynak nedeniyle yaşam alanında mahrumiyet içinde olma anlamına gelir” (Ringen, 1987: 146). Bu tanıma göre kişi hem düşük bir gelire sahip hem de düşük bir yaşam standardına sahip olduğu zaman yoksuldur.

1.1.1. Yoksulluğun Cinsiyetini Gösteren Yaklaşımlar

A.B. Atkinson'ın yoksulluk kavramına insan hakları bağlamında yaklaşması tartışmalarda çığır açıcı bir özelliğe sahiptir. Atkinson'un yoksulluk hakkında üstünde durduğu nokta insanların *vatandaş* olarak asgari bir ücreti elde etme hakkına sahip olup olmadıkları üzerinedir. Bu ücretin kullanımı ve tasarrufu onlar için

²⁰ *Poverty Gap Ratio.*

önemlidir ve *pozitif özgürlüğün*²¹ bir garantisi olarak belirli bir topluma katılmanın ön koşulu gibi görülebilmektedir (Atkinson, 1990:8).

A.B. Atkinson'u izleyen Stephen Jenkins bu tartışmayı bir adım daha ileri götürerek, yoksulluğa feminist bakış açısıyla yaklaşarak, yoksulluğun “ekonomik bağımsızlığa sahip olmak için *bireysel* hakkın elde edilmesi” olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir (Jenkins, 1991: 464). Jenkins'e göre başkalarına maddi olarak bağımlı olan insanlar yoksulluğa karşı maddi özgürlüğü olan kişilere oranla daha savunmasızdırlar. Savunmasızlık kavramı, özellikle toplumsal cinsiyet bağlamında incelendiğinde kadınları vurmaktadır. Bu anlatım *eve ekmek getiren*²² kocasından ayrı bağımsız bir geliri olmayan ve özel alana hapsedilen kadınların rahat ve özgür bir yaşam standardını elde edememesini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Yoksulluk ve toplumsal cinsiyet üstüne çalışan, kalkınmacı feminist ekonomistlerin başında Sakiko Fukuda-Parr gelmektedir. Fukuda-Parr'a göre eşitsizlikler, eğitimde, kaynak dağılımında ve toplumsal cinsiyet alanlarında yaşanmaktadır. Fukuda-Parr'ın tanımına göre de yoksulluk, maddi refah için gerekenlerin eksikliğinden daha fazla bir şeyi ifade etmektedir ve insanların yaşadıkları hayatın mahrumiyetinde kendini ortaya koymaktadır (Fukuda-Parr, 1999: 100). Fukuda-Parr bu tanımıyla özellikle kadın yoksulluğunu artırıcı etkenlere işaret etmektedir, diğer bir ifade ile bu kadınların kamusal alanın öznesi olamamaları durumudur: siyasal, sosyal ve ekonomik alanda temsiliyet eksikliği, eşit işe eşit ücret alamamaları, özel ve kamusal alanda uğradıkları fiziksel ve psikolojik şiddet bunların içine girmektedir.

²¹ Isaiah Berlin'e göre negatif özgürlük, insanların belirlenen bir özel alan içerisinde sahip oldukları, başkalarının müdahalesi olmadan hareket etme ve tercih yapma haklarıdır. Pozitif özgürlük ise, bu özgürlüğün kaynağının hangi kurumlar aracılığıyla ve nasıl olacağı ile ilgilidir. Berlin'e göre, başkalarının özgürlüğünün kısıtlanması üzerine kurulu özgürlükler ahlak dışıdır ve kabul edilemez. Berlin'in burada asıl söylemek istediği, bir insanın özgür olduğu yerin aslında kamusal değil, özel alan olduğudur (Berlin, 2002, s. 166-218).

²² *Breadwinner*.

Amartya Sen'in *yapabilirlik yaklaşımı*²³ yoksulluk tanımında düşük gelirin rolü üzerine farklı bir perspektif sunmaktadır. Sen'in, yoksulluğun şiddetini daha iyi yansıtmak amacıyla önerdiği, yoksullar arasındaki gelir dağılımını hesaba katan yoksulluk göstergesi (*Sen İndex*), yoksulluk açığının yoksullar arasındaki dağılımıyla ve tartılmasıyla elde edilmektedir (İnsel, 2001: 67).

Sen, bu yaklaşımında gelir ve yaşam standartlarının neden önemli olduğunu sormaktadır. Yanıtı, gelirin kendi başına bir anlam ifade etmediği, çünkü gelirin gerçekten anlam ifade eden şeylerin bir aracı yani kişinin sürdürmeyi başardığı hayatın ve bu hayatı sürerken ona açık olan fırsat ve seçeneklerin türü olduğu şeklindedir. Yapabilirlik yaklaşımına göre, kişi temel yapabilirliklerden mahrumsa yoksul olarak tanımlanır ve toplumlara göre değişmeyen temel yapabilirlikler, gıda gereksinimini karşılamak, önlenebilir hastalıklardan kaçınmak, barınmak, giyinmek, yolculuk edebilmek ve eğitim görebilmek olarak belirlenmektedir (Lister, 2004: 18).

Yapabilirlik yaklaşımı ile özetle, yoksulluğun değerlendirilmesi sürecine eşitsizlikler de katılmakta; gelir veya fayda yerine, bireyin özgürlüğü vurgulanmakta ve gelir ile yapabilirliğin toplumsal ve ilişki boyutu göz önünde tutulmaktadır (Razavi, 2000: 5-7). Yoksulluğa bu bakış açısıyla yaklaşma, klasik yaklaşımların vurguladığı haneden çok, bireye odaklanmaktadır. Haneden çok kişinin yapabilirlikleri ve elde ettiği veya edinemediği kişisel özgürlükler ortaya çıkmaktadır. Böylelikle, hane içindeki bireyler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliklerini ve hanede yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve buna bağlı oluşan kadın yoksulluğunu daha görülebilir kılmaktadır.

Karl Marx'ın yüzyıllar önce aynı konuya değindiği gibi:

“Para bir araç olabilir ama aynı zamanda bahsettiği güçten ayrı değildir: ‘Parayı yanımda evrensel bir toplumsal güç gibi taşıyabilirim... Para, onu kullanan kişinin ellerine toplumsal gücü verir’”(Marx, 1987:431-432).

²³ Yapabilirlikler Yaklaşımı (capability approach) bu tez çalışmasında sayfa 69'da detaylı olarak açıklanmaktadır.

Yoksulluk tanımı yüzyıllar boyunca farklı şekillere bürünse, farklı anlamlar ifade etsede yoksulluk tartışmalarının ana sorusu şu olmaktadır: **Yoksul kimdir** ?. Bu sorunun yanıtı yoksulluğun nasıl tanımlandığı veya kavramsallaştırıldığına bağlıdır. Toplumsal cinsiyet gözlüğüyle²⁴ bu tanıma anlam kazandıran Şemsa Özar'a göre yoksulluk (Özar, 2007):

- işsiz,²⁵
- işi olup da kazandığı ile çocuğunun karnını doyuramayan,
- evin tüm işi, çocukların bakımından arta kalan saatlerinde piko yaparak günde 2YTL kazanan,
- âşık olduğu adamın peşinden gittikten sonra yarı yolda bırakıldığı ve kendisini geçindirecek iş bulamadığı için fahişelik yapmaya başlayan,
- başka bir ülkeden Türkiye'ye çalışmak ve memleketindeki ailesine para göndermek için gelip de fuhuşa sürüklenen,
- iş bulsa bile iki çocuğunu bırakacak bir yeri olmadığı için her gün kocasından dayak yemeye katlanan,
- kocasının mali durumu yoksulluk sınırının üzerinde olmasına rağmen bir çorap alabilmek için kocasına muhtaç olan ve çoğu kez de isteği ya geri çevrilen ya da türlü çeşitli şekillerde müsriflikle suçlanan.

Yoksulluğa yukarıdaki tanımda olduğu gibi toplumsal cinsiyet perspektifiyle bakmaya başladığımız zaman iki önemli soru gündeme gelmektedir. Bunlardan birincisi, **Kadınlar erkeklerden daha mı yoksuldur?**

Uluslararası kuruluşların çalışmaları sonucu elde edilen dünya genelindeki verilerle bu soruya *evet* cevabı verilmektedir (BPW²⁶, 2010: 1-15). Bu veriler ışığında şu çarpıcı sonuçlara ulaşmaktayız:

²⁴ *Gender lens.*

²⁵ Resmi işsizlik tanımı ILO standartlarına uygun olarak TÜİK tarafından geliştirilmiştir. Buna göre işsiz olan kişinin son üç ay içerisinde en az bir iş arama kanalını kullanmış olması gerekmektedir (TÜİK, 2010).

²⁶ *Uluslararası İş ve Meslek Sahibi Kadınlar Konfederasyonu.*

- Dünyadaki toplam işgücünün²⁷ 2/3'ü kadınlara aitken kadınların günlük çalışma süreleri saat olarak erkeklerinkinden %25 daha uzundur ve bütün dünyada toplam gıdanın %50'sini kadınlar üretmekteyken, kadınların geliri dünya gelirinin sadece %10'u kadardır.
- Dünyanın tüm varlığının ancak %1'i kadınlara aittir.
- Dünyadaki tüm yoksulların %70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Yoksul hanelerin toplamı içinde kadın reisli haneler çoğunluktadır.

İkinci soru ise, **Kadınlar niçin daha yoksuldur?**

Yıldız Ecevit'e göre bu sorunun cevabı toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin altında yatmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yoksullukla doğrudan ilişkilidir ve yoksulluğun artışına paralel olarak artmaktadır. Ayrıca kadınları yoksulluğa karşı risk altına sokmakta ya da yoksulluklarına neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyet ilişkileri ve eşitsizlikleri, kadınların ve erkeklerin hanede yaşadıkları yoksulluğun farklı olması sonucunu doğurmaktadır (Ecevit, 2009). Ecevit bunun nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır:

- Hane gelirlerinin ve değerlerinin dağılımında ve kontrolünde;
- Kredi gibi üretken değerlere erişimde;
- Kaynakları kullanmada;
- Mülkiyet üzerinde söz hakkında sahip olmada zayıflıkları; ve eşitsiz muamele görmeleri;
- İşgücü piyasasındaki ayrımcılık;
- Ev içinde yeniden üretim²⁸ ile ilgili sorumlulukları nedeniyle ücretli ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılması;
- Ekonomik ve politik kurumlarda yaşadıkları sosyal dışlanma, kadınların kronik yoksulluğa karşı korumasız olmalarının nedenleridir.

²⁷ İstihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusu kapsar (TÜİK, 2010).

²⁸ Toplumsal yeniden üretimi sosyal sistemlerin bir bütünlük içinde zaman içinde toplumsal yeniden üretimi; emek gücünün yeniden üretimi; ve insani ya da biyolojik yeniden üretim olarak ayrıştırabiliriz. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bakker, **Praksis**, 2009, s. 69-86.

Yukarıda sıralanan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri Türkiye’de de derin bir şekilde yaşanmaktadır. 2001 yılında Hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Raporu’na Göre (DPT, 2001):

- Türkiye’de gelir getiren fertlerin %36’sı kadın, %64’ ü erkektir. Buna karşılık, yaratılan gelirin sadece %12’si kadınlara, %88’i erkeklere aittir.
- Erkeklerde fert başına düşen ortalama gelir, kadınlar için fert başına ortalama gelirin 4.2 katıdır.²⁹
- Gerek kadınlarda gerekse erkeklerde ortalama geliri en düşük olan grup, okuryazar olup bir okul bitirmeyenlerdir. Bu grupta bile erkeklerin elde ettiği gelir kadınların neredeyse 10 katıdır.
- En yüksek gelirli grup olan lisans üstü dereceli kadınlar ve erkekler grubunda dahi, kadınlar erkeklerin ancak yarısı kadar gelir elde etmektedirler.³⁰

Yoksulluk eşitsizlikle yakından alakalıdır. Yoksulluk analistlerinin büyük bir kısmının vardığı sonuç, eşitsizliğin özellikle de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem ulusal hem de uluslar arası seviyelerde azaltılmadığı müddetçe yoksullukla etkin biçimde mücadele edilemeyeceği şeklindedir (Lister, 2004: 53). Joan Scott da bu yaklaşımdan yola çıkarak yoksulluk sırasındaki kadınların dışlanma sürecini “bir toplumun üyeleri tarafından faydalanılan normal yaşam biçimi çeşitlerinden uç noktada ayrılmalar” olarak tanımlamaktadır (1997:173).

²⁹ TÜİK’in Türkiye’deki yoksulluk araştırması toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile sosyal eşitsizliğin kesiştikleri yerde birbirini nasıl derinleştirici bir etkide bulunabileceğini göstermesi açısından çok çarpıcıdır. Araştırma sonuçlarına göre 2009 itibariyle erkeklerin %17,10’u yoksulluk sınırının altında iken bu oran kadınlarda %19,03’dür. 2008 yılında yoksulluk sınırının altında yaşayanların genel nüfusa oranı %17,11 idi. Erkeklerin %16,70’i kadınların ise %17,52’si yoksulluk sınırının altındaydı. 2008 verileriyle 2009 verileri karşılaştırıldığında, hem yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranının arttığı hem de kadınların erkeklere göre daha fazla yoksullaştığı görülmektedir. Sadece bu verilerden dahi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, sosyal eşitsizliği derinleştirici bir çarpan etkisine sahip olduğunu gözlemlemek mümkündür (2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, <http://www.tuik.gov.tr/yillik/1s1> göstergeler.pdf.).

³⁰ 1980’lerden itibaren Türkiye’deki kadın yoksulluğu çalışmaları için bkz. Dedeoğlu ve Yaman Öztürk, 2010.

Dünya genelinde yaşanan kadın yoksulluğuna baktığımız zaman Avrupa Birliği (AB)-İsveç hariç- ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde, kadınların erkeklere göre değişen derecelerde daha fazla yoksulluk riski taşıdığına tanık olmaktadır. Cinsiyet eşitsizliği en çok bekar, çocuklu ve yalnız yaşayan ikadınların hane reisi olduğu evlerde³¹, özellikle de yalnız anneler ve yalnız yaşayan kadınlarda görülmektedir. Kadınlar ayrıca yaşamlarının bir döneminde erkeklere oranla daha çok yoksulluk deneyimlemeye meyillidir ve bu, tekrar eden ve uzun süreli yoksulluk nöbetleri biçimindedir (Daly ve Rake, 2003: 55). *Yoksulluğun kadınlaşması*³² tezini desteklemek üzere kullanılan çoğu istatistik hanedeki bireyleri değil hane reislerini temel alır. Bireyleri sayıyormuş gibi görünen ama aslında bunu hane gelirini temel alarak yapan yoksulluk rakamları kadın yoksulluğunu göz ardı etmeye açıktır.

1.1.2. Kadınların Yoksulluğu

Kadınların yoksulluğu görünen bir yoksulluk değildir. Bu da gizli yoksulluk kavramını ortaya çıkarmaktadır. **Gizli yoksulluk** aile içi gelir ve tüketimin eşit olmayan biçimde dağıtılması sonucu oluşmaktadır. Bu durum ya erkek eşleri (partner) yoksul değilken kadınların yoksul olduğu ya da kadınların partnerlerine göre yoksulluğu daha yoğun deneyimledikleri anlamına gelmektedir. Araştırmaların gösterdiği gibi tüketim açısından, erkekler kadınlardan hem gıda gibi günlük ürünler hem de araba gibi dayanıklı eşyalar bakımından daha fazla *ayrıcılıkli tüketiciler* konumundadır (WB, 2001).

Gizli kadın yoksulluğu bir yandan kadınların ekonomik bağımlılığı ve erkek gücünü diğer yandan diğer aile fertleri, özellikle de çocuklar için kendi ihtiyaçlarını göz ardı eden kadın temsilini yansıtmaktadır. Kadınların ekonomik bağımlılığı; erkeklerin ücretli işlerde, kadınların ücretsiz ev işlerinde çalıştıkları, emeğin cinsiyet temelinde bölünmesine göre ödedikleri bir bedeldir.

³¹ *Female Headed Households (FHH)*.

³² Yoksulluğun Kadınlaşması bu tezde 4. Bölümde anlatılmaktadır.

Kadınların ekonomik bağımlılığının yansımaları aile içindeki gelir ve kaynakların eşit olmayan dağıtımından sonuçlanan gizli yoksulluğun ötesine uzanır. Bu eşitsizliklerin ortaya çıkarılmasında, toplumsal cinsiyet temelli analizlerin³³ merkezi bir rolü bulunmaktadır. Aile, gerek kendi kurumsal yapısı, gerekse aile içindeki kaynak dağılımı ve karar alma mekanizmalarının belirlediği ölçüde kadın emeğinin konumunu etkilemektedir (Dedeoğlu ve Yaman-Öztürk, 2010: 141-144).

Kaynakların eşit paylaşıldığı zamanlarda bile, kendi ve çocuklarının ihtiyaçlarına yetemeyecek şekilde yetersiz gelire sahip bir kadın yoksulluğa karşı korunmasız kalabilmektedir. Birleşik Krallık'taki evli kadınların yarısının bu bakımdan *yoksulluk riski altında* olduğu belirlenmiştir (Ward ve diğerleri, 1996: 58).

Yoksulluk yönetimi çok zaman alabilmektedir. Kadınların ev işlerine harcadığı zaman, geliri diğer aile üyelerinin faydalandığı yaşam standartlarına dönüştürür: yemek, temizlik ve bunun gibi. Yoksulluğun cinsiyetçi doğasını anlamak için erkek ve kadınların bu kaynakların ne kadarını gelire, yaşam standardı veya Sen'in deyişiyle *yeterlilikler* ve *işlevler* haline dönüştürmek üzere harcadığını bilmemiz gerekmektedir (Lister, 2004: 59). Böylece hane içinde bir kadın erkekten sadece gelir, yeterlilikler ve tüketim bakımından değil enerji ve zaman olarak da daha yoksul olabilmektedir.

Yoksulluğun ölçülmesi ve kavramlaştırılmasında cinsiyete bölünmüş yaklaşımın bir yansıması da yoksulluğun hanelerden çok bireyler tarafından deneyimlendiğine yapılan vurguda yatmaktadır. Herhangi bir zamanda, bir kadının keyfini sürdüğü maddi yaşam standartları ne olursa olsun eğer kaynaklar üstünde ve kendini geçindirmek konusunda kontrol sahibi değilse o kadın yoksulluğa karşı daha savunmasız hale gelmektedir.

³³ Toplumsal cinsiyet analizi: Bu tür bir analiz erkekler ve kadınların kaynaklara sahipliğini ve kontrolünü dikkate alır. Cinsel iş bölümünü ve yarattığı sonuçları değerlendirmeye katar. Kadınların ve erkeklerin gereksinimlerinin farklılığına ve kalkınmanın kadınlar ve erkekler üzerinde yarattığı farklı etkilere önem verir. Sınıf, ırk, etnisiti ve diğer faktörlerin toplumsal cinsiyet faktörü ile nasıl ilişkiye girdiğini ve ayrımcılık içeren sonuçlar ortaya çıkardığını dikkate alır (Ecevit, 2009). Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Fatmagül Berktaş, **Politikanın Çağrısı**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2010, s.181-194.

Klasik ve cinsiyet körü yoksulluk ölçümlerinde kullanılan gelir ve tüketim verileri çoğu kez, kaynakların aile içinde hakça paylaşıldığı varsayımı altında hanehalkları düzeyinde toplanıp değerlendirilmektedir. Bu da, aile içinde ya herkesin yoksul olduğu veya hiçbir kimsenin yoksul olmadığı anlamına gelmektedir (Şenses, 2006: 77). Bu varsayım, gelir ve toplam tüketimin aile içindeki bölüşümünün, kadınların ve çocukların, özellikle kız çocuklarının, aleyhine olabileceğini göz ardı etmektedir.³⁴ Çünkü bu tip klasik yaklaşımlarda aile reisi olarak evin erkeği kabul edilmektedir. Ev içindeki gelir dağılımının nasıl gerçekleştiğine dair bir ipucu verilmemektedir. Cinsiyete dayalı ayrımcılıktan dolayı kadınlar ve çocuklar gelir dağılımından evin erkeği ile eşit faydalanamamaktadır.

1.2. TARİHSEL GELİŞİM

Ekonomik sistemlerin başarı ve başarısızlıkları en yoksul yurttaşların durumunu ne ölçüde iyileştirilebildiğiyle ölçülmelidir.

Adam Smith, Wealth of Nations

Yoksulluk, yeni bir olgu değildir. Tarihin her döneminde, her toplumda rastlanabilen bir olgudur. Tarihin her anında, coğrafyanın her bir köşesinde, yoksullar hep var oldu. Yoksulluk günümüz dünyasında artık geçici veya işsizliğe bağlı değil tersine kuşaklar arasında aktarılan, kalıcı ve yapısal bir gerçeklik haline bürünmüştür.

Tarihsel süreçte incelemeye başladığımızda kapitalizme bağlı *modern yoksulluk* olgusunun Avrupa’da ilk kez 16. yüzyılda ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu dönemdeki ortam tarım toplumlarının geçirdiği mekânsal hareketlilikle ve bu hareketliliğin getirdiği belirsizliklerle tanımlanabilmektedir. (Buğra, 2010; 25).

³⁴ Hanehalkı içindeki bu tür bölüşüm sorunlarının göz ardı edilmesi, refaha ilişkin kavramlarda da “erkek bakış açısının” hakim olması ile ilişkilendirilebilir. Bu konuda detay için bkz. Kabeer, 1996:11.

16. yüzyıldaki toplumların sosyal yapısında meydana gelen değişimlerle oluşan belirsizlikleri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: Avrupa 16. yy'da feodaliteden kopup endüstrileşme yolunda ilerlerken ekonomik olduğu kadar toplumsal ve düşünsel anlamda büyük dönüşümler yaşamaktaydı. Bu dönüşümün en önemli habercisi yeni oluşan tüccar sınıfıdır. Bu dönem merkantilizm *ticaret* dönemi olarak adlandırılmaktadır.³⁵

Bu dönemde tarımın ticarileşmesiyle birlikte tarımsal yapılar çözülmüş ve kırsal alanda kaynakların tükenmesiyle birlikte şehre büyük bir göç akımı başlamış, bu göç akımıyla beraber talepten kaynaklanan bir dalgalanma oluşmuş ve istihdam³⁶ düzensizleşmiştir. Burada yoksulluğun niceliksel artışının ötesinde niteliksel anlamının da değişmeye başlaması onu belirleyen önemli bir unsurdur. Toprağın ticarileşmesiyle birlikte köylüler topraklarını kaybetmeye başlamışlardır. Fakat şehirdeki iş arzı topraklarını bırakıp köyden gelen nüfusun talebini karşılayabilecek çoklukta değildi. Arz ve talep arasındaki eşitsizlikten kaynaklanan işsizlik ile birlikte, ücretlerin düşüklüğü de şehirlerdeki yoksulluğun artan bir olgu olmasına sebebiyet vermiştir (Geremek, 1997: 36-52).

16. yüzyıl itibari ile yoksullar *işgücü* haline gelmeye başlamış ve kapitalizm sistemi içinde dilencilik hoş karşılanmamaya başlanmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda ise durum farklıydı. Dilencilik ve sadaka, Ortaçağ Avrupası döneminde toplum düzeninin önemli bir parçasıydı.

16. yüzyıl *Sadaka Reformu*'nun uygulanmaya başlandığı dönemdir. Bu dönemde, darülaceze benzeri kurumlar oluşmaya başlamıştı. Bu reformun diğer bir amacı da şehirlerin yoksullardan korunmasıydı. Yoksulluk ahlaki bir yozlaşmayla eş tutuluyordu ve bunun çalışma yoluyla aşılacağı ileri sürülüyordu (A.g.e, s.142-184).

³⁵ Bu dönemin belli başlı özellikleri şu şekilde sayılabilir: pazarlar büyümüş, para dolaşımı artmış, sömürgecilik artmış, toprak rejimi yumuşamıştır. Fakat toprak rejimindeki bu değişikliklerle kırsal kesimde hayat zorlaşmıştır. Tarımdan kopan nüfus kentlere göç etmeye başlamış, işçileşme artmış ve zenginlik ile yoksulluk bir arada yaşanmaya başlamıştır. Ortaçağ ve Feodal Yapı'dan Endüstrileşmeye kadar geçen süreç hakkında detaylı bilgi için bkz. Koray, 2005: 29-53.

³⁶ İşbaşında olanlar ve işbaşında olmayanlar grubuna dahil olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm nüfus istihdam edilen nüfustur (TÜİK, 2010).

Bu dönemdeki yoksullukla ilgili sosyal politika çalışmalarının ilk örneklerinden biri olarak, İspanyol Hümanisti Juan Luis Vives tarafından 1526'da ele alınan *De Subventine Pauperum* gösterilmektedir. Vives metninde yoksullara karşı sorumlulukların kiliseye değil, şehir yönetimine ait olduğunu belirtmektedir. Vives'nin burada önerdiği laik sosyal yardım bürokrasisidir. Vives, yoksulluğun farklı birçok nedenden kaynaklanan çok boyutlu bir sorun olduğu gerçeğinin farkındaydı (Tobriner, 1999: 18).

16. yüzyıldan 17. yüzyıla geçilen dönemde sadaka reformu kapsamında kurulan yardım kuruluşları yaygınlaşmakta idi. Bu beraberinde bir takım tartışmaları da getirmiştir. Yoksul yardımının getirdiği mali yük ve ticarileşen hayatla birlikte emeğin harcanmaması fikri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu mali yükü azaltmak için 1661 tarihinde İngiltere'de *İskân Yasası*³⁷ yürürlüğe girmiş fakat 1795'de yasa yürürlükten kaldırılmıştır (Polanyi, 2009: 125-136; Buğra, 2010: 39-41).

Bu süreçte geleneksel liberaller, Doğa Yasaları'na dayalı ve yoksulları asla dışlamayan bir mülkiyet hakları yaklaşımını benimsemişlerdir. 18. yüzyılın sonunda Adam Smith, yoksulluğun işsizlikle özdeşleştirilebilecek bir sorun olmadığını ve hayatını çalışarak kazanan herkesin yoksulluk tehdidiyle yüzleştiklerini savunmaktaydı (Buğra, 2010: 44). Smith'e göre hayatını çalışarak kazanmak durumunda olan bir kişi de her zaman yoksulluk riski ile karşı karşıyaydı. Geleneksel liberalizm yaklaşımı içinde, Adam Smith'in *Wealth of Nations* (Milletlerin Zenginliği) adlı kitabı kitabı çığır açıcı özellikler taşımaktadır. Smith'in ülke zenginleşirken yoksulluğun artmasını önemli bir paradoks olarak gündeme getirdiği görülmektedir (Smith, 1997: 271 vd).

³⁷ 16.yy'ın ikinci yarısından 19.yy'a kadar olan dönemde yoksullarla ilgili en önemli sorunlardan biri yoksul yardımlarının maliyetiydi. Bunu önleyebilmek açısından, yörenin yerlisi olmasalar bile en azından bir süre orada yaşamış olanlarla yoksul yardımları sınırlandırılmaya çalışılmıştı. İngiltere'deki 1661 tarihli İskan Yasası işte bu sorunlara cevap vermek üzere alınmış önlemlerden biriydi. Fakat daha sonraları "yabancı" yoksulu dışlama önlemleri, işgücü arzını kısıtlamaya başladığı için 1795'te yürürlükten kaldırılmıştır (Buğra, 2010: 41).

Bu tartışmalar bağlamında 1795 yılında İngiltere’de yürürlüğe giren *Speenhamland Yasası*³⁸ yoksulluğa karşı alınan önlemler konusunda önemli bir durak noktasıdır. Speenhamland yasası ile ücretler temel gıda maddelerinin fiyatına göre belirlenmeye başlanmıştı. Ücret asgari geçim sınırının altına düşerse aradaki fark kamu kaynaklarından temin edilmekteydi. 19. yüzyılla birlikte emeğin metalaşma süreci doruk noktasına ulaşmıştır. Speenhamland gibi bir yasa artık piyasa mantığıyla bağdaşmıyordu. Bu yasanın yürürlükten kaldırılmasıyla sadaka reformu ile başlayan süreç noktalanmıştı. Yine de Karl Polanyi, Sanayi Devrimi ile birlikte yaygınlaşan yoksulluğu önlemede Speenhamland’in bir ölçüde olsa başarılı olduğunu belirtmektedir (Polanyi, 2009: 125-136; Buğra, 2010: 45).

Yoksullukla ilgili üzerinde durulması gereken diğer bir yasa da İngiltere’de 1834 tarihinde kabul edilen *Yeni Yoksullar Yasası*’dır. 19. yüzyıl liberallerinin baskısıyla çıkartılan bu yasa ile yoksulların çalıştırıldığı kurumlar dışında verilen bütün yardımlar ortadan kaldırılmıştı. Artık insan emeği meta olarak görülmeye başlanmıştı ve bu yeni yasa yoksul yardımını sadece hakları elinden alınmış yoksula vermeyi öngörmekteydi (Fuchs, 2005: 54-58).

16.yy’dan 19.yy’a kadar geçen süredeki bu büyük dönüşüm çok sancılı olmuştur. Amacın mümkün olduğunca ucuz emek kullanıp karı arttırmak almak olduğu bu dönemde işçi ücretleri sürekli bir düşüş göstermiştir. Erkeklerin yanı sıra çok sayıda kadın ve çocuk da fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır. Kadınların da işgücüne katılmasıyla fiyatlar daha da düşmüştür. Almanya İmparatorluğu İstatistik Yıllığı’na göre 1891’de 7,5 milyon emekçinin 4,5 milyonu kadındı. Diğer Avrupa ülkelerine baktığımızda kadınların işçiler içindeki oranı İngiltere’de %22 (1880), Belçika’da %13 (1880), İsveç’de %19 (1897), Fransa’da %24-35’tir (Koray, 2005: 51-52).

³⁸ Yoksul yasaları, İngiltere’de 17. yüzyıl başlarından itibaren toplumdaki yoksulları korumak için uygulamaya kondu. 18. yüzyılın ikinci yarısında, çalışan yoksulların ücretlerinin artırılmasına yöneldikten sonra zaman içinde değişikliklere uğrayarak kapsamlı bir sosyal yardım yasasına dönüştü ve bu yardımların işveren için artan bir maliyet doğurduğuna ilişkin ticari kesim tarafından oluşan tepkiler karşısında uygulamadan kaldırıldı (Şenses, 2006: 34).

19. yüzyıldan refah devleti oluşumuna kadar geçen sürede *Batıda* oluşan yoksulluk sistem içi bir yoksulluktu. Diğer bir tanımla, bu yoksulluk proleterlerin³⁹ yoksulluğu idi (Işık ve Pınarcıoğlu, 2009: 68). Sistem içinde gerçekleşen yoksulluk konusunda en önemli kuramsal bakışı gerçekleştiren Marksizmdi. Marksizm yoksulluğu sömürü ilişkileri çerçevesinde anlatıyordu. Sistem kendisini yeniden üretebilmek için düşük ücretlerle çalışacak işçi sınıfına ihtiyaç duymaktaydı. Bu sistemin dışında kalanlar ise üretim gücü olmayan ve marjinal olarak değerlendirilen lümpen proletaryaydı⁴⁰. Marksizmin bu bakışı refah devleti oluşumuna kadar endüstrileşmiş ülkelerde yaşanan yoksulluğu anlatmaktadır. Refah devletinin oluşumundan önce yoksulluk sistem içinde oluşan bir yoksulluktu ve çalışan kesimlerin çoğu bu yoksulluk sınırının içinde yaşamaktaydılar (Işık ve Pınarcıoğlu, 2009: 69).

1.2.1. Toplumsal Cinsiyet Temelli Yaklaşım

16. yy'dan itibaren ortaya çıkan modern yoksulluk olgusu ile birlikte 19. yy'a kadar geçen süreçteki tarihsel gelişime özetle baktığımızda çalışmaların ve araştırmaların cinsiyet körü olduğunu, literatürde kadın yoksulluğunun ayrı olarak incelenmediğini görmekteyiz. Kadın ve erkek yoksulluğunun tarih sürecinde ayrı olarak incelenmesi ve gün ışığına çıkması iki ana dönemde gerçekleşmektedir: 1950-1970 ve 1970-1996 tarihleri arası.

Birinci dönem (1950-1970) 2. Dünya Savaşından sonra artan endüstrileşmeyle birlikte işgücü oranında büyük bir artış ve yoksulluk oranında düşüşün gözlendiği bir dönemdir. Bu dönem güçlü bir ekonomik büyümenin yaşandığı bir süreçti; ücretlerin yükselmesi, refah devleti yardımları ve olanaklarının

³⁹ Proletarya, alt sosyal sınıfı tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Karl Marx'tan sonra işçi sınıfını tanımlamak için kullanılan sosyolojik bir terim haline almıştır (Bottomore, 1991: 313).

⁴⁰ Lümpen proletarya: "proletarya yığını", "pejmürde proletarya". Lümpen sınıf, tüketim alışkanlıklarının esir aldığı; tüketme dışında, başkasının üretimini mirasyedi misâli tüketen; mevcûdiyetlerinin hiçbir anlamı olmayan, irâdelerinin üzerine yatarak münzevileşmeyi tercih eden; hiçbir duruşu, tavrı, projesi olmayan insanlardan oluşmaktaydı (Bottomore, 1991: 313).

artması, sendikalaşmanın daha örgütlü bir hale gelmesi gibi faktörler yoksulluğun azalmasında çok büyük etken olmuştur (Fuchs, 2005: 20-45).

Bu dönemde bütün bu yaşanan değişimlerle yoksulluk oranının da düşmesiyle, yoksulluğun cinsiyet temelinde yükselişi, özellikle 70'lerden itibaren ivme kazanan kadın hareketinin de etkisiyle göze çarpmaya başlamıştır. Tarih boyunca ilk olarak kadınlar ve erkekler arasındaki yoksulluk oranlarındaki eşitsizliğe yol açan bir çok faktör mercek altına alınmaya başlanmıştır. Böylece kadınların yoksulluğu görünür olmaya başlamıştır.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren kadınlar özel alanla erkekler ise kamusal alanla özdeşleştirilmişlerdir. Tarımsal süreçten sanayi sürecine geçişte üretim evden dışarı çıktığı için kamusal alana çıkan ve ücret karşılığı çalışan erkek olmuş ve kadın ise evdeki yeniden üretim sürecinde kalmaya devam etmiştir. Emek piyasasında daha fazla yer kaplayan erkeklerin ücretleri tarihin her döneminde kadınlarınkinden fazla olmuştur.

Kadınların kamusal alanda işgücü piyasasında yer almaya başlamasıyla birlikte, meslek gruplarına göre dağılımda da cinsiyete dayalı işbölümü ve bunun ücretlere yansıyan etkileri gözlenmektedir. Neden kadın işi erkek işinden farklıdır? Ya da eşit işi yapan kadın, erkek meslektaşından neden daha düşük ücret alır? Kadınların ağırlıkta olduğu bakım/sosyal hizmet işleri *ahenk, bakım, anlayış, dayanışma, sabır* yani *anne* gibi davranışları ve duyguları çağrıştıran işlerdir, halen de öyle, ve düşük ücretlidirler; çünkü bu tip özellikler kadınların doğal özelliği olarak kabul edilmekte ve düşük ücretlendirilmektedir (Serdaroğlu, 2010: 42).

Kadın yoksulluğunun görünür olmasıyla birlikte aile yapısındaki değişikliklerin kadınların omzuna daha fazla yük yüklediği görülmektedir. Evdeki sorumluluklar; ev içi hizmet, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı gibi, kadınların sorumluluğunda görülmektedir. Çünkü ev-özel alan *kadının* alanı olarak kabul

edilmektedir. Toplumsal cinsiyetçi roller, beklentiler ve duygusal emek⁴¹, kadın/erkek işi katmanlaşmasını yaratmakta, beslemekte ve yeniden yapılandırmaktadır. Bakım işi erkek için istisna iken, kadın için zorunlu olarak görülmektedir. Kadın hapsediği bu özel alandan kurtulamadığı sürece *evin erkeğine* maddi olarak bağımlı hale gelmekte ve bireysel olarak kendi hayatını yönetememektedir. Bu da kadının yoksulluğunu katmerleştiren bir olgudur.

Bugün kadın ve kalkınma konusu; kadının daha üretken olması, emeğini daha etkin kullanması olarak değil, kadının güçlenmesi, kadının üretim sürecindeki rolü ve işgücüne katılımı ve modern kurumlara ulaşabilme (eğitim, kredi, sağlık ve sosyal hizmetler vb.) yolları ve kendi emeği ve gündelik yaşam üzerindeki denetim gücünü artırabilmesi, erkeklerle eşit biçimde kalkınma sürecine katılabilmesi biçiminde algılanmakta ve kabul edilmektedir. Bu nedenle kalkınmada cinsiyet farklılaşmalarına ilişkin olumsuzlukların giderilmesi, tüm plan ve programlarda toplumsal cinsiyet duyarlılığı oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

Kadınların taşıdığı en ağır yük olan yoksulluk yükü ise cinsiyet eşitsizliği ile birleştiğinde sonuç, asıl insani yeterliliklerde meydana gelen şiddetli bir yetmezlik halini almaktadır. Kadınlar sağlık, eğitim, iş hayatı ve diğer sosyal alanlarda insani biçimde yaşamlarını sürdürmek için gereken temel destekten yoksundurlar. Bu destek eksikliği onların *kadın* oluşundan kaynaklanmaktadır.

Dünyanın büyük bir kısmında kadınlar insan yaşamının temel fonksiyonlarına ulaşma konusunda destekten yoksundurlar. Erkeklerden daha az beslenirler, daha az sağlıklıdırlar, fiziksel şiddete ve cinsel tacize karşı daha savunmasızdırlar. Erkeklerle göre okuryazarlık oranları çok daha düşüktür. Pek çok ülkede kadınlar erkekler ile karşılaştırıldıklarında kanunlar önünde tam eşit değildirler; erkeklerle aynı mülkiyet haklarına, aynı sözleşme yapma hakkına, aynı ortaklık, hareket ve dini özgürlük haklarına sahip değildirler (Payne, 1991: 45-48). Birleşmiş Milletler Gelişim Programının 1997 İnsani Gelişim Raporuna göre hem kadınlarına hem de

⁴¹ Bu konuda detaylı bir analiz için bkz. Nurcan Özkaplan, 'Duygusal Emek ve Kadın İş / Erkek İş', **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 21, Yıl:2009.

erkeklerine; ortalama ömür, gelir ve eğitimi kapsayacak biçimde eşit davranan hiçbir ülke bulunmamaktadır (UNDP HDR, 1997: 39).

Martha Nussbaum ve Amartya Sen yapabilirlik yaklaşımını insani gelişim yaklaşımı ile birleştirmişlerdir. Nussbaum'un yoksulluk ve toplumsal cinsiyet üstüne yaptığı çalışmalara göre, gelişmekte olan ülkelerde bir bütün olarak, okur yazar olmayan yetişkinler arasında kadınlar erkeklere oranla %60 daha fazladır. İlkokul seviyesinde kız öğrencilerin okula kayıt oranı erkeklerinkine göre %13 daha düşüktür. Kadın ücretleri erkek ücretlerinin dörtte üçü oranındadır (Nussbaum, 2000:3-4). Yoksulluk sınırı altında yaşayan aile sayısındaki artış oranı gelişmiş ülkeler olan İngiltere'de %60, Hollanda'da %40'tır (Castells, 2003: 430-439). Özellikle tek ebeveynli hanelerin çoğu ve bu tip ailelerin yoksulluğu ile dikkat çeken Amerika'da çocuklu kadınların hane reisi olduğu ailelerde yoksulluk oranı 2007 yılında %37'yi bulmuştur (Census Bureau, 2008).

1.2.2. Yoksulluk ve Toplumsal Cinsiyetin Uluslararası Kalkınma Politikalarındaki Yeri

Kadınlara yönelik kalkınma yaklaşımları tarih içerisinde değişiklik göstermekle birlikte, kadınların kalkınma sürecindeki konumuna ilk kez 1970'li yıllarda dikkat çekilmiş ve kalkınma projelerinin kadın ve erkeği farklı etkilediği Ester Boserup (*Women's Role in Economic Development*) tarafından gündeme getirilmiştir.⁴²

Kadınların uluslararası düzeyde kalkınmadan dışlanmışlıklarının dünya gündemine taşınmasının temelinde, batı ülkelerinde gelişen kadın hareketi, Mexico City'de gerçekleştirilen Birinci Dünya Kadın Konferansı ve Dünya Kadın Konferanslarının halen geçerliliğini koruyan eşitlik, kalkınma ve barış hedefleri gibi etkenler yer almaktadır. Bu gelişmeler doğrultusunda kadın ve kalkınmaya ilişkin

⁴² Akın Atauz ve dğr., **Toplumsal Cinsiyet Eğitimi El Kitabı**, Kadın İstihdamının Geliştirilmesi Projesi, KSSGM, 1999, s. 8-10.

yeni stratejiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Cinsiyet meseleleri hakkındaki bilinçlenme de bu süre zarfında istikrarlı fakat yavaş bir şekilde büyümüştür.

Naila Kabeer yoksulluğun toplumsal cinsiyet perspektifini kalkınma politikalarıyla birleştirerek çalışan ve feminist ekonomi üstüne yaptığı çalışmalarla tanınan bir akademisyendir. Kabeer'in belirttiği üzere, makroekonomik düşünce toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmediği müddetçe makroekonomik politika cinsiyete duyarsız kalacaktır (2003, 21).

Uluslararası kalkınma politikalarının oluşmaya başladığı dönemlere baktığımız zaman, 1940-1950'lerde, kolonizasyon sürecinin çözülmesiyle birlikte yeni bağımsızlaşan hükümetlerin ortaya çıktığına tanık olmaktadır. 40'lar ve 50'lerde kalkınma planlayıcıları tüm dünyada kolonileri modernize etmeyi amaçlayan projeler oluşturdular. İkinci Dünya Savaşı sonrası hegemonik bir güç olarak ortaya çıkan ABD modernizasyonu temsil eden ülke haline gelmiştir. Bu dönemlerde oluşturulan ana akım politikalarında kadın haklarına ilişkin konular ayrı olarak ele alınmamakta ve esas olarak insan hakları içinde görülmektedir (Connely ve diğerleri, 2000: 56). Bu dönemdeki programlar kadınları piyasa içi aktörler olarak değil birer nesne olarak gördükleri için sadece yeniden üretici rolleriyle ilgileniyor ve onları toplumsal bir özne olarak görmüyorlardı:

“Her ne kadar 1946'da Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu⁴³ kurulmuş ise de bu komisyon işlerlik kazanamamış, bu nedenle, Birinci Kalkınma Onyılı (1961-1970) çalışmalarında cinsiyet farklılaşması hiçbir biçimde dikkate alınmamıştır” (Akt. Serdaroğlu, 2010: 51).

1.2.2.1. Birleşmiş Milletler Eylem Planı: “Kadının On Yılı”

Kadınların kalkınma programlarında yer alması ilk olarak 1962'deki Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu ile gerçekleşmiştir. BM Genel Kurulu üye hükümetlerin toplumsal ve iktisadi kalkınma planlarında kadınların rolüne ilişkin bir

⁴³ *The United Nations (UN) Commission on The Status of Women.*

rapor hazırlanması yönünde adım atmıştır. Bu dönem kalkınmaya kadının dahil edilmesi gereğine ilişkin anlayışın temellerinin atıldığı bir dönemdi. Söz konusu dönemde kalkınmaya kadının dahil edilmesi anlayışını tetikleyen birçok politik hareket göze çarpmaktadır: Vietnam Savaşı'na karşı kadınların yürüttükleri barış hareketleri, 1968 öğrenci hareketleri, sivil haklar hareketi ve İkinci Dalga Feminist hareket bunları içermektedir (Kabeer, 2003: 11).

1970'lere ve 80'lere gelindiğinde uluslar arası kuruluşlar tarafından kalkınma programlarında kadınların gelişimi meselesi de gitgide daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu yer alışı iki önemli argümanı vardır: ekonomik alanda eşitlik argümanı ve kadınların fakirlerin en fakiri olduğu argümanı.

Ekonomik alanda eşitlik argümanı kadınların ekonomik durumu hakkındaki gelişim planlarının etkilerine odaklanmıştır. Bu argümana göre, kalkınma programlarında model alınan *hanehalkı*, ekmeği kazanan bir erkek ve ona bağımlı olan kadın ve çocuklar ile idealize edilen *Batılı Çekirdek Aile*'den⁴⁴ oluşuyordu. Bu durum planlamacıların ana akım gelişim modellerinin temeline erkeği oturtmasına ve kadının görünmez kılınmasına neden olmuştur (Kabeer, 2003: 12).

Bu argümanın temel iddiası, ulusal hükümetlerin ve uluslar arası gelişim kurumlarının kadınların hayatı devam ettirmedeki üreme rollerinin yanı sıra fiziksel üretimdeki rollerini anlamadıkları üzerineydi. Uluslar arası kuruluşların hedefleri kadınların ekonomik alanda üretici olarak ve iktisadi bireyler olarak yerlerini sağlamlaştırmaktı (UN, 1999). Bu argümanın feministler tarafından eleştirilen noktası ise sadece formal sektöre odaklanması ve kadınların yaptıkları işlerin büyük bir çoğunluğunu oluşturan bedelsiz işlerin- ev ve bakım işleri- çapının itibar görmemesi ve kadınların formal sektör dışında gösterdikleri *görünmeyen emeğin* göz ardı edilmesiydi⁴⁵.

⁴⁴ *Western Nuclear Family*.

⁴⁵ Sevgi Uçan-Çubukçu, "Uluslararası İlişkiler Teorisine Feminist Yaklaşım", **Değişen Dünya ve Türkiye**, Der. Faruk Sönmezoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, Mart 1996, s.116-122.

Esas olarak 1970'lerdeki gelişim stratejilerini daha da fazla ilerleten, kadınlar ve yoksulluk arasında bir bağ olduğu teziydi. Dikkatler **fakirlerin en fakiri** (poorest of the poor) olarak kadınlara çevrildi. Bu argüman kısa dönemde kadınların maddi ihtiyaçlarını karşılama amacıyla gelir oluşturan projelerin yayılmasını sağladı fakat uzun dönemde onların gelişim sürecindeki marjinalleştirilmiş durumları üstünde ne yazık ki çok az etkide bulundu (Kabeer, 2003: 13).

1970'ler Birleşmiş Milletler'in kadınların eğitimini, beslenmesini ve statüsünü geliştirme yollarını aradığı bir dönemdir. Bu sürece kadınların katkılarının kalkınma sürecini hızlandıracağı anlayışı hakim olmuştur. 1970'lerdeki bu anlayış "kadınların kalkınmaya entegrasyonu" olarak ifade edilmiştir (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010: 53-54).

1975 yılında Mexico City'de Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu tarafından Birinci Dünya Kadın Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta 1975-85 arasındaki dönem "Kadının İlerlemesi On yılı" (Decade for the Advancement of Women) olarak ilan edilmiştir. Birçok ülke bakanlıklarında kadın sorunlarıyla ilgili bölümler oluşturmuşlardır. Mexico City'de yayınlanan Eylem Planı'nda saptanan dokuz ana faaliyet alanı şunlardır: uluslararası işbirliği ve barış; siyasal katılım; eğitim; istihdam; sağlık ve beslenme; aile; nüfus; göçmen ve yaşlı kadınlar; fuhuş ve kadın ticareti (Moser, 1993: 27). Kadınların toplum içindeki konumlarını, eşitlik/eşitsizliğin ölçüsünü somut olarak saptamak için cinsiyet ayrımlı istatistikler yapılması da alınan önemli kararlar arasındaydı (Pekin+5: BM'de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri, 2002: 12). Bu karar, yoksulluğun kadınlaşmasının geldiği durumu ülkeler bazında göstermek ve bu sorunu dünya çapında açığa çıkartmak konusunda atılan çok önemli bir adımdır.

Aynı dönemde ABD'de kadının kalkınmasıyla ilgili çalışan feminist kuramcılar, akademisyenler ve aktivistler bu konunun meclis gündemine gelmesi için çalışmalara başlamışlardır. Bu kadınlar modernizasyonun toplumsal cinsiyet eşitliğini de getireceğini savunuyorlardı. Kendilerini temsil etmek üzere **kalkınmada**

kadın⁴⁶ kavramını kullanmaya başlamışlardır. WID kadınların modern sektöre girişi, yasal eşitlik, eğitim ve güçlendirme (*empowerment*) gibi konularla ilgileniyordu. (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010: 61). Temel hedef her alanda erkeklerle kadınlar arasında eşitliği sağlamaktı, bu bağlamda WID'in temelini liberal feminizmden geldiği görülmektedir.⁴⁷

ABD'de başlayan çalışmalarla birlikte Kanada, Hollanda ve Nordik ülkelerinde de WID ofisleri açılmıştır. WID ekipleri, modernizasyon başlığı çerçevesinde çalışmalarını yürütmüşlerdir. Onlara göre kalkınma batı teknolojilerini ve değerlerini takip ederek sağlanabilirdi. Hedefleri de bu sürece kadınları entegre edebilmektir (Connely ve diğerleri, 2000: 56-57).

Fakat WID yaklaşımının eleştirilen birçok kısıtlamaları bulunmaktadır. Bu yaklaşım modernizasyon üzerine kurulu olduğu için bütün cevapların batıda bulunduğunu kabul etmekte, yerel mekanizmaları ve değerleri gözardı etmektedir. Diğer eleştirilen noktası da, WID stratejisinin kadınların ev içinde yaptığı işlere bir değer atfetmemesidir. Toplumsal cinsiyet ilişkilerini ataerkil egemenlikten çok küresel kapitalizmin birikim süreci çerçevesinde ele alarak, sınıfı toplumsal cinsiyete göre öncelmiştir (Sargent, 1981: 65-72).

1970'lerde radikal feminist yaklaşımların popüler olmasıyla birlikte ve WID yaklaşımının eleştirilen yönlerini sağlamlaştırmak amacıyla feministler tarafından **kadın ve kalkınma**⁴⁸ yaklaşımı oluşturuldu. WAD'cılar patriyarkanın tüm toplumlardaki eşitsizliğin ana sebebi olduğunu savunuyorlardı. WAD'ın kalkınma programlarındaki yaklaşımı kadınları patriyarkal baskıdan kurtaracak olan *kadına yönelik* projeler oluşturmak idi. WAD paradigması kadınların bilgeliğine, kadın işlerine ve kadınların amaç ve sorumluluklarına dikkat çekiyordu. WID'in temelini liberal feminizmden gelmiş olması gibi, WAD yaklaşımında temelini radikal

⁴⁶ Women in Development- WID.

⁴⁷ Sevgi Uçan-Çubukçu, "İkinci Dalga Feminizmin Aştığı Alan: Demokratikleşmeden AB'ye", **Birikim Dergisi**, Sayı: 184-185, Ağustos-Eylül 2004, s.118.

⁴⁸ Women and Development- WAD.

feminizmden alıyordu (Rathgeber, 1990: 489-502). WAD yaklaşımına getirilen en büyük eleştiri ise, çerçevesinin sadece kadınları kapsamış olması, fazla marjinalize olması ve politikalarının bu sebeplerden dolayı ulusal mekanizmalarda fazla yer edinmemiş olmasaydı.

1970’lerde IMF ve WB’nin 3. Dünya ülkelerindeki açlığı (Third World Poverty) öncelikli sorunları arasına almasıyla birlikte WID ve WAD kuramcıları da kadın yoksulluğunu azaltmayı öncelikli hedefleri arasına koymuşlardır (Moser, 1993). 1980’ler iki büyük petrol krizinin yaşandığı ve küresel ekonomik krizlerin⁴⁹ ülkeleri uluslararası borçlarından dolayı iflas noktasına getirdiği sancılı bir dönemdi. Uluslararası kalkınma ajansları IMF ve WB bu ekonomik kriz döneminden en fazla zarar gören üçüncü dünya ülkeleri için Yapısal Uyum Programları⁵⁰,’nı yürürlüğe koymuşlardır. Bu dönem *Washington Konsensüsü*⁵¹ olarak da anılmaktadır. Ülkelerin yasal sistemlerinde yoğun reformların yapıldığı bir dönemdi. SAP’lar devlet harcamalarının kısıtlanmasını, üçüncü dünya ülkelerinde pazar mekanizmasını güçlendirmeyi böylelikle üretimi ve verimliliği arttırmayı hedefliyordu. Yapısal uyum programlarını yönlendiren 1980’lerin liberal kalkınma perspektifiydi. Bu perspektifle ekonomik büyümenin yanı sıra cinsiyet meselelerinin de makroekonomik politikalara bağlanması hedeflenmiştir. Bu politikalar sonucunda

⁴⁹ 1980’lerde yaşanan küresel ekonomik kriz şu döngüyle açıklanabilir: Yapısal uyum politikalarının uygulanması ile birlikte yatırıma yönelik kamu sektörü harcamalarının bütçedeki payı düşmekte buna karşılık borç ödemelerinin payı artmaktadır. Devletler dış borç ve faizler nedeniyle yatırımlara yeterli kaynak ayıramadığından kararlı bir büyüme sağlanamamaktadır. Büyümenin yetersizliği de üretim azalması, yüksek işsizlik, gelir azalması, gibi sonuçların doğmasına neden olmaktadır. Bu sonuçlar kapsamında eğitime ve sağlığa ayrılan kaynaklar azalmakta ve bu durum başta kadınlar olmak üzere toplumun zayıf kesimleri üzerinde etkili olmaktadır (KSSGM, 1987: 31-73).

⁵⁰ SAP (*Social Action Program-SAP*), uluslararası kalkınma ajansları (özellikle IMF ve Dünya Bankası) tarafından Üçüncü Dünya hükümetlerinin harcamalarını azaltmak ve piyasa mekanizmasını güçlendirerek verimlilik ve etkinliği arttırmak üzere tasarlanan Yapısal Uyum Programlarıdır (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010: 67).

⁵¹ ABD ve diğer G-8 ülkeleri tarafından kabul edilen IMF, Dünya Bankası ve World Trade Organization tarafından dayatılan neo-liberal ekonomi politikalarıdır. Başlıca kriterleri: mali disiplin, kamu harcamalarının azaltılması, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi, vergi reformu, ticaretin serbestleştirilmesi, sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi, http://tr.wikipedia.org/wiki/Washington_konsens%C3%BCs%C3%BC.

erişileceği varsayılan ekonomik zenginliğin erkekler kadar kadınların da yararına olacağı varsayılmıştır (Moser 1989; Elson 1992).

1980'lerin sonuna gelindiğinde, yapısal uyum politikalarının uygulandığı ve yoksulluğun azaltılmasının hedeflendiği özellikle Latin Amerika ve Afrika'da, aksine dikkat çekici boyutlarda arttığı görülmektedir. Bu yoksulluk özellikle *yoksulların yoksulu* olan kadınları ve çocukları vurmaktaydı (İnsel, 2001: 62-63).

1.2.2.2. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı (GAD)

SAP'lerin uygulamaya konulduğu 1980'li yıllarda, artan kadın yoksulluğunun etkisiyle birlikte, feminist kuramcılar da ne WID ne de WAD yaklaşımının toplumda cinsiyet temelli eşitsizlikleri çözüme başarılı olmadığını tartışmaktaydılar. Bu tartışmaların sonucunda WID ve WAD yaklaşımına alternatif olarak **toplumsal cinsiyet ve kalkınma**⁵² yaklaşımı geliştirildi. GAD marksist feminist yaklaşımlarla, radikal feministlerin patriyarkal ideolojisini birleştirmişti. Sosyalist feminist bakış açısıyla oluşturulan GAD yaklaşımı kadınların toplumsal statülerinin ekonomik şartlar ve küresel ekonomideki yerleriyle belirlendiği fikrini savunuyordu. GAD aynı zamanda kadınların, içlerinde buldukları toplumların patriyarkal ideolojisi ile de yönlendirildiklerini ve kadınlık rollerinin o toplum tarafından kendilerine verildiğini belirtiyordu (Rathgeber, 1990: 489-502). GAD'ın WAD anlayışından farkı, toplumsal olayları sadece kadın bakış açısıyla değil kadınlar ve erkekler arasındaki ilişki bağlamında incelemesiydi. GAD aynı zamanda diğer iki yaklaşımdan farklı olarak uluslararası kalkınmada ırk ve sınıf farklılıklarından doğan eşitsizlikleri de sorunsallaştırmaya başlamıştı (Moser, 1993).

GAD, kadınları kalkınmanın eyleyenleri olarak görmekteydi. Bu yaklaşımla, hem kalkınma sürecini hem de toplumsal cinsiyet temelli ilişkileri sorgulamaktaydı. GAD'ı diğer iki yaklaşımdan ayırt eden en önemli özelliklerinden birisi, geleneksel refahtan ayrı tutulmak kaydıyla sosyalist devlet refahına olan yönelimidir; devletin eğitim, sağlık, çocuk bakımı, ev ve yaşlı bakımı gibi alanlarda destek sağlaması

⁵² *Gender and Development (GAD)*.

öngörülmekteydi. GAD perspektifi, kadının konumunun iyileştirilmesindeki ilk adımın erkeklere ve kadınlara yoksulluğun üstesinden gelecek olanakların sağlanması olduğunu ileri sürmekte idi. Bunun aracı olarak da refah programlarının üstünde durmaktaydı.

Tüm bu yaşanan gelişmelerle birlikte 1980 yılında Kopenhag’da İkinci Dünya Kadın Konferansı (Second World Conference on Women) düzenlenmiş ve Kadın Onyılı’nın ikinci yarısı için “Eylem Planı” benimsenmiştir (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010: 67-69). Bu programda göze çarpan yeniliklerden biri, öncelikli sorun alanları arasında aile içi şiddet konusuna yer verilmesidir.

1.2.2.3 Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

Uluslararası alanda kadın hareketinin hız kazanmasıyla birlikte diğer çok önemli bir gelişme de *Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women)*’dir ⁵³. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, devletleri, hem kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için somut adımlar atmalarıyla yükümlü kılmakta, hem de bütün diğer kişi, örgüt ya da kuruluşların kadınlara karşı ayrımcılık yapmasını önlemekle görevlendirmektedir. Sözleşme imzalayan devletleri bağlayıcı nitelikte olması açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. CEDAW, hem yasalarda, hem de gerçek yaşamdaki ayrımcılığın ortadan kaldırılması, kamu yaşamında olduğu gibi özel yaşam ve özellikle aile ilişkilerinin ayrımcı kalıp yargılar ve davranışlardan arındırılmasını öngörmektedir.

Birleşmiş Milletlerce 1979’da kabul edilen ve Türkiye’nin 1985 yılından bu yana taraf olduğu CEDAW, Birleşmiş Milletler bünyesinde yer alan sekiz tane temel insan hakları sözleşmesinden biridir. Sözleşmeye 2002 yılı itibariyle taraf olan devletlerin sayısı 170’tir. Bu sözleşmeye taraf olan devletler, erkekler ve kadınların eşit haklara sahip olduklarına, insanlığa karşı ayrımcılığın kabul edilemez olduğuna,

⁵³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>.

kadınlar ve erkeklerin tüm ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve siyasi haklardan eşit olarak yararlanmaları gerektiğine, kadınlara karşı ayrımcılığın hak eşitliği ve insan şeref ve haysiyetine saygı ilkelerini ihlal ettiğine, kadınların neslin üremesindeki önemli rolünün aile içinde ayrıma neden olmaması gerektiğine ve yoksulluk hallerinde kadınların yiyecek, içecek, sağlık, eğitim, öğretim ve iş bulma ihtiyaçlarının karşılanması için ekonomik anlamda cinsiyet eşitliğini sağlayacak yeni ekonomik düzenlerin kurulması gerektiğinin altına imza atmışlardır (CEDAW, 1990: 2-20).

Kadınların anayasası olarak belirtilen CEDAW'da kadın yoksulluğunu ve yoksunluğunu engelleyebilecek önlemlerin alınması uluslar arası kalkınma alanında önemli bir adım olarak görülebilir. Türkiye, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni 1985'te imzalamıştır; fakat Medeni Kanun'da Sözleşme'ye aykırı bazı hükümler olduğu için, iç hukukta gerekli düzenlemeler yapıp bu durum giderilene kadar olmak kaydıyla, belgeye bu noktalarda çekince koymuştur.⁵⁴ Yeni yasa taslağının hazırlanması üzerine çekinceleri 1999 yılında kaldıran Türkiye, yeni Medeni Kanun'un Meclis'ten 2001'de çıkarılmasıyla durumunu bir ölçüde düzeltmiştir (Pekin+5, 2002). Türkiye'de çoğunluğunu akademisyenler, meslek sahibi kadınlar, gazeteciler ve öğrencilerin oluşturduğu 1980 sonrası feminist hareketin öncüleri, toplumun ataerkil yapısına meydan okuyan bağımsız bir kadın hareketini savunuyorlardı. 1985'te BM'de CEDAW'ın onaylanması Türkiye'de kadın hareketine daha da canlılık kazandırmıştır.

CEDAW'ı takip eden yıllarda, 1985'de, Nairobi'de Üçüncü Dünya Kadın Konferansı (World Conference to Review and Appraise the Achievements of the UN Decade for Women) düzenlenmiştir. Nairobi Konferansı, 1975-1985 arasında dünyada gelir dağılımındaki eşitsizliklerin büyüdüğü, gelişmekte olan ülkelerde gittikçe artan ve yer yer derinleşen ekonomik krizlerin yaşandığı bir dönemde toplanmıştır. Nairobi Konferansında yoksullaşma başlıca kadın sorunlarından biri

⁵⁴ Sevgi Uçan-Çubukçu, "1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma" **Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar**, Der. Fatmagül Berktaş ve diğer., KA-DER Yayınları, İstanbul, 2004, s.61.

olarak tanımlanmıştır. Konferansda dünyanın yaşadığı yoksulluk sorunu şu şekilde ifade edilmiştir: “*Kadınlar yoksullaşıyor, yoksulluk kadınlaşıyor*” (Wieringa, 2002: 66-68).

Mexico City (1975), Kopenhag (1980) ve Nairobi’de düzenlenen bu uluslararası konferanslar neticesinde kadınların üretim ve yeniden üretim ilişkilerindeki eşitsiz konumlarına ve artan yoksulluğa ilişkin sorunlara dikkat çekilmiştir. Bu konferanslar sayesinde kadınlar, ulusal, ekonomik ve kültürel sınırları aşarak ortak sorunlarını BM platformunda tartışma fırsatı bulmuşlardır. Bildirgelerde genel olarak kadınların mevcut ekonomik, siyasal ve toplumsal konumunun mutlaka değiştirilmesi gerektiği, bunun için de bir yandan yapısal değişiklikler yapılırken, bir yandan da temel anlayışları değiştirmek gerektiği vurgulanmıştır.

1970 ve 80’lerdeki İkinci Dalga Feminist hareketin hız kazanmasıyla, uluslararası feminist kuramcılar tarafından oluşturulan kalkınma ve kadın perspektifleriyle ve CEDAW’ın kabul edilmesiyle birlikte Dünya Bankası’nın yoksulluğa bakış açısındaki değişiklik, 1990 Dünya Kalkınma Raporu’nun (World Development Report- WDR) yayınlanmasıyla gerçekleşmiştir. Dünya Bankası, *on yıl sonra* yoksulluk konusunu tekrar ele almış, yapısal uyum politikalarının yoksulluk üzerindeki olumsuz etkilerini uzun bir süre gözardı ettiğini itiraf ederek, yoksulluğu geliştirmekte olan ülkelerin en önemli sorunu olarak görmeye başladığını belirtmiştir (Şenses, 2006: 41). Bunu izleyen yıllarda, Dünya Bankası için en önemli konu, *kalkınmakta olan ülkelerde yoksullukla mücadele programları* olmuştur (İnsel, 2001: 63).

Ancak bugünkü tablolara baktığımız zaman dünyada en zengin devletlerin, tüm gayri safi hasılanın %86’sına, ihracat pazarlarının %82’sine, tüm dış yatırımların %68’ne sahip olduğunu görmekteyiz. En yoksul %20’lik kesimi oluşturan ülkelerin payı bu dört alandan hiçbirinde %1,5’i geçmemektedir. Dünyada yoksulluk yaşayanların %70’ni kadınların oluşturması yaşanan kadın yoksulluğundaki hazin tabloyu çok net bir şekilde gözler önüne sermektedir (UN, 2005). 1990 WDR yoksulluğu gelişmiş ülkelerin en büyük sorunu olarak gördüğünü belirtmesine rağmen yoksulluk analizleri yoksulluğun cinsiyete ilişkin yönü hakkında pek az şey

söylemektedir. Rapor, kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında sıklıkla ciddi biçimde dezavantajlı durumda kaldıklarını belirtmekle yetinmiştir (WDR, 1990). Bu eksikliğine rağmen, kadınların tek başlarına yönettiği hanelerin gitgide artmasının *Yoksulluğun Kadınlaşması*'na yol açtığı olgusuna ilk olarak 1990 yılındaki raporda yer verilmiştir (Kabeer, 2003: 15).

Haziran 1993'te Viyana'da toplanan Dünya İnsan Hakları Konferansı "Uluslararası Kadın Hareketi ve Kalkınmada Kadın" başlığı altında bir dönüm noktası olmuştur. 1948 yılında BM tarafından onaylanan İnsan Hakları Bildirgesi'nde, kamusal alanda yaşanan hak ihlalleri üzerinde durulmuş, kadınların, kadın olmaları nedeniyle karşı karşıya kaldıkları insan hakları ihlallerine değinilmemiştir. İnsan Hakları Bildirgesi, insan haklarına kadın-erkek eşitliği açısından yaklaşmadığı gibi, kadınların özel alanda, yani aile içinde ya da işyerinde yaşadığı birçok insan hakları ihlalini de yok saymıştır (WWHR, 2001: 11). Oysa kadınlar sadece kadın oldukları için, erkeklerden farklı olarak, özellikle aile içinde, okula gönderilmemek, zorla evlendirilmek, çalışmasına izin verilmemek, aile fertleri tarafından şiddete maruz bırakılmak, namus adına şiddet yaşamak ya da öldürülmek gibi birçok insan hakları ihlaline maruz kalmaktadırlar.

Viyana konferansı sayesinde uluslararası kadın hareketi, kadınların, devletlerin gözetmek ve tanımakla yükümlü olduğu ve uluslararası alanda korunması gereken hakları olduğunu ve bu hakların insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak ele alınması gerektiğini Birleşmiş Milletler'e ve BM üyesi devletlere kabul ettirmiştir.

1.2.2.4 Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu

1995 yılında yapılan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda benimsenen, *Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu* kadın hareketi tarihinde çok önemli bir yer tutmaktadır. BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda kadın sorunlarının evrensel olduğu mesajı verilmiştir. Bu deklarasyon dünyanın her yerindeki kadınların günlük hayatında önemli gelişmeler sağlayacak nitelikte kararlar içermektedir. Pek çok ülkede o güne kadar *tabu* sayılan, dile getirilmesi zor konular tartışılmaya açılmış,

kadının insan hakları konusunda ileri adımlar uluslar arasında fikir birliği sağlanarak atılmıştır. Birer dönüm noktası niteliğindeki bu kararlarla, hükümetler, daha önce varlığını kabul etmeye yanaşmadıkları insan hakları ihlallerini gündemlerine almak zorunda kalmışlardır.

Konferansın sonunda 189 ülkenin kabul ettiği Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, kadın haklarının insan hakları olduğunun altını çizerek, hükümetlere, kadına karşı şiddeti önleme çağrısında bulunmuş; silahlı çatışma ortamlarında kadınlara uygulanan yoğun şiddetin bir insanlık suçu olduğunu vurgulamış; hükümetleri, kadının güçlenmesini ve toplumsal konumunun yükselmesini sağlamak, kadın-erkek eşitliğinin geliştirmek ve toplumsal cinsiyet perspektifini temel politika ve programlara yerleştirmekle yükümlü kılmıştır (Connely ve diğerleri, 2000: 80-95).

Pekin +5 Bildirgesinin içeriğini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz (Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi, 2001):

- Kadınların omuzlarına binen ve hep büyüyen yoksulluk yükü;
- Eğitimde ve eğitim hizmetlerine ulaşma konusundaki eşitsizlik ve yetersizlikler;
- Sağlık ve bağlantılı hizmetlerdeki ve bu hizmetlere ulaşmadaki eşitsizlik ve yetersizlikler;
- Kadına yönelik şiddet;
- Silahlı çatışmaların kadınlar üzerindeki etkileri;
- Ekonomik yapılarda ve politikalarda, üretime yönelik her türlü faaliyette ve kaynaklara ulaşmada eşitsizlik;
- Yetki ve karar mekanizmalarındaki kadın-erkek eşitsizliği;
- Kadının insan haklarının yaygınlaştırılması ve korunması konusundaki yetersizlik;
- Başta medya olmak üzere bütün iletişim sistemlerine katılım ve erişilme konusundaki eşitsizlik.

Eylem Platformunun Stratejik Hedefler ve Eylemler başlığı altındaki Kadın ve Yoksulluk bölümünde;

(47) “...Belirsiz küresel ekonomik ortama, ekonomik yeniden yapılanma kadar belirli sayıda ülkede devamlı üstesinden gelinemez düzeylerde dış borç ve yapısal uyum programları eşlik etmektedir. Buna ek olarak her türden çatışma, insanların yerinin değiştirilmesi ve çevresel bozulma, hükümetlerin kendi nüfuslarının temel ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini zayıflatmıştır. Dünya Ekonomisindeki dönüşümler bütün ülkelerdeki sosyal kalkınma parametrelerini tamamen değiştirmektedir. Önemli bir yönelim, ölçüsü bölgeden bölgeye değişmekle birlikte kadının yoksulluğunun artması olmuştur. Ekonomik güç paylaşımındaki cinsiyet eşitsizliği de kadınların yoksulluğuna katkıda bulunan önemli bir unsurdur. Göç ve bunu takiben aile yapısında meydana gelen değişiklikler özellikle bir çok kişiye bakmakla yükümlü olan kadınların yükünü daha da ağırlaştırmıştır. Makroekonomik politikaların bu tip yönelimlere cevap verecek şekilde yeniden düşünülmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir. Bu politikalar neredeyse tamamen resmi sektörde yoğunlaşırlar. Ayrıca bu politikaların kadınların önceliklerini engelleme ve kadınlarla erkekler üzerindeki farklı etkileri göz önüne almama eğilimi vardır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet analizinin politika ve programların büyük bir bölümüne uyarlanması, yoksulluğu azaltma stratejileri için kritik bir önem taşır. Yoksulluğu ortadan kaldırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için, kadın ve erkeklerin yoksulluğu yok edecek stratejilerin, makroekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasına tam ve eşit olarak katılımları gerekir.”⁵⁵

Yukarıda açıkça vurgulandığı üzere dünyadaki ekonomik gelişmeler kadın yoksulluğunu arttıran bir etki göstermekle birlikte bu olumsuz etkilerin makro ekonomik politikaların düzenlenmesinde dikkate alınmasının sorunların çözümünde temel nokta olduğuna tam bir inanmışlık gerekmektedir. Aksi halde oluşturulan makro ekonomik ve sosyal politikalar, eşitsizlikler ile var olan sorunlara çözüm

⁵⁵ KSSGM, Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi (Türkçe-İngilizce) Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, Ankara, Eylül 2001, s. 183.

üretmekten uzak kalacak ve hatta sorunları sürekli kılacaktır. Bu durumun da sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına olumsuz etkileri kaçınılmaz olacaktır.

(150) “Kendi topluluklarındaki ekonomik yapılar üzerine nüfuz sahibi olmaya yönelik fırsatlara ulaşma açısından kadınlarla erkekler arasında büyük farklılıklar vardır. Dünyanın pek çok bölgesinde kadınlar mali, parasal, ticari ve diğer ekonomik politikaların düzenlenmesi dahil ekonomik karar alma mekanizmalarında, vergi sistemlerinde ve ödemelere ilişkin kararlarda hemen hemen hiç yer almamakta ya da yeterince temsil edilmemektedirler.”⁵⁶

Pekin Platformunda yapılan önemli tespitlerden biri de kadınların karar alma mekanizmalarında yeterince yer almadığıdır. Kadınları doğrudan etkileyecek ekonomik kararlarda kadın temsiliyetinin olmaması alınacak kararların kadınlar üzerindeki olası etkilerinin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle ekonomik kararlarda kadın temsiliyetinin artması önemli bir husus olarak gösterilmiştir.

İlkerin yaşandığı Pekin Eylem Platformu’ndaki diğer bir yaşanan ilk de toplumsal cinsiyet temelli yaklaşımların gündeme gelmiş olmasıdır. Bu yaklaşımda temel amaç, stratejilerin tüm plan ve programlara yansıtılmasıdır⁵⁷. Bundan önce ele alınan tüm politikalar; sadece işyerinde fırsat eşitliğini gerçekleştirmeye ve cinsiyetler arası eşitliği sağlamaya yönelik olurken; toplumsal cinsiyetçi bakış açısı, her alanda cinsiyetler arası eşitliği sağlama, tüm plan ve programlara bu düşünceyi yansıtma amacındadır. Bu politika çerçevesinde eşitliğin sağlanmasında en önemli husus, verilerdeki iyileşmeden çok ebeveyn rollerinin, geleneksel aile yapılarının ve kurumsal uygulamaların uzun vadede değiştirilmesidir. Sonuç olarak günümüzde AB’nin cinsiyetler arası eşitliği gerçekleştirmede izlemeye çalıştığı politika, toplumsal cinsiyetçi bakış açısıdır (Palaz, 2005: 277-278).

⁵⁶ A.g.e, s. 271.

⁵⁷ <http://www.belgeler.com/blg/14g7/avrupa-birli-ge-ne-uyum-surecinde-turkiye-de-cinsiyete-dayali-ucet-farklilik-gender-wage-gap-in-turkey-through-european-union-accession>.

Türkiye, 1995 ve 2000 yıllarında Pekin Konferansı ile Pekin+5 BM özel oturumunun sonuç belgelerini ve eylem kararlarını hiçbir çekince belirtmeden imzalamıştır.⁵⁸ Türkiye'yi yakından ilgilendiren *zorla evlendirme* ve *namus suçları* ilk defa bir Birleşmiş Milletler belgesinin kapsamına alınarak bu konudaki suskunluk bozulmuştur. Kadına karşı şiddetin, evlilikte tecavüz, zorla evlendirme, namus suçları gibi 'özel' denilen aile içi alandaki tezahürleri adları konularak suç kabul edilmiştir. Hükümet yasalar çıkartarak ve güçlü önleyici mekanizmalar kurarak bu duruma son vermekle yükümlü kılınmıştır.⁵⁹

Türkiye'nin Pekin Konferansı'nda verdiği taahhütler ve 2001 yılı itibari ile gelinen durum şu şekilde özetlenmektedir:

TAAHHÜT EDİLEN: Anne ölüm oranının yüzde 50 azaltılması.

DURUM: Bu taahhüt verildikten sonra yapılmış kapsamlı bir istatistik bulunmamaktadır. Sadece hastanelere ulaşılmış vakaları kapsayan sonuçlar Türkiye geneline ilişkin sağlıklı bir karşılaştırma yapmaya imkanı vermemektedir. Bir diğer önemli nokta da Türkiye'de doğumların %40'ının sağlık personeli olmadan yapılmasıdır (WWHR, 2011: 13-15).

TAAHHÜT EDİLEN: Çocuk ölüm oranının yüzde 50 azaltılması.

DURUM: 1988-1993 döneminde binde 60.9 olan 5-6 yaş altı çocuk ölüm oranı, 1993-1998 döneminde binde 52.1'e inmiştir (KSSGM, 2001).

TAAHHÜT EDİLEN: Kadında okur-yazar oranının yüzde 100'e çıkarılması.

DURUM: Halen 12 yaş ve üstü kadınların %22.4'ü okuma yazma bilmemektedir (Ecevit ve diğerleri, 2000: 35).

TAAHHÜT EDİLEN: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne koyulan çekincelerin kaldırılması.

DURUM: Türkiye bu sözleşmeye koyduğu çekinceleri 1999 yılında kaldırmıştır.

⁵⁸ PEKİN +5: Birleşmiş Milletler Kararlarının Türkiye'deki Kadınlara Neler Getirdiği ile ilgili detaylı bilgi için bkz. http://www.wwhr.org/files/2_7.pdf.

⁵⁹ Pekin Eylem Platformu ve Pekin + 5 Sonuç Bildirgesi'nin tam metni Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nden, veya Internet'te www.kssgm.gov.tr adresinden temin edilebilir.

TAAHHÜT EDİLEN: Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması.

DURUM: 1997’de yapılan yasa değişikliğiyle zorunlu ilköğretimin süresi 5 yıldan 8 yıla çıkarılmıştır (KSSGM, 2001).

Türkiye’nin, Eylem Deklerasyonu’nda hiçbir çekince koymadan kabul ettiği ve 2000 yılına kadar çözüm getirmeyi taahhüt ettiği fakat neredeyse çok az gelişmenin sağlandığı tahhütler şunlardır (Pekin+5: BM’de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye’nin Taahhütleri, 2002: 24-25):

- Kız çocuklarının geleneksel kadın mesleklerinden çok, bütün mesleklere yönelmesi için rehberlik çalışmaları yapılması;
- Kadının çalışmasını engelleyen en önemli faktör olan çocuk bakımı sorumluluğunun, anne-baba arasında eşit şekilde paylaşılması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması;
- Doğum sonrasında çocuk bakımı için babaya da izin verilmesi;
- Kadın veya erkek olsun; 100 işçi çalıştıran her işyerinde kreş açılmasının gerçekleştirilmesi;
- Tüm meslek alanlarında bütün kamu ve özel kurumların belli sayıda kadın çalışan istihdam etmesinin sağlanması;
- Şu anda ücretsiz işgücü durumunda olan kadınların ev içi çalışmalarının ulusal hesaplara dahil edilmesi; bunun için evde ve tarlada çalışan kadınların sigortalı yapılması.

Türkiye’de yaşanan kadın yoksulluğunun azaltılmasında önemli etkisi olan faktörler arasında yer alan kadının istihdam alanına çekilmesi ve üstündeki bakım sorumluluklarının azaltılması konularında maalesef bugüne kadar çok az gelişme sağlanmıştır. Türkiye’nin verdiği bu tahhütlerde hangi konumda olduğumuza dair yapılan istatistiksel bir veri de bulunmamaktadır. Türkiye’de evişiçi olarak çalışan kadınlar 2011 yılında Ev İşçileri Dayanışma Sendika’sını kurmuşlardır. Sendika

yöneticileri bu sistemin bir yandan erkek egemenliği ile kadını eve zincirlerken, diğer yandan da anti-demokratik ve siyasal bir düzen yarattığını belirtmişlerdir⁶⁰.

Pekin+5 Sonuç Belgesi'nde yer alan ve Pekin Eylem Platformu'na göre daha ileri olan ulusal düzeydeki hükümet taahhütleri de tez konusu başlığı altında şu şekilde özetlenebilir⁶¹:

- Küreselleşmenin kadınların karşı karşıya olduğu olumsuzlukları ve toplumdaki cinsiyet rollerinden kaynaklanan farklılıkları artırdığının göz önüne alınması, kadınların sosyal güvenlikten eşit düzeyde yararlanmasının sağlanması (74 b ve 82-l).
- Sürdürülebilir kalkınmayı artıran sosyo ekonomik politikalar oluşturmak ve özellikle kadınlar için yoksulluğu ortadan kaldırmayı hedefleyen programlar sağlamak ve desteklemek, ve her yaştan, özellikle yoksulluk içinde bulunan ve marjinal kadınlara, kırsal ve yerli halktan kadınlara ve reisi kadın olan ailelere, beceri eğitimi verilmesi, finans, kredi, mikro kredi, bilgi ve teknoloji gibi kaynaklara erişimde ve kontrol etmede eşitlik sağlanması ve piyasalara eşit erişimin bulunması (74.a).
- Makro ekonomik kararların alınma süreçlerine kadınların eşit katılımının sağlanması (101 a).
- Kadınların mülkiyet ve miras haklarını tam olarak kullanabilmelerinin sağlanması, ekonomik kaynaklara eşit ölçüde erişim ve denetim imkânına sahip olmaları için gerekli önlemlerin alınması (68 h).
- Bütçelerle ilgili tüm süreçlerin tasarlanma, benimsenme ve uygulanmasına toplumsal cinsiyet perspektifi getirilmesi (73 b).
- Yoksulluğun, özellikle yoksulluğun kadınlaşmasının, ulusal ve uluslararası çabalarla ortadan kaldırılması için, kadın ve kızlara her düzeyde beceri eğitimi sağlayan kapsamlı adımlar atılması (94.d).

⁶⁰<http://bianet.org/bianet/toplum/130762-ev-iscileri-sendikalaşiyor>.

⁶¹Ayrıntılı bilgi için Pekin+5 Sonuç Belgesi'ne bakınız. Bu belgenin tamamı, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nden edinilebilir.

- Yoksulluğun ortadan kaldırılması çabalarının bir parçası olarak, kadınların konut üzerinde denetim ve konut edinebilme haklarının sağlanması (101. d).
- Toplumsal cinsiyet eşitliği ve yoksulluğun ortadan kaldırılması arasındaki birbirini güçlendiren bağların fark edilmesi ve gerekli durumlarda, sivil topluma danışarak, sosyal, yapısal ve makro ekonomik sorunlara yönelik olarak, toplumsal cinsiyet bakımından duyarlı ve kapsamlı yok etme stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması (101:e).
- Erkek ve kadın göçmenler arasında mevcut eşitsizliklerin sorun olarak ele alınması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin güvence altına alınması (98 b).

Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'ndan sonra meydana gelen gelişmeleri değerlendirmek, yeni eylem ve girişimleri belirlemek amacıyla BM Genel Kurulu tarafından bir özel oturum yapılması kararlaştırılmış ve 5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında New-York'ta "Kadın 2000: 21. Yüzyıl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" konulu BM Genel Kurul Özel Oturumu gerçekleştirilmiştir. Özel Oturum sonucunda Pekin Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi kabul edilmiştir (KSSGM, 2001: 4). Sonuç belgesinde kısaca toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması konusu dünya gündemine oturmuştur. Tüm bu gelişmelerin dikkate alınarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana plan, program ve politikalara bir strateji çerçevesinde dahil edilmesi zorunluluğu bulunmaktadır.

1995 İnsani Gelişme Raporu, Pekin'deki Birleşmiş Milletler Dördüncü Dünya Kadın Konferansının etkisiyle ilk defa detaylı olarak cinsiyet eşitsizliğine odaklanmıştır. Gelişimin amacının "Sadece geliri değil, insanların hayat kalitesini yükseltmek" olduğu belirtilmiştir (Kabeer, 2003: 15). Raporla ayrıca "%70'inin kadınların oluşturduğu toplam 1.3 milyar insanın yeryüzünde yoksulluk çektiği" vurgulanmıştır (UNDP- HDR, 1995).

Pekin + 5 deklarasyonunun uluslar arası alanda tanınmasından itibaren *2000 Dünya Gelişim Raporu*'nun yoksulluğa odaklandığı ve 1990 raporuna göre daha detaylı bir cinsiyet vurgusu yaptığı görülmektedir. Rapor akrabalık kurallarının toplumsal normlarını, yasal sistemleri ve kamusal edinimlerde kadının yüzleştiği dezavantajların izini sürerek cinsiyet eşitsizliğinin kurumsal yapısını incelemektedir.

Ancak emek piyasasında ve diğer pazarlarda cinsiyet sapması analizi yapılmamıştır. Bu durum, Dünya Bankasının pazarı hala *cinsiyetsiz* görmeye devam ettiği gerçeğini gözler önüne sermektedir (Kabeer, 2003: 17).

Dünya Bankasının bugüne kadar en kapsamlı cinsiyet uygulaması araştırması, *2001 Politika Araştırma Raporu*'nun alt başlığı -Haklar, Kaynaklar ve Ses'te Cinsiyet Eşitliği yoluyla Gelişim Yaratmak⁶² olarak belirlenmiştir. 2000 Dünya Gelişim Raporunda olduğu gibi, 2001 Kalkınma Raporunda da akrabalık sistemlerinin (miras kuralları, evlilik kuralları) cinsiyet eşitsizliğinin oluşmasında ne kadar önemli olduğu belirtilmiştir (Kabeer, 2003: 17-8). Rapor dünyadaki emek piyasasında sektörlerin, mesleklerin ve aktivitelerin de cinsiyete göre ayrıldığı hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu ilk kez belirtmiştir (WB, 2001). Rapora göre kadınlar iyi maaşlı formel sektörde yetersiz seviyede varlık gösterirken ödeme yapılmayan ve enformel sektörde çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Bunun sonucunda, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kadın kazancı erkek kazancının yaklaşık %70-80'i oranındadır. Bu farkın sadece %20'si eğitsel başarı, iş deneyimi ve mesleki nitelik gibi bilindik ekonomik değişkenlerle açıklanabilmektedir. Rapor, bu eşitsizliklerin temelinde emek piyasasında hâkim olan 'tabuların ve önyargıların' yattığını açıklamıştır (Kabeer, 2003: 18).

2005 Dünya Kalkınma Raporu'nda ise gayri resmi ekonomide kadın istihdamını betimleyen çoğunlukla sert koşullar, kuralların ve hakların olmaması ve aşırı düşük ücretler gibi konular tartışılmıştır (Kabeer 2003:184). Uluslar arası kalkınma raporlarında resmin bütününe bakıldığında Dünya Bankası'nın cinsiyet ve yoksulluk değerlendirmesi problemlidir, sadece cinsiyet eşitliğinin nasıl sağlanacağı hususundaki karmaşık yönergeleri değil aynı zamanda bu tür reformların nasıl pratiğe döküleceği konusundaki tartışma eksikliğinden dolayı da kendi içinde sıkıntılar barındırmaktadır. Raporun dar yoksullaşma tanımı ve politikalarında özel olarak cinsiyet eşitsizliğinin nasıl ele alınacağı net değildir. Yukarıda da bahsettiğimiz kalkınma raporlarında toplumsal cinsiyet, ekonomi politikaları ve

⁶² **2001 Policy Research Report, Engendering Development:** Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice.

üretime dayalı stratejilerin içinde çok kısıtlı bir yere sahip bulunmaktadır.

Dünyanın yaşadığı en büyük problem olmasına rağmen yoksulluk uluslar arası kalkınma ajanslarının gündemine 1990'lara kadar girememiştir. Neoliberal politikalar doğrultusunda uygulanan yapısal uyum programlarının küreselleşme ile birlikte yarattığı yoksulluk 1990'lardan itibaren en üst seviyelere ulaşmıştır. 1980'lerle birlikte hız kazanan İkinci Dalga Feminist hareket, CEDAW ve Pekin+5 deklarasyonları yoksulluğa ve özellikle hızla artmakta olan kadın yoksulluğuna dikkatlerin çevrilmesinde çok büyük etkenler olmuşlardır.

Kadın yoksulluğunu anlamada ve azaltmaya yönelik politika ve stratejiler üretmede kendilerine önemli misyonlar yükleyen IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, kadınların durumlarını iyileştirme niyetini içeren yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Ancak, genel olarak yoksulluğun kaynağını ve köklerini belirlemede önemli adımları gözden kaçırdıkları için, bu yaklaşımları çoğunlukla yoksulluk olgusunu hafifletmede ve ortadan kaldırmada çok yetersiz olmaktadır.

Değerlendirme:

Yoksulluk üstünde çok tartışmaların yapıldığı ve halen fikir birliğine varılamamış bir kavramdır. Literatürde yer alan en temel yoksulluk kavramlarına baktığımız zaman tanımlamalarda kullanılmak üzere ailenin gelir veya tüketim harcamalarının temel alındığını görmekteyiz. Bu tanımlamalarda ailedeki bireyin fiziksel ihtiyaçları dışındaki sosyal ihtiyaçları dışarıda bırakılmaktadır. Bu yaklaşımlar yoksulluğun aile içindeki dağılımını vermedikleri için cinsiyet körüdürler. Çünkü bu tip klasik yaklaşımlarda aile reisi olarak evin erkeği kabul edilmektedir. Kadınlara ve çocuklara bu gelirden ne kadar pay aktarıldığı yani diğer bir deyişle gelirin dağılımı hakkında bilgi verilmemektedir. Dolayısıyla, toplumda marjinal konumda bulunan kadınların ve çocukların yoksulluklarını saklamaktadır bu tanımlar. Yoksulluk tanımına toplumsal cinsiyet bakış açısıyla bakılması Amartya Sen tarafından geliştirilen *yapabilirlik yaklaşımı*'nın bu alanda kullanılmaya

başlanmasıyla gerçekleşmiştir. Böylece, aile içindeki bireyler arasındaki gelir dağılımı eşitsizlikleri ve hanede yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın yoksulluğu daha görünür kılınmıştır.

Tarihsel süreç boyunca insanlığın kronik bir problemi olan yoksulluğun tanımlanması ağırlıklı olarak uluslar arası kuruluşlar tarafından yapılmaktadır (HDR, UN, WB, IMF⁶³). Bunlar ailedeki gelir veya tüketim harcamalarını baz alan ve belirli bir yoksulluk sınırına göre ülkelerin yoksulluğunu belirleyen ölçümlerdir. Kısacası tüm bunlar erkek merkezli ve cinsiyet körü⁶⁴ ölçümlerdir.

Kadın yoksulluğunu içermeyen klasik yoksulluk tanımları ve analizleri toplumsal cinsiyetçi bakış açısıyla değil, hane yoksulluğu baz alınarak incelenmiştir (erkek merkezli bakış açısı) ve kadın-çocuk yoksulluğunu görünmez kılmıştır.

16. yy'dan 19. yy'a kadar geçen süreçteki tarihsel gelişime baktığımızda yoksulluk alanındaki çalışmaların cinsiyet körü olduğunu, literatürde kadın yoksulluğunun ayrı bir alan olarak incelenmediğini görmekteyiz. Kadın yoksulluğunun mercek altına alınması özellikle 70'lerden itibaren ivme kazanan kadın hareketinin etkisiyle gerçekleşmiştir.

⁶³ *International Monetary Fund.*

⁶⁴ *Gender biased.*

2. BÖLÜM

GELENEKSEL YOKSULLUK YAKLAŞIMLARI: CİNSİYET KÖRÜ İÇERİK

Hindistan'da olduğu gibi anayasal bir demokraside yaşarlarken ve yasalar karşısında eşitken bile kadınlar gerçekte ikinci sınıf vatandaş olarak görülmektedirler.

(Nussbaum, 2000:5)

2.1. Yoksulluğa Dair Cinsiyet Körü Yaklaşımlar⁶⁵

2.1.1. Yoksulluk Sınırı Yaklaşımı

Yoksulluk sınırı⁶⁶ ekonomistler tarafından sıklıkla yoksulluk çalışmalarında kullanılan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda yoksulluk mutlak anlamında incelenmektedir: “Kişi herhangi bir süre zarfında ve sadece yeterli miktarda temel maddi ihtiyaçlarını karşılayamayacak şekilde... ekonomik kaynaklara olan erişimi kısıtlanırsa o kişi fakirdir” (Lipton ve Eastwood, 1983:127). Açıkça ifade edecek olursak, yoksulluk yiyecek, barınak ve giysi vs.. gibi temel fiziksel ihtiyaçları karşılamada başarısız olmak durumudur.

Refah ekonomilerindeki yoksulluğun incelenmesinde yoksulluk sınırı yaklaşımı hesaplanma ve uygulanma kolaylığından dolayı geniş çapta kullanılmaktadır. Bu yaklaşım iki temel unsuru bir araya getirmektedir: birinci olarak, refahın tercihlerin tatmin edilişi olarak algılanması ve gelir veya tüketim

⁶⁵ Bu başlık altında, yoksulluk hesaplamalarının hangi yöntemlerle yapıldığına değinilmeyecektir.

⁶⁶ *Income/Consumption, Poverty Line.*

biçiminde ifade edilmesidir; ikinci olarak, ihtiyaç yeterliliği seviyesini gösteren bir yoksulluk sınırının çekilmesidir. *Yoksul* olarak adlandırılan kişi, gelir veya tüketimi bu yoksulluk sınırının altına düşendir.

Charles Booth'un Londra'daki çalışması (1887) ve Joseph Rowntree'nin yoksulluk çalışması (1902) yoksulluk çalışmaları tarihinde yoksulluk sınırı yaklaşımının ilk modelini temsil etmektedir. Booth'un yoksulluk kavramı onun yoksulluk sınırı tanımına bağlıdır, bu da yoksulları toplumun kalanından ayırmaktadır. Booth, sosyal grupları veya kendi tabiriyle ifade edersek *sınıflar* arasında en düşük seviyede kazanç elde eden kişileri referans olarak yoksulluk sınırını belirlemiştir. Booth bu sınırı belirlerken ihtiyaçların içeriklerini dikkate almamıştır. Ayrıca çalışmasında insanların kazançlarını nasıl harcadıklarına dair bir açıklama da yoktur⁶⁷.

Rowntree'nin yoksulluk sınırı "besinsel olarak yeterli bir diyetin yanı sıra giysi ve kira ihtiyaçlarına" dayanmaktadır. Rowntree, her bir gıda maddesinin maliyetini hesaplamış ve bunu gelir seviyesine aktarmış, sonra da yoksul olan veya olmayan aileleri tespit etmiştir (Lipton, 1997:128). Rowntree'nin 1950'li yıllara geldiğinde Londra'da yaptığı yoksulluk çalışması ise yoksulluğun değişen yapısını işaret etmektedir. Bu çalışmaya göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoksulluk artık sadece sistem içinde yer alanların değil, sistem dışında kalanların da sorunu haline gelmektedir. Yine bu çalışmanın sonuçlarına göre, yoksul grupların büyük bir kısmını yaşlılar, kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde karşılaşılan yoksullar artık sadece proleter yoksulları değil, *sınıfaltı*⁶⁸ yoksullarıdır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2009: 70).

⁶⁷ Oxford Dictionary of National Biography, <http://www.rowntreesociety.org.uk/learning-resources/seebohm-and-poverty/Biography.html>.

⁶⁸ Sınıfaltı sadece uyuşturucu müptelası, çalışmak istemeyen lümpen proletaryayı değil, işsizlik girdabına girmeye başlayan kitleyi de kapsamaktadır. Refah devletinin çöküşü ile birlikte, imalat sanayinin gelişmekte olan ülkelere göçü, postendüstriyalizmin ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak uzun dönem işsizliğin doğuşu, sınıfaltı bir kitlenin ortaya çıkmasının temel nedenidir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2009: 69).

Yukarıda bahsettiğimiz yoksulluk çalışmalarının tarihsel kökeni, fizyolojik mahrumiyet, fiziksel varlık veya neslin devamlılığına ilişkin mutlak yoksulluk anlayışını yansıtmaktadır. Yoksulların yoksul olmayanlardan ayrılması şeklindeki sınırın belirlenmesi sübjektif kriterlerle belirlenmektedir. Yaşamın devamlılığını sağlama; yemek yeme, uyuma ve giyinme gibi sadece fiziksel terimlerle ifade edilmiştir. Bu yaklaşımlar yoksulluğa toplumsal cinsiyet perspektifiyle değil, tam tersine *aile* adına erkeği baz alarak bakmaktadır. Yoksulluk sınırının temeli olarak aile geliri alınmaktadır ve bu gelir evdeki kadınların, çocukların, yaşlıların gelirini veya bu gelirin nasıl paylaşıldığını göz ardı ederek sadece *eve ekmek getiren*, ailedeki tek üretici konumunda hane reisi olarak görülen erkeğin gelirini temel almaktadır. Bu yaklaşımlar ayrıca gelirin aile içindeki dağılımını da gizlemektedir. Bir ailenin yoksulluk sınırının üstünde olması o ailedeki bireylerin yoksul olmadığı anlamına gelmemektedir. Diğer bir deyişle, ailenin –yani hane reisi olarak erkeğin geliri- yoksulluk sınırının üstünde olabilir fakat bu gelirin aile içiminde dağılımında kadınlar ve çocuklar toplumsal rollerinden dolayı üretici olarak görülmedikleri için çok düşük bir pay almakta veya hiç bir pay almamaktadırlar. Bu durumda aile yoksulluk sınırının üstünde gözükmesine rağmen, bireysel bazda kadınlar ve çocuklar bu sınırın altında olabilirler.

Bu yaklaşımlarda uygulandığı gibi sadece gelir veya tüketim baz alınarak bir ülkedeki yoksulluğu belli bir seviyenin altı olarak ifade etmek bizi yanılgıya düşürebilmektedir. Örneğin benzer GSMH (Gayrisafi Milli Hasıla) performanslarına sahip ülkeler sıklıkla cinsiyet eşitliğinin çeşitli yönleri bakımından büyük farklılıklar göstermektedirler. Örneğin, Pakistan, Zimbabwe ve Honduras yaklaşık aynı GSMH'ya sahipken kadın okur yazarlığı Pakistan'da %23, Zimbabwe'de %60 ve Honduras'da %71.6'dır. Kadınların kazandığı gelirin oranı Pakistan'da %20, Honduras'da %24 ve Zimbabwe'de %35'dir (Nussbaum, 2000: 61). Aynı yanılgı yakın tarihli yoksulluk çalışmalarında da görülmektedir. Buna en iyi örneklerden biri olarak Dünya Bankasının yoksulluk sınırını günde 1.25 ABD Doları olarak tanımlaması gösterilebilmektedir. Dünya Bankasına göre: “yoksulluk belirli bir refahtan mahrum olmaktır” (WB, 2000). Bu, tabii ki refahtan ne kastedildiği ve

mahrumiyeti ölçmek için alınacak referans noktasının ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

Yoksulluk sınırı yaklaşımı yoksul insan sayısını dikkate almadığı ve yoksulluk çizgisinin hemen altındaki bir kişiyle onun çok altındaki bir kişi arasında ayırım yapmayarak ve yoksul kitle içindeki gelir dağılımına duysuz kalarak yoksulluğun derecesini ölçemediği için yetersiz bulunmuştur (Şenses, 2006: 65-6). 1984 yılında *Foster, Greer ve Thorbecke* tarafından geliştirilen endeks (FGT)'in önemi, daha önceki yoksulluk ölçümlerine yöneltilen eleştirilerin giderilmesi yönünde olmuştur. FGT endeksinin en önemli özelliği, endeksin toplam yoksulluğu değişik alt gruplara ayrıştırabilme özelliğiyle ilgilidir. Bu endeks yoluyla, yoksul kitle birbirinden kesin çizgilerle ayrılarak değişik sosyoekonomik veya bölgesel gruplara bölünebilmekte ve bunlara ilişkin yoksulluk oranları ayrı ayrı hesaplanabilmektedir. Bu endeks ayrıca, yoksulluğun bir alt grupta düşmesi sonucunda toplam yoksulluğun düşmesi koşulunu sağlamaktadır (Fields, 1994: 87-102).

Yoksulluk sınırı çalışmalarına toplumsal cinsiyet perspektifinden getirilen en büyük eleştiri aile içindeki ilişkilere yöneliktir. Klasik iktisatçılar, aileyi tüm gelirin toplandığı ve buradan aile üyelerinin refahının sağlandığı bir alan olarak görmektedirler. Oysa son zamanlarda yapılan araştırmalar gösteriyor ki, aile içinde çok yaygın ve sistematik eşitsizlikler hüküm sürmektedir. Bu eşitsizlikler yaşa, cinsiyete, ev halkı içindeki ilişkilere ve diğer sebeplere dayanmaktadır (Kabeer, 2003: 81). Ev içindeki eşitsizlikleri hesaba katmadan yapılan yoksulluk çalışmalarının doğru bir resmi göstermediğini ifade edebiliriz. Özellikle, aynı aile içindeki erkeğe oranla kadının yaşadığı yoksulluk tecrübesi hakkında bu araştırmalar bize çok az şey söylemektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz eksikliklerine rağmen aileyi baz alan yoksulluk sınırı yaklaşımları yoksulluk ve toplumsal cinsiyet ilişkisi içinde önemli bir noktayı açığa

çıkarmıştır: yoksulların arasında kadının hane reisi⁶⁹ olduğu ailelerin çok yüksek olması. Gelişen ve gelişmekte olan ülkelerde FHH'un arttığını gösteren kanıtlara dayanarak son yıllarda *yoksulluğun kadınlaştığı*⁷⁰ ifadesi ilk olarak 1970'lerde kullanılmaya başlanmıştır (Kabeer, 2003: 83-86). Fakat yoksulluk ve kadın hane reisleri arasındaki ilişki çok tutarlı gözükmemektedir. Bu ilişkinin göz ardı edilen bir boyutu vardır: bölgesel boyutu. Yoksul kesimin içinde kadın hane reislerine Latin Amerika ve Asya'da Afrika'ya oranla daha fazla rastlanmaktadır. Hane reisliğinin, bölgesel açıdan incelendiğinde, yoksulluk dışında birçok sebebe dayandığı görülmektedir- örf ve adetler, dulluk, boşanma, çok eşlilik, göç ve diğerleri. Sadece bu oranlara bakarak o bölgede kadınların yoksulluk oranı hakkında tahminde bulunmak bizi doğru bir noktaya götürmez. Yapılan araştırmalar sonucunda Asya ve Zimbabwe'nin birçok bölgesinde kadın ve erkek aile reisleri arasında refah seviyesi ölçütünde çok belirgin farklar bulunmamıştır (Fukuda-Parr, 1999: 99-10). Bu, Afrika ve Asya ülkelerinde kadınların erkeklere oranla daha az yoksul olduğu anlamına mı gelmektedir? Bu sorunun cevabı hayırdır. Buradaki sorun yoksulluğu ölçmede kullanılan yöntemin kadın yoksulluğunu örtmesidir. Bu ölçüm türü aileyi ölçümün merkezi olarak ve ailedeki toplam geliri ölçüm aracı olarak aldığı için kendi içinde yetersizlikler barındırmaktadır. Aile içindeki gelir dağılımı eşitsizlikleri görmezden gelinmiştir.

2.1.2. Temel İnsani İhtiyaç Yaklaşımı

Yoksulluk sınırı yaklaşımından sonra literatüre giren diğer bir ölçüm türü de **Temel İnsani İhtiyaç Yaklaşımı**⁷¹'dir. Temel insani ihtiyaç yaklaşımı 1970'lerde yoksulluğun ölçülmesinde kullanılan en önemli göstergelerden biridir. Yiyecek, barınak ve giyim gibi özel tüketim göstergelerinin yanı sıra kamunun sağladığı hizmetler, güvenli içme suyu, toplu taşıma, sağlık ve eğitim de bu yaklaşımla birlikte yoksulluk ölçümlerine dâhil edilmiştir (ILO, 1976).

⁶⁹ *Female Headed Households (FHH)*.

⁷⁰ *Feminization of Poverty*.

⁷¹ *Basic Human Needs*.

Yoksulluk Sınırı yaklaşımı ve Temel İnsani İhtiyaç yaklaşımında bireyler biyolojik varlıklar olarak ele alınmaktadır. Onların hayatını sürdürebilmesi, mutlak yoksulluk anlayışı kapsamında fiziksel devamlılık olarak düşünülmektedir. Bir bireyi sosyal bir varlık ve maddi gereksinimlerin ötesinde bir birey olarak algılamak yoksulluk kavramının daha geniş çapta algılanmasına ve araştırılmasına yol açmıştır. Joseph Townsend (1985; 1987) mutlak yoksulluk anlayışını ihtiyaçların hesaplanmasında ve yoksulluk sınırının çizilmesinde sadece geçim sağlamaya odaklandığı için eleştirmektedir. O, yoksulluğu görelilik olarak tanımlamaktadır. Townsend'in görelilik yoksulluk nosyonu iki varsayımdan oluşmaktadır. İlk varsayım sadece fiziksel değil sosyal olan ihtiyaçları da kapsamaktadır. Yani işe alma, eğitim ve sosyal aktiviteler gibi kavramları da içinde barındırarak salt fiziksel ihtiyaçlardan daha geniş bir anlam kazanmaktadır (Townsend, 1987). İkinci varsayım ise insan ihtiyaçlarının mutlak veya zamana sabit olduğu fikrini reddetmeye dayanmaktadır. İhtiyaçlar sosyal olarak tanımlanabilir ve zamanla değişebilirler (Townsend, 1985). Townsend görelilik yoksulluğu şu şekilde tanımlamaktadır:

“Toplumdaki bireyler, aileler ve gruplar geleneksel olan veya en azından geniş çapta desteklenen ve onaylanan yaşam koşulları ve rahatlıklara sahip olamayacak, aktivitelere katılamayacak, gıda türlerine erişemeyecek biçimde kaynak eksikliği çekiyorsa onların yoksulluk içinde olduğu söylenebilir” (Townsend, 1979:31).

Kabeer, yoksulluk sınırı ve temel insani ihtiyaç yaklaşımlarındaki yoksulluk kavramının kendi içsel kısıtlamalarına ek olarak aynı zamanda cinsiyet körü olduğunun altını çizmektedir. “Yoksulluğun cinsiyet boyutundan bahsedilirken, refahın erkek merkezli olduğu ve erkek aktörler kavramına işaret edilir”. Erkeği merkeze alan yoksulluk anlayışları kadınların “erkeklerden daha az miktarda işi gelire, geliri seçeneğe ve seçeneği kişisel refaha dönüştürdüğünü” yansıtmamaktadır (1996: 11-19).

Hane halkı geliri hesaplaması bu gelirin aile içinde nasıl dağıtıldığını göstermemekte, dahası kaynakların aileye ne şekilde aktarıldığı hakkında bizlere hiçbir şey söylememektedir. Bu yaklaşımlarda kadın yoksulluğu gizlenmektedir.

Oysa giderek artan bir hızla reisleri kadın olan hanehalkları⁷², gerek gelişmiş ülkelerde ve gerekse AGÜ’de yoksulluğun yoğun olduğu bir hanehalkı türü olarak ön plana çıkmaktadır. İngiltere, Avustralya ve ABD’yi kapsayan bir çalışmada, gelir dağılımının en alt kısmındaki en büyük yoğunlaşmanın çocuklu ve tek başına yaşayan kadınlar üzerinde olduğu, buna karşılık anne ve babanın çalıştığı hanehalklarının çok büyük kısmının yoksul olmadığı sonucuna varılmıştır. Bir diğer çalışmada, reisleri kadın olan hanehalklarının, ABD’de yoksulluk çizgisinin altındaki ve hemen üstündeki kesimler arasında en büyük grubu oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre ABD’de, reisleri kadın olan hanehalklarının payı 1988 yılında toplam hanehalkları içinde %17’ye, çocuklu hanehalkları içinde ise %21.5’e yükselmiştir (Şenses, 2006: 139).

Yoksulluk Sınırı ve Temel İnsani İhtiyaç yaklaşımları sadece ev içi gelir eşitsizliğini yansıtmada yetersiz kalmaz aynı zamanda kaynakların dağılımı yönünden de eksiktir ve bireylerin gelire erişimi konusunda pek az şey söylemektedir. Kadınlar genellikle erkeklerden daha az ücret almaktadırlar. Kadınlar erkeklere oranla farklı seviye ve biçimlerde gelir erişimine ve farklı harcama zorunluluk ve yükümlülüklerine sahiptirler. Razavi, artan hane gelirinin kadın emeğinin tarım sahnesinden çekilmesinden sonra kadınların özerkliğini etkilediğini belirtmektedir (Razavi; 1997:61).

2.1.3. İnsani Yoksulluk Endeksi

UNDP tarafından 1997 yılında İnsani Gelişme Endeksi’ne (İGE) ek olarak İnsani Yoksulluk Endeksi⁷³ geliştirilmiştir (UNDP, 1997). İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE) içerik ve kapsam bakımından İGE’ne çok büyük benzerlikler göstermektedir. İnsani Yoksulluk Endeksi az gelişmiş ülkeleri de zengin ülkeleri de kendi içlerindeki

⁷² Buradaki “reis” sözcüğü yoksulluk yazınındaki yaygın kullanımı yansıtmannın ötesinde erkek ve kadınların aile içindeki göreceli gücüne ilişkin bir değerlendirme ve/veya değer hükmü içermemektedir (Şenses, 2006: 139).

⁷³ *Human Poverty Index*.

ulusal yoksulluk, cehalet, işsizlik ve yaşam süresi düzeylerine göre sıralamaktadır. İnsani yoksulluk kavramı diğer yaygın yoksulluk yaklaşımları ile örtüşen noktalar taşımakla beraber daha kapsamlıdır.

İYE’i kendi içinde iki farklı endekse bölünmüştür: Gelişmekte olan ülkeler için İYE-1 ve gelişmiş olan ülkeler için İYE-2. İYE-2 kategorisine giren ülkeler genelde Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatının (OECD) parçası olan ülkelerdir. İYE-1 (Tablo 1), ortalama yaşam süresinin 40 olduğu nüfus oranının toplam nüfusa oranı, okuryazar olmayan yetişkin oranı, temiz suya ve sağlık koşullarına erişimi olmayanların yüzde ortalamasını ve düşük kilolu doğmuş bebeklerin yüzde oranını kullanmaktadır. Diğer taraftan İYE-2 (Tablo 2), 60 yaşına kadar yaşayamama olasılığını, işlevsel okur-yazarlığı⁷⁴ olmayan yetişkin oranını, yoksulluk sınırının altında gelire sahip nüfusun oranını ve uzun vadeli işsizlik oranını⁷⁵ kullanmaktadır.⁷⁶

İnsani Yoksulluk Endeksi, bir ülkedeki yoksul sayısını veya oranını hesaplama olanağı vermemekte, yoksullukla mücadelede bir ülkenin aldığı yolu, yani yoksullukla mücadele politikalarının etkinliğini somut göstergeler ışığında ölçme olanağı vermektedir (İnsel, 2001: 71). Böylece pratikte uygulananların ne ölçüde doğru ve etkin olduğu da ölçülebilir.

İnsani yoksulluk endeksini klasik yoksulluk sınırı ölçümlerinden ayıran çok temel bir fark bulunmaktadır. Bunu bir örnek ile açıklayabiliriz: Yoksulluk sınırı ölçümleri kullanıldığında Türkiye için 2000 yılı itibariyle bildirilen bir dolar gelire yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus, toplam nüfusun %2,4’ünü oluşturmaktadır. Buna karşılık insani yoksulluk oranı, yani temel yapılabirlik olanaklarından mahrum

⁷⁴ İşlevsel okur-yazarlık, okur-yazar olup işgücünde istihdam edilen nüfusu içermektedir.

⁷⁵ İşgücündeki her 100 kişi içinde işsiz olanlarının sayısıdır. İşsiz hanehalkı nüfusunun işgücüne oranıdır (TÜİK, 2010).

⁷⁶ İnsani Gelişim Raporu 2005 Gelişim göstergeleri – İnsan Gelişim Raporu 2005 Teknik notları (PDF) -- "The Guardian Profili: Amartya Sen." The Guardian Unlimited. 31 Mart 2001.; Wikipedia: İnsan Gelişim Endeksi.

olan insanların tüm nüfusa oranı ise %16,4'dür. Bu oran bize, Türkiye'de yaşayan her altı kişiden birinin yoksullaşmayı engelleyecek temel araçlara (bkz. Tablo 1) sahip olmadığını göstermektedir (TESEV, 2000). Kısaca, insani yoksulluk endeksi sadece gelir veya tüketimi baz alan yoksulluk sınırı yaklaşımlarının aksine, yeterli yaşam standardı elde edebilmek için sahip olunan yeterlilikleri de göstermektedir.

Tablo 1: İnsani Yoksulluk Endeksi Bileşenleri-İYE 1

Uzun ve sağlıklı bir yaşam	Bilgi-egitim durumu	Temiz su kaynaklarına erişemeyen nüfus oranı
40 yaşına kadar yaşayamama olasılığı	Yetişkin okuryazarlık oranı	Yetersiz beslenen, yaşına göre yetersiz kilolu çocukların oranı
Sağlık	Eğitim	Yeterli yaşam standardı

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/statistics/mpi/>.

Tablo 2: İnsani Yoksulluk Endeksi Bileşenleri-İYE 2

Uzun ve sağlıklı bir yaşam	İşlevsel okuryazar olmayan yetişkinlerin oranı	Yoksulluk çizgisinin altında kalanların oranı
60 yaşına kadar yaşayamama olasılığı		Uzun dönem işsizlik oranı
Sağlık	Eğitim	Yeterli yaşam standardı

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/statistics/mpi/>.

İnsani Gelişme Endeksi ve İnsani Yoksulluk Endeksi, ülkelerin refah düzeylerini ölçmek ve ülkeler arasında toplumsal refah karşılaştırmaları yapabilmek amacıyla kullanılmaktadır (Kirmanoğlu, 2010: 103). Ancak;

“İnsani Gelişme Endeksi ve İnsani Yoksulluk Endeksi’nde dağılım ve eşitsizlikler görülememektedir. Çünkü endeks, ortalama değerleri göstermektedir. Hâlbuki bu ortalamaların arkasında farklı gruplar arasında cinsiyet, ırk, sınıf, etnik grup, bölge temelinde büyük eşitsizlikler mevcuttur” (Arın, 2004:66).

Bu farklı grupların yaşadığı eşitsizliği ortaya koyacak ve aileyi değil aile içindeki bireylerin yaşadığı yoksulluğu toplumsal cinsiyet perspektifiyle gözler önüne seren bir endekse gereksinim olduğu çok açıktır. Amartya Sen tarafından temelleri atılan İnsani Gelişme kavramı ve bu yaklaşımdan yola çıkarak toplumsal cinsiyet perspektifini de içine alan ölçümler detaylı olarak bir sonraki bölümde incelenecektir.

Değerlendirme:

Erkekler tarafından elde tutulan gelirin seviyesinin artmasıyla kadınlar erkek gelirine daha bağımlı hale gelmişlerdir. Yoksulluk ölçümlerinde sadece geliri temel alan ana akım yoksulluk çalışmaları bu süreçleri yakalamayı başaramamıştır. Geleneksel yoksulluk çalışmalarında, kadının ev içindeki emeği ve üretim süreçleri yoksulluk koşullarından biri olarak sayılmamıştır. Cinsiyete dayalı işbölümü sonucunda kadınlara ev içinde yüklenen sorumluluklar (çocukların bakımı, yemek, temizlik, alışveriş gibi günlük ev işleri) ve bu işlerde kadınların harcadığı zaman, onların gelir getiren işlerde çalışmasına çoğu zaman engel olmaktadır. Kadınlar kazandıkları gelirleri temel olarak ailenin geçimlik ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanırken, çalışıyor olmalarını sadece aile ekonomisine bir katkı olarak görmektedirler. Erkeklerin geliri ise hanenin geçimi için temel kazanç kaynağı olarak tanımlanmaktadır (Payne, 1991:70). Böylelikle kadın çalışmasına rağmen ekonomik olarak erkeğe bağlı duruma gelmektedir.

3. BÖLÜM: TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ YAKLAŞIMLAR: CİNSİYETÇİ İÇERİĞİN AÇIĞA ÇIKARILMASI

3.3.1. Yapabilirlikler Yaklaşımı

Yapabilirlik Yaklaşımı⁷⁷ yoksulluk tartışmalarında merkezi bir rol oynamaktadır. Toplumsal cinsiyet perspektifiyle insani gelişmişlik ölçümlerine ve yoksulluk çalışmalarına bakmanın temelleri Sen'in geliştirdiği bu yaklaşımla başlamıştır. Amartya Sen'in kurduğu kavramsal çerçevede, kişinin olabilme, yapabilme ve sahip olabilme özgürlükleri *yapabilirlikler* olarak kavramsallaştırılmaktadır. Sen'e göre, yapabilirlikler; okuryazarlık, sağlıklı ve uzun yaşam, toplum hayatına entegre olabilme, siyasi katılım gibi *işlevsellikleri*⁷⁸ edinebilme özgürlükleridir (Sen, 1992: 28). Yapabilirlik/yeterlilik var olan refah düzeyi ve kalkınma sürecinde insanların seçeneklerini genişletebilme ve bu seçenekleri artırmak için hayatlarında olabildikleri ve yapabildikleri şeyler toplamı olarak tanımlanmaktadır (Şenses, 2006: 101; UNDP HDR, 2001:9).

Bir görüşe göre yeterlilik kavramının kökenleri Aristo'ya kadar gitmektedir. Aristo'nun yaklaşımına göre insan yaşamının zenginliği insanın keşfetme ve faaliyet duygusunda yatmaktadır. Bu perspektife göre yoksullaşmış hayat, insanların seçmesi için kendilerince bir neden bulunan bir faaliyeti yapma özgürlüğüne sahip olamamalarıdır (Coşkun ve Tireli, 2008: 26). Tülay Arın da kalkınmada insani gelişme boyutunun önemine dikkati çekmiştir:

⁷⁷ *Capability Approach.*

⁷⁸ *Functionings.*

“İnsani gelişme kavramı, kişi başına düşen gelir hesaplarının ötesine giderek, insani gelişimi ve insanı insan yapan özgürlük, kişilik gibi temel unsurları ve insanın temel gereksinimlerine ulaşım düzeyini bir arada değerlendirmekte ve böylece kalkınma içindeki insanın yerini ele almaya çalışmaktadır” (Arın, 2004: 55).

Yoksulluğun yeterlilik perspektifi çok boyutludur. Yoksulluk aşağıdaki yeterliliklerin olmamasını ifade etmektedir (Coşkun ve Tireli; 2008: 27):

- Açlıktan korunmak
- Önlenebilir hastalık ve ölümden korunmak
- Toplumsal hayatta yer bulabilmek
- Toplum içinde şerefli bir konumda bulunmak

Sen, yoksulluğun ve yoksunluğun herşeyin başında bir insan hakları ihlali olduğunu belirtmekte ve insan haklarının hukukla düzenlenmenin öncesinde etik bir temeli olduğunu vurgulamaktadır (Koray 2010: 21). Sen, özgürlük meselesini fırsatlar ve yapabilirlik ile ilişkilendirerek yapabilirlik anlamındaki özgürlüğü, insanın farklı fonksiyonlarını başarabilme fırsatı, bireyin bunları seçebilme özgürlüğü olarak tanımlamaktadır. Sen, hakkın yasal değil etik bir temeli olduğunu söylerken, hakkın “hukukun çocuğu değil ebeveyni” olduğu gibi, çok önemli bir yaklaşımı dile getirmektedir. Sen’in yaklaşımına göre işlevsellik edinilmiş bir şey iken, yapabilirlik edinme becerisi anlamına gelmektedir. İşlevsellik bir bakıma yaşam koşullarına daha doğrudan bağlantılıdır. Yapabilirlikler ise sürmek isteyebileceğin yaşama ait sahip olduğun gerçek fırsatlardır (Sen, 1987: 36). Sen’in yaklaşımına göre eğer değerli öğeler işlevsellik ve yapabilirlikler ise o halde sözde *temel ihtiyaçlar* (asgari barınma, yiyecek, tıbbi yardım, eğitim vs.) asıl değil yardımcı öneme sahiptirler. Sen’e göre asıl mesele kişinin sürebileceği yaşamın kalitesidir. Belirlenmiş herhangi bir yaşam koşulunun elde edilmesi çeşitli fizyolojik, sosyal, kültürel ve diğer olması muhtemel özelliğe göre ciddi biçimde değişmektedir.

Sen'in yaklaşımında üzerinde özellikle durduğu nokta, yaşam standardının değerinin mal sahibi olmakta değil yaşamda saklı olduğudur (Sen, 1987: 25).

Tülay Arın'ın da belirttiği gibi, Sen'in çalışmalarında gösterdiği asıl nokta, yaşam standardındaki başarı ve başarısızlıkların gayrisafi milli hâsılının tek bir rakamda yakalamaya çalıştığı kaba bir göreceli refah portresi olmadığı, yaşam koşullarına ilişkin bir mesele olduğudur (2004: 57). Her bir bireysel aktivitenin eşit olarak kabul edildiği ailede gelirin standartlaştırılması, hastalık, engellilik, yaş veya cinsiyet gibi özel durumları göz ardı eder veya dikkate almaz. Öncelikle, ailede kimin tam olarak ne kadar tükettiğinin, yiyecek gibi, bilgisine sahip olamayız, ikinci olarak ise asıl mesele mal tüketimi değil, Sen'in vurguladığı biçimde işlevsellikte bulunmaktadır. Sen'e göre okuryazarlık, sağlıklı ve uzun yaşam, ekonomik hayata entegre olabilme ve siyasi katılım işlevsellikleri ifade etmektedir (1992: 28). Bu varsayımlar temel ve başlangıç seviyesinde cinsiyete göre değişiklik göstermektedir.

Amartya Sen'in *Özgürlükle Kalkınma* adlı kitabında belirttiği gibi kadın karşıtı eğilimlerin kadınların toplumsal konumundan ve iktisadi gücünden genelde etkilendiği görülmektedir. Erkeğin görece hâkimiyeti birçok etkenle bağlantılıdır. İktisadi gücüyle aile içinde bile saygı uyandıran *eve ekmek getiren* kişi olma konumu bu etkenler arasında yer almaktadır (1999: 267). Kadınlar her gün ev içinde saatlerce çalışırlar, ancak karşılığı olmadığı için bu çalışma kadınların ve erkeklerin ailenin ortak refahına ayrı ayrı yaptıkları katkılar hesaplanırken genellikle ihmal edilmektedir. Dışarıda iş arama ve çalışma özgürlüğü kadınların görece ve mutlak yoksunluğunun azaltılmasına katkıda bulunabilmektedir. Bir alandaki özgürlüğün (ev dışında çalışabilme özgürlüğü) artmasının başka özgürlüklerin (açlıktan, hastalıktan ve görece yoksunluktan özgürlüğü artırarak) güçlenmesinde yardımcı olduğu görülmektedir.

Amartya Sen *The Standard of Living*⁷⁹ adlı kitabında mal sahibi olmanın iyi bir yaşam standardına sahip olmak için yeterli olup olmadığını sorgulamaktadır (1987:

⁷⁹ Amartya Sen'in "The Standard of Living" adlı kitabının Türkçe çevirisi yoktur. Literatürde bu kitaba "Yaşam Standardı" adıyla atıf yapılmaktadır.

15). Sen'e göre bir kişinin eğer uygun barınacak yeri, yeterli yiyeceği veya temel sağlık desteği yoksa o kişinin basitçe mutsuz veya hayal kırıklığı içinde olduğunu iddia etmek kolaydır. Ekonomik pazar, mal varlığına değer verir ve maddi dünyadaki başarımız sahip olduğumuz servetle değerlendirilmektedir. Nihai olarak, odak noktamız nasıl bir hayat sürdürdüğümüz, ne yapıp yapamayacağımız veya ne olup olamayacağımız olmalıdır. Sen, elde edebileceğimiz veya edemeyeceğimiz yaşam koşullarını, bizim *işlevlerimiz* ve bunları elde etme becerimizi ise *yapabilirliklerimiz* olarak tanımlamaktadır (Sen 1984a: Introduction and Chapters 13-20). Sen'in bu yaklaşımı Adam Smith'e kadar uzanmaktadır. Adam Smith'in sıklıkla *serveti azamileştirme*⁸⁰ ile ilgilendiği iddia edilmesine rağmen Marx'ın daha sonra bahsedeceği mal fetişizminden⁸¹ kaçmakta kararlı olduğuna dair pek çok kanıt bulunmaktadır (Sen, 1987: 17). Adam Smith, bir taraftan doğadaki mal ve refah arasındaki ilişkiyi gösterirken diğer yandan yapabilirliklere ve yaşam koşullarını elde etmeye işaret etmektedir.

Amartya Sen'in düşünceleri, 1990'lardan itibaren feminist literatürde de kullanılmaya başlanmıştır. Faydacı yaklaşımın insanların tercihlerinin arkasında yatan koşulları ve toplumsal adaletsizlikleri dikkate almaması, toplumsal cinsiyete ilişkin adaletsizlikleri görünmez kılmaktadır (Kirmanoğlu, 2010: 99). Yaşama hakkı, eğitim hakkı, siyasi katılım hakkı gibi haklar *yapabilirlikler* kavramına karşılık gelmektedir. Sen, *Özgürlükle Kalkınma* adlı eserinde, bireylerin aktif birer karar alıcı olarak özgürlüğünün kalkınma için ne kadar önemli olduğunu gösterirken, kadınların toplumsal statüsünün (ev dışında çalışma, kazanç elde etme, eğitilmiş olma) sadece kadınlar için değil, aynı zamanda erkekler ve çocuklar için de bir fırsat olduğunu vurgulamaktadır. Bir toplumda kadınların kalkınmasına bağlı olarak o ülkedeki gelişmişlik düzeyi artma eğilimi göstermektedir.

⁸⁰ *Wealth Maximisation.*

⁸¹ Marx'ın meta fetişizmi çözümlemesi Kapital 1'de toplanmıştır. Marx meta üretiminin, üreticiler arasında, farklı türde, nitelikte ve miktarda emeği birbiriyle değerler olarak eşdeğer kılan toplumsal bir ilişki oluşturduğunu belirledikten sonra, bu ilişkinin üreticilere ya da daha genelde topluma nasıl görüldüğünü inceler. Marx'ın detaylı meta fetişizmi açıklaması için bkz. Bottomore, 1991: s.432.

Yeterlilikler yaklaşımında, aileye nasıl bakılacağı önemli bir konudur. Burada kimin yeterliliklerine bakılacaktır? Eve ekmek getirene mi yoksa her bir bireye mi? Elbette ki her bir bireye. *Her bir kişi prensibi*⁸² adı gereği, politik dağılımda temel birimin ayrı bir kişi olması gerektiği anlamına gelmektedir (Nussbaum, 2000: 246).

Ailedeki kadınların yaşamlarını düşünürsek böyle bir prensibin hayata geçirilmesinin özel aciliyeti bulunmaktadır. Kadınlar hayatın temel gereksinimlerinden mahrum bırakılmaktadırlar çünkü kendi hakları olan politik vatandaşlardan çok, ailenin olması gerektiği gibi organik bir varlığın parçaları olarak görülmektedirler. Kadınlar yeniden üretimi gerçekleştirenler, doğuranlar ve bakımı sağlayanlardır. Bu bakış açısı, kaynakların ve fırsatların aile içinde nasıl dağıtıldığına ilişkin pek az sorunun sorulduğunu bize göstermektedir. Kirmanoğlu'nun belirttiği gibi Sen'in yapabilirlikler kavramının, devletin müdahale etmemesine dayanan negatif hakları değil, devletin sağlamakla yükümlü olduğu pozitif hakları esas alması; kadının aile içinde ve dışında karşı karşıya kaldığı mağduriyetlere, eşitsizliklere ve yoksunluklara odaklanabilmesi nedeniyle, liberal söylemdeki haklar kavramına göre bazı üstünlükler taşıdığı kabul edilmiştir (2010: 103). Yapabilirlikler yaklaşımı diğer yoksulluk ve insani kalkınma ölçümlerine göre feminist sorunlara yaklaşımda ve bu sorunlara cevap aramada olumlu bir yaklaşım sergilemektedir. Bağımsız kadın hareketi çıkış anından itibaren kadınların oy hakları, hukuk önünde eşitlik, siyasi alanda eşitlik, sağlık, eğitim, şiddet ve iş gücü alanlarında erkeklerle eşitlik için savaş vermektedir. Bunlar ekonomik alanlarda kazanılan eşitliğin ötesine giden sorunlardır. Sen'in belirttiği gibi "toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunu en iyi ifadesini işlevsellikler ve yapabilirliklerin karşılaştırılmasında kendisini bulur, sadece kaynaklara bakmak yeterli olmayacaktır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği tamamen bir özgürlük sorunudur" (Sen, 1992: 125). Sen'in yapabilirlikler yaklaşımında feminist bakış açısından en fazla eleştiri alan nokta ise hangi yapabilirliklerin eşitsizliği önlemede etkili olacağına üzerinde hiç durmamış olmasıdır. Sen, teorisinde böyle bir yapabilirlikler listesi sunmamıştır.

⁸² *The principle of each person as end.*

Feminist akademisyen Ingrid Robeyn, bu konuda bir çalışma yaparak endüstrileşmiş ülkelerdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği için bir yeterlilik listesi sıralamıştır (Robeyn, 2003: 71-86):

- Fiziksel olarak sağlıklı bir şekilde uzun ömürlü ve sağlıklı bir hayat sürdürebilmek
- Ruhsal olarak sağlıklı bir hayat sürdürebilmek
- Herhangi bir fiziksel ve ruhsal şiddete uğramadan bir hayat sürdürebilmek
- Sosyal iletişim ağlarının bir parçası olarak aktif bir hayat sürdürebilmek
- Politik kararların bir parçası olarak aktif bir politik hayat sürdürebilmek
- Eğitimli bir hayat sürdürebilmek
- Çocuk yetiştirebilmek ve ev içi sorumlulukları yürütebilmek
- İş gücü piyasasında ücretli olarak bir hayat sürdürebilmek
- Güvenli ve keyif alınır bir ortamda yaşayabilmek
- Serbestçe bulunduğu yerden hareket edebilmek
- Hobilere ve keyif veren uğraşlara vakit ayırabilmek
- Saygı duyularak yaşayabilmek
- Dini inançlarını özgürce yerine getirebilmek
- Zamanını kendine göre ayarlayabilmek

Sen'in fikirleri temel kavramları ve ölçüm gereçlerini genişletmek açısından insani gelişme yaklaşımının⁸³ evrimini derinden etkilemiştir. İnsani Gelişimin amacı “gelişim ekonomilerinin odağını ulusal gelir hesaplarından insan merkezli politikalara çevirmektir” (UNDP HDR, 1990). Her yıl İnsani Gelişme Raporu⁸⁴ insan gelişimine ilişkin bir başlığı incelemektedir. Geçmiş yılların konu başlıkları arasında İklim Değişikliği (2007/2008), Su Kıtlığı (2006), Kültürel Özgürlük (2004), Binyıl Gelişim Hedefleri (2003) ve İnsan Hakları (2000) bulunmaktadır. Raporlar, veri ve analizler sunarak gelişimin zorluklarını göğüslemek için insanları stratejilerin

⁸³ *Human Development.*

⁸⁴ *Human Development Report.*

merkezine koyan meselelere ve politika seçeneklerine uluslar arası düzeyde dikkat çekmektedirler.

3.3.2. İnsani Gelişme Endeksi

İnsani Gelişme Endeksi⁸⁵ Birleşmiş Milletler'in kalkınma raporlarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Rapor, dünyadaki mevcut gelişimin çok güncel bir temasını incelediği kadar İGE'nin bir dizi dünya sıralamasını da içermektedir. Rapor 177 ülkeyi sıralayarak onları yüksek, orta ve düşük insani gelişim gruplarına bölmektedir. Bir ülkenin seviyesi onun bahsi geçen yılki insani gelişim durumunu göstermekte ve yıllar arasındaki seviye farkı o ülkenin diğer ülkelere oranla gelişimini (veya düşüşünü) belirtmektedir (UNDP, 2000, 2003, 2004, 2006, 2007, 2008). UNDP insani gelişme kavramı aracılığıyla ulusal gelir ve ekonomik büyüme ile toplumsal refah arasındaki ters orantıya dikkat çekmektedir ve kalkınmakta olan ülkeleri hızlı büyümenin barındırabileceği toplumsal eşitsizliklere karşı uyarılmaktadır. İnsani gelişme yaklaşımı kalkınma sürecine insani fayda olgusunu *değer* olarak oturtmaya çalışmaktadır (Oruç, 2001: 76).

Toplumsal cinsiyet kavramıyla bağlantılı olarak incelendiğinde İnsani Gelişme Raporu 2003'ün ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bu raporun en önemli özelliği "**Binyıl Gelişme Hedefleri**"⁸⁶ üzerinde odaklanmış olmasıdır. Dünya liderleri yoksulluk ve açlık başta olmak üzere, bir dizi hedefin 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesini taahhüt etmişlerdir. Bu taahhütlerden bazıları şunlardır:

- Mutlak yoksulluk ve açlık sınırında yaşayan insan sayısını yarı yarıya azaltmak.
- Kız ve erkek, herkes için evrensel temel eğitim hedefine ulaşmak.
- Kadının durumunun güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması.
- Anne sağlığını iyileştirmek, gebelik ve doğumdaki anne ölümlerini dörtte üç oranında azaltmak.

⁸⁵ *Human Development Index-HDI.*

⁸⁶ *Milennium Development Goals-MDG.*

- Kalkınma için küresel işbirliğini geliştirmek.

Binyıl Gelişme Hedefleri yoksulluğun hem nedeni hem de semptomu olan yetersiz beslenme ve cehalet gibi konuların ötesine geçmeden söz konusu hedeflere ulaşamayacağını kabul etmektedir. Birçok ülkede kadınların, kırsal yoksulların ve etnik azınlıkların artan sosyal harcamalardan kendilerine düşmesi gereken payı adil şekilde alamadıkları ortaya çıkmaktadır (Arın, 2004: 58). Rapor bu durumu tersine çevirmek için gelişme stratejilerinin yalnızca ekonomik büyümeye değil, aynı zamanda gelir ve hizmetlerin daha eşit paylaşımına odaklanması gerektiğini savunmaktadır.

Sen'in kavramsallaştırmaları İnsani Gelişme Endeksleri'nde işlevsel hale getirilmiştir. İnsani Gelişme Endeksi (Tablo 3), insanların yeteneklerini geliştirebilmek ve kapasitelerini kullanabilmek için ihtiyaç duydukları sağlıklı ve uzun bir yaşam, eğitilmiş olmak ve yeterli gelir sahibi olmak boyutlarından oluşmaktadır. Bu yaklaşım insanların seçimlerini geliştirme ve insan yeterliliğini ve özgürlüklerini arttırarak onların uzun ve sağlıklı bir ömür sürme, bilgiye ve makul bir yaşam standardına sahip olma ve toplumsal yaşama katılma ve kendilerinin yaşamını değiştirecek kararların alınmasına katılma süreci olarak tanımlanmaktadır (Kirmanoğlu, 2010: 103). Bu yaklaşımın ardındaki felsefe, gelişimi incelerken önemli olanın gelir seviyesi olmadığını, insanların değer verdikleri yaşamı yaşamaları için o gelirin kullanımı ve kullanım özgürlüğünün önemli olduğunu altını çizmektedir. Asıl olan, ulusal ekonomik varlığın, bireyler için gelişme olanakları yaratıp yaratmadığı sorusudur.

İnsani gelişme üzerine yoğunlaşmanın dayandığı felsefe insani gelişmeyi beşeri sermaye yaklaşımından ayırmaktır. Beşeri sermaye yaklaşımı bireylerin çalışma verimliliklerini arttırmak ve insanları esas olarak işe yarama perspektifinden değerlendirmektedir. Öbür taraftan, insani gelişme, insani yaşam kalitesinin yükseltilmesi, yaşamın daha zengin ve daha kaliteli olması için insani özgürlüklerinin ve fırsatlarının arttırılması anlamına gelmektedir (Arın, 2004: 59). Tüm bunlar kalkınmadaki *insanın* rolüdür.

İGE bir ülkenin gelişimini ve ilerlemesini bize anlatan en bilindik ölçümlerden biridir, bu nedenle sıklıkla kullanılan bir yoksulluk göstergesidir. İGE, geleneksel kişi başı ölçümlerinden (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla- GSYİH) daha iyi bir yaşam standardı ölçümü oluşturmak için Amartya Sen ve Pakistanlı ekonomist Mahbub ul Haq ile birlikte geliştirilmiştir (UNDP, 1990).

Tablo 3: İnsani Gelişme Endeksi Bileşenleri

Sağlık	Bilgi – Eğitim Durumu	Yeterli Yaşam Standardı
Uzun ve Sağlıklı Yaşam	Okuryazar oranı Bileşik okullaşma oranı Eğitim Düzeyi	Kişi başına gelir- Satınalma Gücü Paritesi (SGP)

Kaynak: UNDP, 1990-1995.

Sen, diğer meslektaşları gibi, endeksin insani gelişimin biraz eksik bir ölçümü olduğunu tartışsa da GSMH ölçümü gibi basit, tek göstergedenden daha kapsamlı bir hesaplama olduğunu kabul etmektedir. Yine de insan deneyiminin aşırı karmaşıklığından dolayı hiçbir endeks tek başına insanların yaşamlarında karşılaştıkları gerçek koşulları ifade edemez. Sen'e göre İGE, birtakım eksikliklere sahip olsa da *temel gelişim fikri* ile ilgilidir: Açık ifadesiyle, bu endeks “insanların içinde yaşadığı ama insan yaşamının sadece bir parçası olan ekonomik zenginlikten çok insan yaşamının zenginliğini geliştirmek” için ölçüt almaktadır (UNDP HDR, 2010).

Uzun ve sağlıklı bir hayat sürmek UNDP'nin insani gelişme yaklaşımının temellerinden birini oluşturmaktadır. Çocuk ölüm oranları incelendiğinde, hanehalkının maddi durumunun ve annenin eğitim seviyesinin önemli faktörler olduğu ortaya çıkmaktadır. Orta öğretim ve üzeri eğitim alan annelerin çocuklarının yaşama şansı hiç eğitim almayan veya ilkökul eğitimi alan annelerin çocuklarının iki

katıdır (UNDP HDR, 2006: 11). Anne ölüm oranları son 20 yıldır öncelikli bir sorun olarak yer almasına rağmen Aşağı Sahra Afrika Bölgesinde ve Güney Asya gibi anne ölümlerinin yüksek olduğu bölgelerde bu konuda fazla ilerleme kaydedilmemiştir. Bu bölgelerde doğumların sadece %56'sı sağlık personeli tarafından gerçekleştirilmektedir (A.g.e, 12). Bu oran tablonun ne kadar vahim olduğunu bizlere göstermektedir.

Tablo 4: Ülkeler arası İnsani Gelişme Endeksi Karşılaştırması

İGE sıralaması (74 ülke)	Ülke	Doğumda yaşam beklentisi	Yetişkin okur-yazarlık oranı	Okullaşma oranı	Kişi başına GSYİÜ	İGE Değeri/ 174 ülke arasında sıralama
1	Kanada	79,1	99%	100%	23,582	0,935
25	Yunanistan	78,2	96.9%	81%	13,943	0,875
61	Malezya	72,2	86.4%	65%	8,137	0,772
72	Kazakistan	67,9	99%	77%	4,378	0,754
85	Türkiye	69,3	84%	61%	6,422	0,732
103	G. Afrika	53,2	84.6%	95%	8,488	0,697
174	Sierra Leone	37,9	31%	24%	458	0,252

Kaynak: 2000, Human Development Report, UNDP.

Tablo 4’de görüldüğü üzere Türkiye’nin Gayrisafi Yurtiçi Üretim (GSYİÜ)’i⁸⁷ 6.422 iken bu oran Kazakistan’da 4.378’dir. Buna rağmen Kazakistanda’ki okullaşma oranı %77 ve yetişkin okur-yazarlık oranı %99 ile Türkiye’den fazladır. Bu oranlar Türkiye için sırasıyla %61 ve %84’dür. Tablo 4’ün bize gösterdiği ana mesaj Türkiye gibi birçok ülkenin elde ettikleri geliri insani faydaya dönüştüremedikleridir.

İnsani gelişme kavramı, kişi başına düşen gelirin ötesine giderek, insani

⁸⁷GSYİÜ, Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH)’dan farklı olarak, bir ülke sınırları içerisinde belli bir zaman içinde, üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değeridir. GSYİÜ verilerini bulmak için şu formül uygulanır: GSYİH = tüketim+ yatırım+ devlet harcamaları+ (ihracat-ithalat),http://tr.wikipedia.org/wiki/Gayr%C4%B1saf%C3%AE_yurti%C3%A7i_h%C3%A2s%C4%B1la.

gelişimi ve insanı insan yapan özgürlük, kişilik gibi unsurları ve insanın temel gereksinimlerine ulaşma düzeyini bir arada değerlendirmekte ve böylece kalkınma içinde insanın yerini ele almaya çalışmaktadır. İnsani gelişim yaklaşımının insan ve gelişimi hakkında ve bunları birbirinden ayırmak için iki ana tezi olduğunu vurgulamakta fayda var. Amartya Sen bunları *değerlendirme yönü*⁸⁸ ile *temsilcilik yönü*⁸⁹ olarak adlandırmaktadır (Sen, 1999). İlki, insan yaşamındaki gelişimleri açık bir gelişim hedefi olarak değerlendirmek ve insani başarıları ilerlemenin önemli göstergeleri olarak kullanmakla ilişkilidir. Bu yaklaşım, ekonomik performansa odaklanan paradigmalara zıt düşmektedir. İkincisi, insanların bu tür başarılarla ulaşmak için, özellikle politika ve politik değişimler yoluyla, neler yapabileceğini ele almaktadır. Fukudo-Parr'ın *İnsani Gelişim Paradigması*⁹⁰ makalesinde vurguladığı gibi, insani gelişim yaklaşımı temsilcilik yönü yerine değerlendirme yönüyle daha yakından ilişkilidir.

Neoliberalizmin dayandığı felsefi temeller ve temel ihtiyaçlar yaklaşımı, *İnsani Gelişim Yaklaşımı*'ndan farklı olmakla kalmaz aynı zamanda daha az belirgindir. Sonuçta her üç yaklaşım da insan refahına odaklanmasına rağmen bu kavrama yükledikleri anlamlar farklıdır (Fukudo Parr; 2003: 311). Neoliberalizm refahı menfaatlerin en üst düzeye çıkarılması olarak tanımlamaktadır. Sen bu yaklaşımın sınırlarını belirlemektedir (Amartya Sen ve Bernard Williams, 1982). Bunlardan en belirgin hakların, özgürlüklerin ve insan temsilciliğinin ihlal edilmesidir. Temel ihtiyaçlar yaklaşımı insanları gelişimin merkezine yerleştirir ama *temel ihtiyaçları* mal ve hizmet tedariki olarak belirlemenin üstündeki vurgu, insan refahının tanımlamada yapabilirlikler temelinden çok mal temeline işaret etmektedir.

Ekonomik liberalleşme ve politik demokratikleşme pek çok ülkede insan gelişimindeki öncelikleri değiştiren baskın etkenlerdir. Toplumda sosyal bir eyleme katılma olanağı günümüzde daha önemli bir hal almaktadır. Ekonomik girişimciliğin pazarları yönlendirmesi gibi sosyal girişimciliğin de insanların refahı için olan

⁸⁸ *Evaluative aspect.*

⁸⁹ *Agency aspect.*

⁹⁰ *The Human Development Paradigm.*

meseleler hakkındaki siyasi tartışmaları yönlendirmesi beklenmektedir. Gelişimi teşvik etmede özellikle insan ve sivil toplum grupları gibi devlet haricindeki oyuncuların kolektif eylemlerinin önemine ilişkin bir konsensüs oluşmaktadır. (Fukudo-Parr, 2003: 313).

Yeterlilikler kavramının bizzat kendisi temsilciliği işaret etmektedir. “Temsilcilik rolünü anlamak” Sen’in görüşüne göre, “insanları sorumlu kişiler olarak tanımanın özüdür: Sadece iyi miyiz yoksa sağlıksız mıyız diye değil ama eyleme geçmek veya bunu reddetmek ve böyle veya diğer türlü davranabilmeyi seçebilmek... Bu bir fark yaratır” (1992: 190).

Cinsiyet eşitliği, kamu politikalarında eşitliğe ilişkin belirgin bir duruş oluşturmaktadır. Kadın hareketi ve feminist akademisyenlerin çalışmaları cinsiyet kavramının bu gelişimine katkıda bulunmuşlardır. İnsani gelişim yaklaşımı gelire ve büyümeye odaklanmış yaklaşımlardan farklı olarak toplumsal cinsiyet eşitliğine odaklanmaktadır (Fukudo-Parr, 1999: 101). Diğer yaklaşımlar kadınların yoksulluğunu kadınların reisliğini yaptığı hanelerle erkeklerin reislik yaptığı haneler arası gelir farkını ölçerek hesaplamaktadırlar. İnsani gelişim yaklaşımında kadınların yoksulluğu gelir eksikliğinin çok ötesine geçmektedir. Eğitim, sağlık, ekonomik yaşama katılım kanalları ve karar verme eksikliğini de kapsamaktadır.

Fukudo-Parr’ın çalışmalarında gösterdiği üzere, insani gelişim yaklaşımı alternatiflerine oranla politikalarında daha toplumsal cinsiyete duyarlı bir gündem sağlamaktadır (Fukudo-Parr, 2003: 314). Öncelikle, toplumsal cinsiyet eşitliği bu yaklaşımın ana meselesidir. Cinsiyet ayrımcılığının ne kadar yaygın olduğu gerçeği bu yaklaşımda öncelikli bir konudur. İkincisi, insani gelişim yaklaşımı kadınların yaşamında özel öneme sahip olan, kendi hayatları hakkında karar verme gibi, ayrımcılığın yönlerine diğer yaklaşımlardan daha duyarlıdır. Üçüncü olarak, insani gelişim yaklaşımı karmaşık meselelerin derinlemesine incelenmesini sağlayan bir içeriğe sahiptir. Örneğin, kadınların hayat seçimlerini kısıtlayan bedelsiz işlerin eşit olmayan biçimde dağıtılması bunların en önemlilerinden biridir.

3.3.3. Toplumsal Cinsiyet Gelişme Endeksi

Farklı gruplar arasındaki (cinsiyet, ırk, sınıf) eşitsizlikleri ölçebilmek amacıyla bir diğer deyişle toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri saptayabilmek için, **Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (TCGE)**⁹¹ ve **Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü (TCGÖ)**⁹² adı verilen endeksler UNDP raporlarında 1995 yılından bu yana yayımlanmaktadır. İnsan yoksulluğu kavramının İYE'den daha geniş ve derin olduğunu vurgulamak önemlidir. Bunun nedeni bazı önemli alanların ölçülmesinin zor olması veya verilerin mevcut olmayışdır. Bu tip alanlara örnek olarak politik özgürlük, kişisel güvenlik ve dışlanma verilebilir. Dünya genelinde kadınlar, erkeklerin sahip olmadığı seçenek ve fırsat kısıtlamalarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Gelire odaklı yoksulluğun ampirik çalışmaları seçim ve fırsat yoksulluğunu maskeleyebilmektedir. Hane tüketimi ve hane halkı gelir araştırmaları yoksulluğun kadınlaşmasını göstermemektedir.

Ulusal ve küresel düzeyde, mahrumiyet konusunda cinsiyet farklılığını gösteren pek çok insan yoksulluğu göstergeleri kullanılmaktadır. Bu göstergelere göre dünyada okur-yazar olmayan 800 milyon insanın üçte ikisi kadındır. Okula gitmeyen 110 milyon çocuğun beşte üçü kızdır. Dünya çapında yaklaşık 100 milyon *kayıp kadın (missing women)*⁹³ bulunmaktadır. Cinsiyet farklılığı biyolojik avantajlarına⁹⁴ rağmen kadınların daha düşük yaşam idamesine sahip olmalarına neden olmaktadır (Fukuda-Parr, 1999: 102). İnsani gelişme yaklaşımı kadınların durumunun iyileşmesini ve toplumsal cinsiyet temelinde eşitlik sağlanmasını hedeflemektedir (Arın, 2004: 65). Bu kadınların özgürlüklerini kullanarak haklarını

⁹¹ *Gender Development Index- GDI.*

⁹² *Gender Empowerment Measure-GEM.*

⁹³ 1990'da Amartya Sen'in dolaşıma soktuğu terim küresel nüfus verilerinden düşülen tahminen 100 milyon dolayındaki kadına atfen kullanılıyor. Bu kayıp kadınların bebek öldürme, bebek ölümleri, kasıtlı kötü beslenme, tedaviden yoksun bırakma ve cins temelindeki daha başka şiddet uygulamalarının kurbanları olduğuna inanılıyor, (http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_120427.pdf).

⁹⁴ Yaşa bağlı ölüm oranları göstergelerine göre: dünyada erkeğe oranla daha çok kız çocuk dünyaya gelmektedir ve yaşamın erken dönemlerinde daha fazla erkek çocuk hayatını kaybetmektedir; kadınlar erkeklere oranla ortalama olarak daha fazla yaşam ömrüne sahiptirler (Kabeer, 2003: 89).

kullanma kapasitelerini yükseltmek ve kolektif sürece aktif olarak katılma kapasitesini yükseltmek anlamına gelmektedir.

1990'lı yıllardan itibaren endekslerin geliştirilmesiyle birlikte, İGE'ni cinsiyet farklılığına uygun olarak düzenleyecek destekleyici ölçümler geliştirmek için girişimlerde bulunulmuştur. İki ülke İGE yönünden aynı ortalama edinime sahip olsa da bu ortalamanın cinsiyet farklılığı yönündeki değişiklikleri saklayabileceği birçok araştırmada ispatlanmıştır. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (TCGE), İGE'ni cinsiyet farklılığı yönünden düzenlemekte ve ülkeleri buna uygun olarak değerlendirmektedir (UNDP HDR, 1995). Pekin'deki Dördüncü Dünya Kadın Konferansına damgasını vuran 1995 İnsani Gelişme Raporu şu sonuca varmıştır: *Toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanmadığı sürece insan gelişimi tehlike altındadır.*

1990 İnsani Gelişme Raporu'nun açılış cümlesi şöyledir: "Bir ulusun gerçek zenginliği insanlarıdır" (UNDP HDR, 1990). İnsanlar basitçe bir toplumun ekonomik ve sosyal gelişiminin taraftarları değildir, onlar aktif değişimin temsilcileridir. Kişiler hem bireysel hem de kolektif eylemler vasıtasıyla değişimin temsilcisi olabilirler. Kolektif eylem politikalarını değişikliğe zorlayarak siyasi kuramlarda değişiklik getirebilirler (Fukuda-Parr, 2003: 309). Fukudo-Parr'a göre kolektif eylem, cinsiyet eşitliğinin tanınması, çevre korumanın gerekliliği veya kapsamlı bir dizi insan haklarının korunması ve teşviki gibi insan gelişimi için gerekli olan önemli politika değişimlerini elde etme sürecinin ardındaki ana motordur.

İnsani gelişimdeki temsilci fikri aynı zamanda karar verme konusunda hak iddia etmekle alakalıdır. İnsanların gücünü ve sesini büyüten ve karar verenlerin güvenilirliğini sağlamlaştıran demokratik kurumların sağladığı demokratik yönetimler insan gelişimini teşvik etmek adına önemli bir koşuldur (Fukudo-Parr, 2003: 309). Gelişimi cinsiyet perspektifinden incelemek, insani gelişim yaklaşımındaki kolektif temsilciliği ortaya çıkarma konusunda özel önem taşımaktadır. 1995 İnsani Gelişme Raporu'na (böl.1) göre: "20. yüzyılın tanımlayıcı hareketlerinden biri cinsiyet eşitliği için yapılan acımasız mücadeledir. Çoğunlukla başı kadınlar tarafından çekilmesine rağmen gitgide büyüyen sayıda erkek tarafından destek görmüştür" (UNDP HDR, 1995). İnsan gelişiminin cinsiyete ilişkin boyutları

için önlem almak adına 1995 İnsani Gelişim Raporu hem bir değerlendirme ölçüsü (TCGE) hem de bir temsilcilik ölçüsü (TCGÖ) geliştirmiştir.

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi'nde (TCGE), İnsani Gelişme Endeksi'ndeki göstergelerin aynen tutulduğunu, fakat her bir göstergenin kadın ve erkekler için ayrıştırılarak oluşturulduğunu görmekteyiz. Böylece bu göstergeler ışığında, kadınların erkeklere göre görece eşitsizlik durumu ölçülebilmektedir.

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (TCGE) kadınların refahını ulusal seviyede üç ana göstergelyi temel alarak ölçmektedir (Tablo 5): 'Uzun ve sağlıklı bir yaşam'(erkek ve kadın için doğum anındaki tahmini ömür); 'Bilgi' (erkek ve kadın okuryazarlık oranları ve ilk-orta ve yüksek öğretim düzeylerinde kombine okullaşma oranı) ve 'Yeterli yaşam standardı' (UNDP, 2010).

Tablo 5: Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi Bileşenleri

Kadınların / erkeklerin ortalama yaşam süresi	Kadın-erkek okuryazar oranı	Kadın-erkek kazanılmış gelir tahminleri oranı
	Kadın-erkek bileşik okullaşma oranı	
Uzun ve sağlıklı yaşam	Eğitim	Yeterli yaşam standardı

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/statistics/gii/>.

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi şu formül ile hesaplanmaktadır (UNDP, 1995):

$$((\text{İGE-TCGE})/\text{İGE})*100$$

TCGE'leri kullanılarak, İGE endeksine göre farklı insani gelişme düzeyindeki ülkelerde kadınların gelir, eğitim ve sağlık alanındaki yoksunlukları karşılaştırılabilmektedir. Ancak, bu endeks kadınların erkeklere göre nispi durumunu

değil, kadın ve erkeklerin mutlak göstergelerinin ağırlıklı ortalamasını vermektedir (Kirmanoğlu, 2010: 106).

TCGE’ndeki bileşenlerinden öncelikli olanı kadın/erkek tahmini geliridir. TCGE’inde kullanılan bu veri yeteneğe ve eğitime göre standardize edilmemiştir. Göstergelerde kadının, iş gücüne katılımı artış gösterse bile bu onların emek pazarındaki sıkıntılı süreçlerden kurtulduğu anlamına gelmemektedir. Dahası, kadınların gelirleri erkeklerinkiler ile resmi sektör ücretlendirmesi ile sınırlı kalmış veriler üzerinden hesaplanmaktadır (Kabeer, 2003: 87). Diğer bir ifade ile, çoğunlukla kadınların istihdam edildiği enformal sektördeki kayıt dışı, düşük ücretler bu hesaplamalara dahil edilmemektedir. Bu alanda yapılan başka çalışmalar kadın-erkek ücret farklılığının ekonomik bakımdan gelişme sağlayan ülkelerde azalma gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kadınlar eğitim seviyeleri arttıkça, piyasada kendilerine daha sağlam bir yer edinmeye başlıyorlar ve yüksek ücretlerle istihdam ediliyorlar (Kabeer, 2003: 88).

TCGE’nin diğer bir bileşeni de ortalama yaşam ömrüdür. Yaşa bağlı ölüm oranları göstergelerine göre: dünyada erkeğe oranla daha çok kız çocuk dünyaya gelmektedir ve yaşamın erken dönemlerinde daha fazla erkek çocuk hayatını kaybetmektedir; kadınlar erkeklere oranla ortalama olarak daha fazla yaşamaktadırlar⁹⁵. Ortalama yaşam ömründeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği bölgesel yoksulluktan çok bölgesel akrabalık ilişkilerine ve aile örgütlenme biçimlerine bağlıdır. Örneğin, çok yüksek oranda yoksulluk içinde yaşamalarına rağmen Orta Afrika’da, refah seviyesi daha iyi olan Batı Asya, Kuzey Afrika ve Güney Asya ülkelerine göre ortalama yaşam ömründe daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliğine rastlanmaktadır (2003:89-91).

Ortalama yaşam süresini ve buna bağlı olarak toplumsal cinsiyet ayrımcılığını etkileyen önemli bir faktör de *cinsiyet oranları*’dır. Yukarıda bahsedildiği gibi kadınların ortalama ömür süresinin uzun olması mantıksal olarak kadın nüfusunun

⁹⁵https://bravo.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/gender/documents/publication/wcms_120427.pdf.

daha fazla olmasına yol açmaktadır. Fakat toplumsal cinsiyet ayrımcılığı belirli bölgelerde bu biyolojik şablonları ters yüz etmektedir. Buna verebileceğimiz en spesifik örnek, dünyada bir milyondan fazla bulunan *kayıp kadınlar* durumudur (Kabeer, 2003: 91-93).

1980’lerde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, Orta Doğu, Afrika’nın kuzey bölgeleri, Hindistan bölgesi ve Çin nüfusu *erkek cinsiyet oranları* ile karakterize edilmiştir; 105 erkeğe karşılık 100 kadın gelmektedir. Erkek cinsiyet oranlarındaki bu fazlalık, daha çok genç yaşta gerçekleşen kız çocuğu-kadın ölüm oranlarına bağlanmaktadır (2003: 92). *Toplumsal cinsiyet haritasına* bakıldığında küçük çocuklardaki en fazla ölüm oranı gelişmekte olan ülkeler arasında Ortadoğu’da görülmektedir. Bu da, o bölgelerde şiddetli bir şekilde görülen ‘erkek çocuğa’ sahip olma isteği ile açıklanmaktadır.

TCGE’ndeki en son bileşken eğitim durumudur. UNICEF’e göre, gelişmekte olan ülkelerde bulunan okul çağındaki 130 milyon çocuğun temel eğitim kaynaklarına erişimi bulunmamaktadır (UNICEF, 2008). Eğitim kaynaklarına erişimi olmayan bu her üç çocuktan ikisi ise kız çocuklarıdır. Orta Afrika bölgesi ilköğretimde %57 ile en düşük orana sahiptir; bunu %68 ile Kuzey Asya, %81 ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika, %92 ile Latin Amerika izlemektedir (UNICEF, 2009).

Tablo 6: Cinsiyete göre ilkokula kayıt yaptırmayan çocukların oranı (%), 1996-2004

Bölgeler	Kız	Erkek
Aşağı Sahra Afrikası	42	38
Güney Asya	29	22
Okyanusya	26	18
Kuzey Afrika	14	12
Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrupa	11	12
Latin Amerika ve Karaipler	8	7
Doğu Asya	1	1
Gelişmekte Olan Bölgeler	22	18

Kaynak: (United Nations, HDR, 2006: s. 7)

Tablo 7’de görüldüğü gibi gelişmekte olan bölgelerde ilkökul çağındaki kız çocuklarının %22’si, erkek çocuklarının %18’i okula devam etmemektedir. Hemen hemen tüm bölgelerde ilkökula kayıt yaptırmayan kız çocuklarının oranı erkek çocuklara oranla daha yüksektir. Eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliğinin tohumlarının atıldığı yerdir ve bu da cinsiyete göre ayrıştırılmamış işlerde eşit istihdam fırsatlarını getirmektedir. Bu alanda geri kalmış ülkelerde, kadının gelecekte güçlenmesi ve istihdamına ilişkin kararlar olumsuz olarak etkilenmektedir.

Tablo 7: Toplumsal Cinsiyete Dayalı İnsani Gelişme Endeksi (TCGE), Ülke Karşılaştırmalı

Sıralama	En Üst Ülke-1992	En Üst Ülke-2001	En Alt Ülke-1992	En Alt Ülke-2001	Türkiye 1992	Türkiye 2001
Ülke Adı	İsveç	Norveç	Afganistan	Nijer	Türkiye	Türkiye
Doğumda Yaşam Beklentisi Yıl-Kadın	81,1	81,7	44	45,9	68,6	72,8
Doğumda Yaşam Beklentisi Yıl-Erkek	58,4	75,8	43	45,3	64,5	67,6
Erişkin Okuryazar Oranı 6 yaş ve üzeri- % Kadın	99	100	12,07	8,9	70,1	77,2
Erişkin Okuryazar Oranı 6 yaş ve üzeri- % Erkek	99	100	44,1	24	90,6	93,7
Kişi Başına Tahmini Gelir-USD veya gelirin yüzdesi-Kadın	%41.6	23,317 USD	%7.1	646 USD	%30.2	3,717 USD
Kişi Başına Tahmini Gelir-USD veya gelirin yüzdesi-Erkek	%58.4	36,043 USD	%92.9	1,129 USD	%69.8	8,028 USD
İnsani Gelişme Endeksi Sırası	1	1	130	175	71	96
Toplumsal Cinsiyete Bağlı İnsani Gelişme Endeksi Sırası	1	1	130	144	45	81

Kaynak: UNDP, Human Development Report 1995; UNDP, Human Development Report 2003, (Akt. Arın, 2004: 75).

Toplumsal cinsiyete göre gelişme endeksinin değerinin 1.000'e eşit olması insanların temel yeteneklerini cinsiyet temelinde eşitliği de sağlayarak geliştirmeyi başardıkları anlamına gelmektedir. Fakat hiçbir ülke bunu başaramamıştır. Bugün itibariyle yaşadığımız dünyada hiçbir toplum kadınlarını erkekler kadar geliştirememiştir. Tablo 7'de TCGE'ni oluşturan bileşenlerin değerleri en yüksek ve en düşük değere sahip ülkeler ve Türkiye için gösterilmiştir. Buna göre her bir ülkede TCGE'de endeks değeri insani gelişme endeksi değerinden düşüktür. Buradan şu sonuca varabiliriz, cinsiyet temelindeki eşitsizlikler ülkelerin gelir düzeyine bağlı bulunmamaktadır. Ülkelerin eşitsizliği azaltma kararlılığının ülkelerin zenginliğinden çok daha önemli olduğu görülmektedir. Tülay Arın'ın da vurguladığı gibi, endeks değerlerindeki farklılıklar özellikle kadınların elde ettiği gelir düzeyinin erkeklere göre ne kadar düşük olduğuna bağlı olarak etkilenmektedir (2004: 76).

Tablo 7'de görüldüğü gibi Türkiye 81. sıra ile uluslararası sıralamada ortalamanın altında bulunmaktadır. 1992 yılından 2001 yılına geldiğimizde Türkiye'nin TCGE sıralamasında 45. sıradan 81.'i sıraya düştüğünü gözlemlemekteyiz. Bu sıralama Türkiye'yi orta insani gelişme kategorisine koymaktadır. 1990'lı yıllarda beliren yeni liberal politikalar ve ülkede yaşanan ekonomik krizlerin cinsiyet temelindeki eşitsizliği arttırdığı görülmektedir. Türkiye 1992-2001 döneminde, toplumsal cinsiyet temelinde gelişme sırası ve insani gelişme endeksi temelindeki sıralamaya göre gerilemiştir. Cinsiyet eşitliği anlayışını ekonomik kalkınmayla ilişkilendiren yaklaşımlara yöneltilen temel eleştiri kadın ve toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze almak yerine ikincil bir yer vermesidir. Diğer bir deyişle kadına ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin politikalara, kadın yoksulluğuna özel bir yer vermemesi, genelin içinde, onun bir parçası olarak değerlendirmesi, özgül yanlarını görmemesidir.

3.3.4. Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü Endeksi

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ölçmek amacıyla, TCGE ile birlikte 1995 yılında UNDP tarafından kullanılmaya başlanan diğer bir ölçüm aracı da Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü (TCGÖ)'dür. TCGÖ'nün amacı kadınların iktisadi,

siyasi ve toplumsal yaşamda etkili olabilme fırsatlarını gösterebilmektir. Kadınların bu alanlarda güçlenmeleri ve kamusal alanda yerlerini sağlamlaştırılmaları, yoksunluklarını ve yoksulluklarını azaltmada hayati önem taşımaktadır. Bu ölçümün dayandığı göstergeler şunlardır (Tablo 8): Siyasi katılım ve karar alma gücü: Parlamentoda kadın milletvekillerinin oranı. İktisadi katılım ve karar alma gücü: Bürokraside kadınların üst düzey yönetici olarak payı; profesyonel alanlarda kadınların yüzde payı. İktisadi kaynaklara ulaşma gücü: Tahmin edilen gerçekleşmiş gelir-satın alma gücü paritesine göre ABD Doları (UNDP, HDR 2010). Gelir düzeyi değişkeni bakımından buradaki en önemli sorun kadınların çalışmasının önemli bir kısmının ücretsiz⁹⁶ olmasıdır.

Tablo 8: Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü Endeksi

Milletvekillerinin cinsiyet dağılımı	Yerel meclislerde, bürokraside, resmi yöneticilikte cinsiyet temelinde dağılım	Kadın ve erkek tahmini kazançları
	Profesyonel ve teknik kadrolarda cinsiyet temelinde dağılım	
Siyasi katılım ve karar alma	İktisadi katılım ve karar alma	İktisadi kaynakları kullanabilme gücü

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/statistics/gii/>.

TCGE yeteneklerin gelişmesine odaklanırken, TCGÖ bu yeteneklerin kullanılarak yaşam fırsatlarından yararlanılması konusuna eğilmektedir. 2010 yılı itibari ile parlamentolardaki toplumsal cinsiyet eşitliği oranlarına bölgeler bazında baktığımız zaman (endeks değeri 0.00-1.00) ortaya çıkan tablo şu şekildedir: Orta

⁹⁶ Kadınların çalışmasının önemli bir kısmı ücretsiz emektir; ev içi emek ve aile işlerinde çalışan kadınların emekleri karşılığı bir ücret almamaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Doğu ve Kuzey Afrika, 0,01; Latin Amerika ve Karaipler, 0,1; Sahra-Afrika, 0,15; Kuzey Amerika, 0,2; Avrupa, 0,2; Asya ve Pasifik, 0,24 (Küresel Cinsiyet Açığı Raporu, 2010: 23). En gelişmiş ülkelerde bile parlamentodaki kadın sayısı çok düşük bulunmaktadır. Nordik ülkeleri kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyan ilk ülkelerdir (İsveç-1919, Norveç-1913, İzlanda ve Danimarka-1915, Finlandiya-1906). 2010 yılı itibari ile İsveç parlamentoda en fazla kadın milletvekiline sahip, %47 ile, ülke konumundadır. İsveç'i diğer Nordik ülkeleri izlemektedir. Aynı zamanda bu gruptaki ülkeler belediye meclislerindeki en yüksek kadın oranına da sahiptirler: İzlanda %45, Norveç %53, Finlandiya %63, İsveç %45, Danimarka %42. Kuzey ülkelerini Avrupa'da sırasıyla İspanya, Almanya, Belçika, İngiltere ve Hollanda takip etmektedir (A.g.e., 24).

Tablo 9: Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Kadın Oranı (%)

Yerel Yönetimde Kadın				
	Kadın	Toplam	Kadın %	Kadın (Binde)
2004				
Belediye Başkanı	18	3225	0,56	5,58
Belediye Meclis Üyesi	834	34477	2,42	24,19
İl Genel Meclisi Üyesi	58	3208	1,81	18,08
1999				
Belediye Başkanı	18	3215	0,56	5,60
Belediye Meclis Üyesi	541	34084	1,59	15,87
İl Genel Meclisi Üyesi	44	3122	1,41	14,09

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi), <http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/butceleme.pdf>.

Tablo 10: Seçim Yıllarına Göre Kadın Milletvekili Oranı (%)

Seçim Yılı	Kadın milletvekili oranı
1999	4,2
2000	4,4
2007	9,1

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu.

Tablo 9’da gördüğümüz üzere, Türkiyede’ki yerel ve mahalli idarelerde yer alan kadınların sayısı 1999-2004 yılları arasında sadece Belediye Meclis Üyesi sayısında farkedilir bir artış göstermiştir. Diğer Avrupa ülkelerine kıyasla Türkiye meclis ve bürokrasideki kadın sayısı oranı %9,1 ile (Tablo 10) sıralamanın en alt sıralarında yer almaktadır.

Türkiye, Küresel Cinsiyet Açığı raporunda geçen seneye göre 3 sıra yükselerek 126. sıraya yerleşmiştir. Türkiye, işgücünde %26 kadın istihdamı oranı, kadın-erkek ücretlerindeki yaklaşık %70’lik fark, ve %10’luk parlamentodaki kadın sayısı ile toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama konusunda çok da parlak bir noktada bulunmamaktadır bugün itibari ile.

Bir toplumun cinsiyet eşitliğine ulaştığının en önemli göstergelerinden biri yaklaşık olarak eşit sayıda erkek ve kadının liderlik pozisyonlarında yer almasıdır. Kadınların yönetici, parlamenter gibi liderlik rollerinde etkileyici bir artış görülmesine rağmen yönetimin daha çok alt kademelerinde yoğunlaştıkları görülmektedir (UNDP HDR, 2008). Ulusal anketler dünya çapındaki en geniş ve güçlü firmalarda kadınların üst pozisyonlarda ki payının ancak %2-3 ile sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır (ILO, 2001: 25). Kadınların kariyerlerinde karşılaştıkları bu engelin temel nedeni, örgütlerde devam eden erkek egemen kültürdür. Başka bir deyişle kadınların önderlik yeteneğine sahip olamadıkları inancı ve onların erkek çalışanlar üzerinde otorite olarak kabul edilmelerini önleyen sosyal değerlerin yarattığı eşitsizliklerdir. Profesyonel ve teknik kadrolardaki cinsiyet dağılımına baktığımız zaman; 2008 yılında, 5146 kurul koltuğundan 501’i yani

%9,7'sine kadınlar sahipti. Bu oran 2006 yılında %8,5 ve 2000 yılında %8 idi (Catalyst, 2008). ABD'nin Fortune 500 listesinde kadınlar kurumsal yöneticilik pozisyonlarının %16'sına ve yönetim kurulu üyeliklerinin %15'ne sahipti (Catalyst, 2006).

Türkiye'deki duruma baktığımız zaman durumun çok farklı olmadığına tanık olmaktayız. Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) tarafından 2009 Eylül ayında gerçekleştirilen “Kadın Yöneticiler Anketi”ne göre; mavi ve beyaz yakalı olmak üzere çalışan toplam personel sayısı 85 bin 427 iken, toplam personelin %14,4'nü kadınların oluşturduğu belirtildi. Çalışanların 12 bin 160'nı kadın, 73 bin 167'sini erkekler oluşturmaktaydı. Aynı anket sonuçlarına göre, altmış beş Yönetim Kurulu Başkanı'nın 9'u, 52 Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı'nın 11'i, 239 Yönetim Kurulu Üyesi'nin 54'ü, 122 CEO'nun ise sadece 34'nün kadın olduğu belirtilmiştir (Hürriyet, 29.12.2009). Kadınlar işgücü pazarının artan oranlı payını yakalamış bulunurken, iş kalitesinde yakaladıkları başarı aynı düzeyde olmamaktadır. Bu, özellikle özel sektörde olmak üzere kadınların yönetim pozisyonlarındaki küçük oranlı temsilciliğinde ve çoğu kıdemli işlerde fiili olarak yokluklarında görülmektedir. Erkek ve kadın ücret farklılıkları, kadınlar yönetim işlerinde yer alırken bile şirket faaliyetlerinin daha az stratejik bölümlerinde çalıştırılması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Kadınların elde edeceği ekonomik güç tüm sosyal ve mesleki durumlarda cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmada anahtar bir rol üstlenecektir.

Tablo 11: İnsani Gelişme Düzeyine göre Ülke Kategorileri için TCGE ve TCGÖ Ortalamaları

2007	İGE (ort.)	TCGE (ort.)	TCGÖ (ort.)
Dünya ortalaması	0.836	0.829	0.609
Çok yüksek insani gelişme* kategorisindeki ülkeler(0.971-0.902)	0.944	0.933	0.752
Yüksek insani gelişme** kategorisindeki ülkeler (0.895-0.803)	0.846	0.837	0.566
Orta insani gelişme*** kategorisindeki ülkeler (0.798-0.511)	0.722	0.666	0.468
Düşük insani gelişme**** kategorisindeki ülkeler (0.499-0.340)	0.42	0.407	
Türkiye	0.806	0.788	0.378

Kaynak: HDR, 2009 (Statistical Annex verileri); Kirmanoğlu, 2010: 107.

Not: Her gruptaki ülke sayıları verilerin mevcudiyetine göre belirlenmiştir:

*TCGE için 35, TCGÖ için 32 ülke (mevcut 38 ülke)

**TCGE için 34, TCGÖ için 35 ülke (mevcut 44 ülke)

*** TCGE için 64, TCGÖ için 41 ülke (mevcut 75 ülke)

**** TCGE için 22, (bu grupta 24 ülke olmasına karşın TCGÖ sadece 2 ülke için mevcut olduğu için hesaplanmamıştır).

Tablo 11’de görüldüğü gibi, bütün ülke grupları için TCGE değerleri İGE değerlerinin altındadır. Yüksek insani gelişme düzeyindeki ülkelerde TCGE ve TCGÖ değerleri de görece yüksektir. Öyle ki, çok yüksek insani gelişme düzeyinde buldukları halde, toplumsal cinsiyete dayalı insani gelişme açısından bir alt kategoride (Örneğin; Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt) veya yüksek insani gelişme düzeyinde buldukları halde, toplumsal cinsiyete dayalı insani gelişme açısından orta kategoride bulunan ülkeler (Örneğin; Türkiye, Lübnan) bulunmaktadır. Bu örneklerde de gördüğümüz üzere gelir alanında yaşanan ilerlemeler ve bir ülkenin yüksek gelir seviyesine sahip olması o ülkede kadınların erkeklerle eşit ölçüde yaşam fırsatlarından yararlanması anlamına gelmemektedir.

Çünkü orta ve düşük gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde, kültür, din, siyasi rejim gibi faktörler kadınların toplumsal konumlarını belirlemede ağır basmaktadır.

Bu sonuçlara göre, insani kalkınma düzeyi ile yeteneklerin gelişmesi (TCGE) arasında çok yüksek bir bağlantı olduğu halde, bu yeteneklerin kullanılarak yaşam fırsatlarından yararlanılması (TCGÖ) konusunda aynı derecede bir ilişki olmadığı söylenebilir (Kirmanoğlu, 2010: 108). Genel durum olarak, TCGÖ endeksindeki değerler diğer endeksteki değerlere göre çok daha geridir (UNDP HDR, 2010). Yaşam, eğitim, gelir alanlarındaki ilerlemeler kadınların nispi durumunda çok büyük iyileştirmeler doğurmamaktadır, çünkü bu ülkelerde kadınların kritik yaşam olanaklarını kullanma fırsatları çok zayıf kalmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayımlanan İnsani Gelişme Raporları'nda sunulan göstergeleri incelediğimiz zaman (TCGE, TCGÖ), özellikle orta ve düşük gelişme düzeyindeki ülkelerde, kadınların az ya da çok eşitsizliğe maruz kaldıklarını ve bu eşitsizliğin en çok, eğitim ve gelir elde etme alanlarında ortaya çıktığını görmekteyiz. Okuryazarlık ve okula gitme olanakları açısından kadınların, mutlak olarak erkeklere göre, eğitim fırsatları birçok ülkede zayıf bulunmaktadır (UNDP HDR:2010).

Bu endeksler kadınların kırsal ve kentsel alanlarda sivil toplum yaşamına ve karar alma sürecine daha çok boyutta katılma, aile kaynaklarının aile içinde dağılımı konusunda yetki sahibi olma, kişinin onuru, bireysel ve sosyal güvenliği gibi pek çok alandaki durumunu ve yaşam boyutunu kapsamamaktadır. Toplumdaki bütün kesimler için, insan onuruna yakışır bir yaşam standardı sağlayacak gelir, sağlık ve eğitim alma olanakları sağlanması, kalkınmanın temel hedefidir. Bu alanlardaki eşitsizliklere, hemen hemen bütün toplumlarda, kadınlar daha çok maruz kalmaktadır (Kirmanoğlu, 2010: 113). Amartya Sen'in kavramsallaştırmaları, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin giderilmesi için gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeydeki çabaların dayandığı temellerden bir tanesi olmuştur. Ancak, gerek TCGE'nde gerekse TCGÖ'nde ele alınan boyutlar, kadınların toplumda karşı karşıya kaldıkları eşitsizliklerin sadece bir bölümünü göstermektedir (Chant, 2008: 208-9). TCGE ve TCGÖ toplumsal cinsiyete bağlı yoksulluktan ziyade toplumsal cinsiyet eşitsizliğini

ölçmeye çalışan endekslerdir. TCGE, toplumdaki insani gelişimin toplumsal cinsiyet eşitsizliği maliyetine odaklanırken, TCGÖ kadınların gerçekten de erkeklerle eşitlik sağladığı fırsatlara atıfta bulunmaktadır. Chant, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin çok basite indirgendığını ve ekonomik kriz dönemlerinin yoksulluğun kadınlaşması sorununa yönelmek için bir fırsat olduğunu belirtmektedir.⁹⁷

3.3.5. Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Endeksi

Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Endeksi⁹⁸ ilk olarak 2006 yılında Dünya Ekonomik Forumu⁹⁹ tarafından sunulmuştur. Bu endeks bizlere toplumsal cinsiyet bazlı eşitsizliklerin büyüklüğünü ve kapsamını gösteren bir çerçeve sunmaktadır. Endeks ülkeleri ekonomik, politik, eğitim ve sağlık alanlarındaki değerleriyle karşılaştırmaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta endeks ülkeleri gelişmişlik seviyelerine göre değil spesifik olarak toplumsal cinsiyet eşitliğine göre sıralamaktadır.

⁹⁷ <http://www2.lse.ac.uk/researchAndExpertise/Experts/s.chant@lse.ac.uk>.

⁹⁸ *The Global Gender Gap Index.*

⁹⁹ *World Economic Forum.*

Tablo 12: 2010 Yılı Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Sıralaması

Ülke	2010 sıralama	2010 değer	2009 sıralama	2009 değer	2008 sıralama	2008 değer
İzlanda	1	0.8496	1	0.8276	4	0.7999
Norveç	2	0.8404	3	0.8227	1	0.8239
Finlandiya	3	0.8260	2	0.8252	2	0.8195
İsveç	4	0.8024	4	0.8139	3	0.8139
Yeni Zelanda	5	0.7808	5	0.7880	5	0.7859
İrlanda	6	0.7773	8	0.7597	8	0.7518
Danimarka	7	0.7719	7	0.7628	7	0.7538
Lesotho	8	0.7678	10	0.7495	16	0.7320
Filipinler	9	0.7654	9	0.7579	6	0.7568
İsviçre	10	0.7562	13	0.7426	14	0.7360
Türkiye	126	0.5876	129	0.5828	123	0.5853
Morocco	127	0.5767	124	0.5926	125	0.5757
Benin	128	0.5719	131	0.5643	126	0.5582
Suudi Arabistan	129	0.5713	130	0.5651	128	0.5537
Cote d'Ivoire	130	0.5691	-	-	-	-
Mali	131	0.5680	127	0.5860	109	0.6117
Pakistan	132	0.5465	132	0.5458	127	0.5549
Chad	133	0.5330	133	0.5417	129	0.5290
Yemen	134	0.4603	134	0.4609	130	0.4664

Kaynak: Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Raporu,¹⁰⁰ 2010: 8-9.

Tablo 12 ülkeler bazında Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı sıralamasını sırasıyla 2010, 2009 ve 2008 yılları için göstermektedir. 114 ülke içinde 98 ülke (%86) geçtiğimiz 4 sene içinde performanslarını arttırırken %14'ü cinsiyet eşitsizliği farkını açmıştır. Toplam dünya nüfusunun %90'nı oluşturan ve sıralamaya giren 134 ülke, sağlık konusunda erkek-kadın arasındaki gediğin %96'nı, eğitim konusunda ise %93'nü kapatma başarısını göstermiştir. Bu iyi gelişmeye rağmen ekonomik hayata katılım ve politik hayata katılım konusundaki eşitlik istatistiklere rağmen halen

¹⁰⁰ *The Global Gender Gap Report.*

sağlanamamış gözükmektedir. Politik hayata katılımı sadece %18'lik bir açık kapanırken , ekonomik hayata katılımı bu oran %59'dur.

2010 yılında en yüksek gelir grubuna sahip ülkelerde Kuzey ülkelerinin liderliklerini koruduğunu görmekteyiz. Yüksek orta gelire sahip ülkelerde Güney Afrika ve Küba, orta alt gelire sahip ülkelerde Lesotho ve Filipinler, düşük gelire sahip ülkelerde de Mozambik ve Uganda'nın en iyi performansı gösterdiklerini görüyoruz (Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Raporu, 2010: 19). Toplam 134 ülkenin yer aldığı 2010 raporunda Türkiye 126. sırada yer almıştır.

Tablo 13: 2010 Yılı Küresel Toplumsal Cinsiyet Raporu-Bölgesel Performans

Ortadoğu ve Kuzey Afrika	0.58
Sahra Altı Afrika	0.625
Asya ve Pasifik	0.635
Avrupa ve Orta Asya	0.640
Kuzey Amerika	0.660

Kaynak: Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Raporu, 2010: 21.

Toplumsal Cinsiyet Açığı Raporu'na bölgesel performans açısından baktığımız zaman (Tablo 13) Avrupa'da Kuzey ülkeleri, Kuzey Amerika'da da Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk sıralarını koruduğunu görmekteyiz. Latin Amerika'da Karaipler, Trinidad ve Tobago, Küba, Kosta Rika ve Arjantin en yüksek performansı gösteren ülkeler konumundalar. Ortadoğu'da İsrail; Arap coğrafyasında Birleşik Arap Emirlikleri birinci sıradalar. Asya ve Pasifikte ise Yeni Zelanda, Filipinler, Sri Lanka ve Avustralya birinci sırayı paylaşıyorlar. İzlanda, Norveç, Finlandiya ve İsveç Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Raporunda yıllardır ilk dört sırayı paylaşmaktadırlar (Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı, 2010: 19).¹⁰¹ Yerel yönetimler tarafından sağlanan okul öncesi bakım hizmetlerinin yaygınlaşması, doğum sonrası ebeveynlere sağlanan genişletilmiş hukuksal haklar ve doğum

¹⁰¹ İzlanda, Norveç, Finlandiya ve İsveç toplumsal cinsiyet eşitliğini kapamada %80 başarı sağlamışken, sıralamada en alt sırada yer alan Yemen'de bu oran sadece %46'dır (Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Raporu 2010, s.19-21).

sırasında sağlanan yüksek doğum izni bütçeleri bu ülkelerin başarısının arkasında yatan sebeplerden birkaçını oluşturmaktadır.

Dünya Bankası tarafından hazırlanan ve 134 ülkeden oluşan raporda, ülkeler kaynaklarını ve fırsatlarını kadın ve erkekler arasında ne kadar adil bir şekilde dağıttığına dair sıralanmaktadır. Dünyadaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği açığını sunan tek rapor olma özelliğini taşımaktadır.

3.3.6. Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmeleri

Yoksulluk ve kadınların yoksulluğunun sayısal göstergelerinin yanı sıra, son yıllarda yapılan kadınların yoksulluğuna dair niteliksel değerlendirmelerde uluslararası gelişim kurumları arasında önem kazanmıştır. ***Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmeleri***¹⁰² 1990'larda Dünya Bankası tarafından oluşturulmuştur. KYD yaklaşımında resmedilen mahrumiyet bileşenleri arasında haysiyet, kendine saygı, ve adalet sıralanabilmektedir. Yoksulluk değerlendirmelerinde niceliksel yaklaşımların ötesindeki niteliksel yaklaşımlar, yoksulluların yoksullukla ilgili kendi kriterlerine ve kendi çözümlerine vurgu yapılmasını sağlamaları açısından önemlidir. Yoksulluk çok yönlü bir kavramdır. Özellikle kadınlar açısından sadece ekonomik mahrumiyeti değil bireyin sosyal alanda karşılaşılabileceği savunmasızlıkları da içermektedir. Dünya Bankası 2000 yılı raporlarında *güvensizliği* yoksulluğun ana bileşenlerinden biri olarak tanımlamıştır. Ayrıca yoksul insanların karınlarını doyurmanın ötesinde uzun dönem hedefleri de vardır; güvenlik, saygı ve itibar görmek, kendine güven bunların arasında yer almaktadır.

Katılımcı yoksulluk değerlendirmelerinde kullanılan teknikler arasında fokus gruplar¹⁰³, derinlemesine mülakat teknikleri ve görsel malzemeler (haritalar, ven

¹⁰² *Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmeleri (KYD): Participatory Poverty Assessments-PPAs.*

¹⁰³ Bir tür pazar araştırmasıdır. Hedef kitleyi, onların üründen ya da hizmetten istek ve beklentilerini ortaya koymaktadır. Belli sayıda insanı bir araya getirmek ve onlara belirlenmiş çerçevedeki soruları yöneltmekle gerçekleştirilen fokus grup çalışmaları özellikle son yıllarda gittikçe popülerleşen bir hal almaktadır (Okay ve Okay, 2001: 34).

diyagramları, matrisler) gelmektedir. Katılımcı yoksulluk değerlendirmelerinde kullanılan dört niteliksel araştırma metodu şunlardır (Ecevit, 2009):¹⁰⁴

- 1) Derinlemesine mülakat: Açık uçlu sorulardan oluşan bir görüşme formu kullanılarak veya bu form olmaksızın, görüşmenin ana konuları hatırd tutularak yapılan yapılandırılmamış mülakat.
- 2) Odak grup çalışması: 6-12 kişi ile yapılan ve bir konuda çok sayıda kişinin ne düşündüğünü ortaya çıkaran toplu mülakat.
- 3) Katılımcı gözlem: Değerlendirilecek toplulukta uzun süreli kalmayı ve yaşamayı gerektirir. İki üç hafta olabileceği gibi aylarca da sürebilir. Topluluğun temsilcileri ile derinlemesine mülakatları içerir. Aynı zamanda topluluktaki ekonomik, sosyal ve siyasi faktörleri de derinlemesine takdim eder.
- 4) Kurumsal değerlendirme: Toplulukta kilit kurumları yöneten kişilerle ve yerel hükümet, sivil toplum kuruluşları, sendika temsilcileriyle görüşmeler yapılır. Bu çalışmanın amacı, toplulukta kalkınma odaklı çalışmalar yapılırken bu kurumların hangisinin ne kadar destek vereceğini ya da verip vermeyeceğini değerlendirmektir.

Şu sorulara cevap bulmak, yoksullukla mücadelede sürdürülebilirliği olan siyasalar geliştirebilmek için önemlidir (Kabeer, 2003: 100-103):

- Yoksullar yaşamlarında ne tür maddi, sosyal ve kültürel engellerle karşılaşılıyorlar?
- Yaşamlarında ne türden değişiklikler, yoksulluklarını azaltma konusunda etkili olabilir?
- Kendilerinin yoksulluktan nasıl kurtulacağını düşünüyorlar?
- Kadınlar ve erkekler yoksulluktan neden farklı etkileniyor?

Katılımcı araştırma, yoksulları dinlemek için ve değişik gruplardan insanların (kadınlar ve erkekler; topraksız emekçiler; küçük toprak sahipleri; dini, etnik ve ırk temelli azınlık grupları) kendi yoksulluklarını nasıl değerlendirdiklerini, hangi yaşama stratejileri kullandıklarını, hangi grupların, hükümetlerin uyguladığı hangi

¹⁰⁴ <http://kendineaitbiroda.wordpress.com/2009/04/13/toplumsal-cinsiyetle-yoksulluk-iliskisi-nasil-kurulabilir-bu-iliski-nasil-calisilabilir-yildiz-ecevit>.

yoksulluğu giderme stratejilerini tercih ettiklerini ve hangilerini desteklemeye hazır olduklarını anlamak için tasarımları (Kabeer, 2003: 101).

Katılımcılık temelli yoksulluk araştırmalarının niceliksel teknikler kullanılarak yapılan araştırmalardan farkını bir örnekle açıklayabiliriz. Gine’de hane içi yoksulluğu araştırmak için tüketime ve gelire ağırlık veren ve bunları niceliksel olarak ölçen bir yaklaşım kullanıldığında, kadınların erkeklerle aynı düzeyde yoksul oldukları sonucuna varılmış ve kadın reisli hanelerin de, erkek reisli haneler kadar yoksul olduğu ama daha yoksul olmadığı sonucu elde edilmiştir. Katılımcı Yoksulluk Değerlendirilmesi yapıldığında ise kadınların en korunmasız kişiler ve ‘yoksulların yoksulu’ grup olduğu bulunmuştur (Çağatay, 1998: 10). Kabeer’in çalışmalarında belirttiği üzere Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmelerinin yoksulluğun toplumsal cinsiyet boyutunu kavramada potansiyeli olmasına rağmen kendi içinde birtakım yetersizlikler barındırmaktadır (Kabeer, 2003: 101-102) :

- Bu metod da sorulan sorular, aydınlatılmaya çalışılan konular, ortaya çıkarılan meseleler ve elde edilen bilgiler neyin geçerli kabul edilip edilmediğine bağlıdır. Örneğin, Batı Bengal’da yapılan analizde, yoksulların tecrübe ettiği şiddet olayları hiçbir şekilde toplumsal cinsiyet bağlamından incelenmemiştir. Şiddet burada basit bir şekilde yoksulluğun bir sonucu olarak gösterilmiştir.
- ‘Yoksul insanların bakış açılarından dolayı’ analiz, bulgularına toplumsal cinsiyet sorunlarını eklemeyi ihmal edebilmektedir. Buna örnek olarak kadın sünnetini gösterebiliriz. Gambia’da yapılan analizde, kadın sünneti ‘toplumsal olarak doğru kabul edildiği için’ hiçbir şekilde analizlerde yerini almamıştır.
- Analizi yapan kişilerin önyargıları ve bakış açıları da analizin sonuçlarını etkileyebilmektedir. Dünya Bankasında görevli bir kişinin yapacağı analiz, Dünya Bankasının hedef ve amaçlarını temel alan bir sonuç çıkartacaktır ve toplumsal cinsiyete duyarsız kalabilmektedir.

3.3.7. Sosyal Dışlanma Yaklaşımı

Sosyal Dışlanma¹⁰⁵ yoksulluk meselesinde son yıllarda üzerinde çok durulmaya başlanan bir kavram haline gelmiştir. Sosyal içerme ve dışlanma kavramları Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* (Wealth of Nations) isimli eserinde kullanılan yoksulluk kavramının merkezinde yer almaktadır. Sosyal dışlanma kavramı 200 yıl önce Adam Smith tarafından ifade edilmekle birlikte, yoksulluk ve yoksunluk kavramı içerisinde 1970'lerden itibaren yer almaya başlamıştır (Coşkun ve Tireli, 2008: 41).

Sosyal dışlanma kavramının doğuşu 1960'lı yıllarda Fransa'da gerçekleşmiştir. Bu dönemde sosyal aktörler yoksullardan ideolojik ve üstü kapalı olarak dışlanmış olarak söz ediyorlardı (Sapançalı, 2005: 13). Sosyal dışlanma teriminin 1980'den itibaren Avrupa Sosyal Planlamasında etkin olmaya başladığı görülmektedir. "Yoksullardan kasıt; yaşadıkları ülkenin asgari kabul edilebilir yaşam biçiminin dışında tutulacak kadar kısıtlı kaynaklara (maddi, kültürel ve sosyal) sahip olan kişiler, aileler ve insan gruplarıdır" (Avrupa Komisyonu, 1999: 54). Bu yaklaşımın altında yatan fikir şu şekilde ifade edilebilir: yoksulluk ve mahrumiyet en iyi biçimde toplum tarafından geniş çapta veya geleneksel olarak kabul edilen yaşam standartlarının tadını çıkarmak ve aktivitelere katılmak için gereken kaynakların eksikliği olarak ifade edilmektedir. Sosyal dışlanma, birey ve grupları topluma tam katılmadan dışlayan yapılar ve süreçleri kapsamaktadır. De Haan'a göre uygulamada bir çok politika yapıcı ve sosyal bilimci dışlanmayı işgücü piyasasından dışlanma ve ciddi yoksulluk şeklinde tanımlamakta, azınlıkta kalan bir grupta dışlanmayı temel sosyal hakları yerine getirememe olarak tanımlamaktadır (De Haan, 1998).

Toplumsal Dışlanma¹⁰⁶ kavramı gündeme geldiğinde, bu kavram bir anlamda refah devleti uygulamalarının artık eskisi kadar başarılı olamadığını ifade ediyordu

¹⁰⁵ Social Exclusion. Çalışmalarda *Toplumsal Dışlanma* ve *Sosyal Dışlanma* olarak kullanılmaktadır. Ancak bu tez çalışmasında *Sosyal Dışlanma* kavramı kullanılacaktır.

¹⁰⁶ Ayşe Buğra çalışmalarında *Sosyal Dışlanma* terimi yerine *Toplumsal Dışlanma*'yı kullanmaktadır.

(Buğra, 2010: 20). Bunun nedeni küreselleşmenin de etkisiyle oluşan dönüşümlerden dolayı ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişkinin kopması ve alacakları ücretle ekonomik bakımdan kendi ayakları üzerinde durabilecek, giderek toplumla bütünleşebilecek imkanlara sahip olmayan ve bu nitelikleri açısından da süreklilik kazanan bir toplumsal katmanın ortaya çıkmasıydı. Ekonomik dışlanma, devamlı işsizlik hali, özellikle de bu insanların göçmen, farklı etnik kökenleri oldukları durumlarda, siyasi dışlanma ile pekişmektedir (2008, 21). Kapitalizm öncesi dönemde alt sınıflar için 'dışlanma' gibi bir durum söz konusu değildi, çünkü onlar olmadan sistem işleyemezdi. Kapitalist süreçle birlikte bu sınıfların işlevleri giderek daralmakta ve varlıkları gereksizleşmekteydi. Günümüzde yoksulların kendilerini bir *hiç* olarak tanımlamalarının ve toplumdaki dışlanmış hissetmelerinin gerisinde bu duygu yatmaktadır (Laçiner, 2007: 319).

Yoksulluk ve dışlanma eş anlamlı gibi görünse de, sosyal dışlanmanın yoksulluğu da kapsayan daha geniş bir kavram olduğu söylenebilir. Çünkü dışlanmış kişiler her zaman yoksul kişiler değildirler, bazı kişiler (kadınlar, çocuklar, göçmenler, azınlıklar) yoksul olmamakla birlikte toplumdaki dışlanmış olabilmektedirler. Yoksulluk sınırının çok altında bulunan, rahat sayılabilecek bir yaşam süren, işgücü piyasasına katılabilen insanlar olabileceği gibi, bu sınırın çok üstünde olup da sağlık, eğitim, demokrasi gibi geleneksel tüketim harcaması dışında kalan kriterlere göre, çok daha yoksun sayılabilecek insanlara rastlanabilmektedir. Sosyal dışlanma konusu, yoksulluktan daha geniş bir çerçeveye çizilmekte, kişiyi gelir ve kaynak yetersizliğine sürüklemenin yanı sıra, toplumsal ilişkilerden de koparmakta ve sosyal katılımın dağılımını dengesizleştirmektedir. Görüldüğü gibi, yoksulluk da her zaman sosyal dışlanmaya neden olmamaktadır. Yeni gelişen ve varlığı büyük ölçüde küresel ilişkilere bağlı yeni zengin kesimin küresel tüketim kültürünü beslemesi, kendini tehdit altında hissetmesi ve kent yoksullarına karşı dışlayıcı bir tavır içine girmesi, sürecin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Sosyal dışlanmayı karakterize eden nokta, sürecin dinamik olması, karakterize eden ifade ise yapabilirlik yoksunluğudur. Sosyal dışlanma ekonomik, mekânsal ve kurumsal dışlanma biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır (Sarı, 2010). Sosyal dışlanma ve

yoksulluğun aynı şeyi ifade ettiğini öne süren Atkinson'a göre ise, sosyal dışlanma sadece kavramsal bir vurgu değişikliğinden ibarettir (Atkinson, 1998). Abrahamson'a göre ise yoksullukla sosyal dışlanma arasındaki esas fark, farklı zamanlarda ortaya çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Yoksulluk sanayileşme ile ilgili klasik bir olgu olup, işçi sınıfının zenginler yani burjuvazi tarafından sömürülmesi nedeniyle zenginlik kavramının tam tersini ifade etmektedir. Sosyal dışlanma ise post modern bir olgu olup bütünleşmenin karşıtıdır. Post endüstriyel dönemde orta tabakadan kopan ve sayıca az olan kesimi ifade etmektedir (Abrahamson, 2005: 15, 16).

Sosyal Dışlanma teorisi ile ilgili en göze çarpan iddialardan biri sosyal dışlanmanın öncelikli olarak ilişkisel meselelerle ilgili olduğu yolundadır (Room, 1995, 1999). Sosyal dışlanma kavramı olması için, bir bireyin veya grubun dışlandığı toplumun bir alt bölümü veya daha geniş bir toplulukla ilişki içinde olması gerekmektedir. Sen, bu konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir, ona göre sosyal dışlanmanın değeri onun yeniliğinde veya geniş kapsamlılığında değil, "yeterlilik mahrumiyetinde ilişkisel özelliklerin rolünü ve böylelikle yoksulluk deneyimini aydınlatmasındadır" (Sen, 1999: 6). Walker'a göre sosyal dışlanma ile yoksulluk arasındaki önemli bir fark, sosyal dışlanmanın belli bir sürede yaşanan ve geçici olan yoksulluk olgusunun tersine, sürekli ve sistematik çok boyutlu bir yoksunluk süreci olmasıdır (Walker, 1997). Birçok akademisyen, sosyal dışlanma kavramının bireysel ve toplumsal kaynaklar ile politik ve sosyal katılımı da kapsayan çok boyutlu dinamik bir süreç olması nedeniyle yoksulluktan üstün olduğunu savunmaktadırlar (Silver ve Miller, 2006).

Sosyal dışlanmanın cinsiyetlere ayrılmış bir analizi bu tür gerilimlerin aile ve emek pazarına ilişkin kadın ve erkeğin kendi pozisyonlarını yansıtarak nasıl etkilediğine ışık tutmaktadır. Örneğin yalnız bir annenin bakım sorumlulukları, onun anında emek pazarından dışlanmasının ve yerel sosyal ağlara entegre olamamasının kaynağını oluşturabilmektedir (Lister, 2004: 91). Kadınların emeği sosyal dışlanma teorisi çerçevesinde göz ardı edilmektedir. Kadınların, karşılığında bedel ödenmeyen

üretim çalışmaları ve gönüllü aktivitelerinin etkin biçimde değeri düşürülmüş ve ötekileştirilmiştir. Sosyal dışlanma çerçevesi, kadınların çalışma koşullarını ve hangi şartlarda çalıştıklarını dikkate almamaktadır (Levitas, 1999).

Heidi Wedel bir araştırmasında kadınları kamusal yaşamdan dışlayan sosyo-kültürel etkenleri ve sahaları şöyle sıralamaktadır; eğitim hayatı, iş bulma imkânı, özgüven eksikliği, toplumsal baskı ve denetim. Cinsiyete dayalı ayrımcılık kısıtı altında yaşam mücadelesini sürdüren yoksul kadınlar, karşı cinse oranla kent yaşamına katılmada, yaşadığı kenti tanımada, sosyo-kültürel aktivitelere katılmada pek çok eşitsizlikle karşı karşıyadır. Kadınların yaşadığı bu kısıtların yanında, yaşanan sosyal dışlanma olgusu da, onu yaşayanların temel yaşam haklarını elinden alan veya kısıtlayan bir olgudur. Yapılan saha çalışmalarından çıkarılan sonuçlara göre, kadınlar ve kızları fark ettikleri ve ifade ettikleri ya da farkında bile olmadıkları dışlanma biçimleri yaşamaktadır (Akt. Sarı, 2010). Bu dışlanmışlıklar onları insanca yaşayabilme, eğitim hakkından dilediğince faydalanabilme, sosyal güvenceye sahip olabilme gibi en temel yaşam haklarından mahrum bırakmaktadır.

Sosyal dışlanma ve yoksulluk bağlamında kadınlar arasında yapılan çeşitli araştırmalar ışığında, üzerine eğilinilmesi gereken diğer bir önemli nokta genç kızlar veya ikinci kuşak göçmen kadınlardır. Bu kuşak köyde doğup büyümüş ve sonradan çeşitli nedenlerle kente göç etmiş anne-babaya sahiptir ve kendisi şehirde doğmuştur. *Şehirli* kimliği kazanmaya başlamış ancak bir *kimlik krizi* içerisinde. Tahire Erman'ın Ankara'da bir gecekondu mahallesi olan Çukurca'da yaptığı etnografik araştırmadan elde ettiği bazı bulgulara göre ikinci kuşak kadınlar, kentin olumlu etkisini anneleri kadar açık bir şekilde hissetmemektedirler. İkinci kuşak genç kadınlar, *şehirli* gibi yaşamak istediklerinde, elverişsiz ekonomik şartlar yanında, ailelerinin baskısıyla da karşılaşmaktadırlar. Kimisi ise kendilerine kentte farklı, *anlamlı* bir yaşantı ümidi veren ortamı, grupları, söylemleri aramaktadır.¹⁰⁷

¹⁰⁷ <http://v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=51785>.

Değerlendirme:

Kadınların işgücüne katılma oranlarının düşük olması, erkeklere oranla düşük ücretli işlerde çalışmaları, işgücü piyasasında ayrımcılıkla kalmaları gibi unsurlar, yoksulluk oranının yüksek olduğu reisleri kadın olan hanehalklarının sayısındaki önemli artışla birleşerek yoksulluğun kadınlaşma eğilimini artırmaktadır. Yoksulluğu, sosyal temellerine dayanarak açıklayan her teorinin, sosyal hayatın her alanında etkili olan toplumsal cinsiyet kategorisini de göz önünde bulundurması gerekmektedir. Kadınların güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kendi başlarına önemli konular oldukları kadar, yoksulluk ile ilişkileri içinde de önemli konulardır. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile yoksulluk ilişkisini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Eğitim, sağlık ve beslenme, işgücü piyasasına katılım ve benzeri alanlardaki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, genel yoksulluk düzeyini artırmaktadır. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermek yoksulluğu azaltıcı bir rol oynayacaktır. Analiz *toplumsal cinsiyet perspektifini* gerektirmektedir. Bu perspektif, kadın ve erkeklerin kaynaklara erişimindeki farklılıkları ortaya çıkarırken, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ne kadar önemli olduğunu vurgular ve kadın yoksulluğunun nasıl yeniden üretildiğini anlamamızı sağlar (Ecevit, 2007).

Toplumsal cinsiyet analizi¹⁰⁸, geleneksel olarak bu analizin yapıldığı sağlık ve eğitim gibi sektörlerle sınırlı kalmamalıdır. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin temelinde yatan güç ilişkilerinin dikkate alınması önemlidir. Hemen her alanda, yapısal toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ve stratejik gereksinimlere odaklanmadan, sadece kadınların yaşamlarını kolaylaştırıcı, gereksinimlerine cevap arayan ve kısa vadeli sorunlarını çözmeye yönelik bir yaklaşımdan kaçınılmalıdır (Kabeer, 2003: 103). Kadınlara yaklaşırken onları sadece

¹⁰⁸ Ecevit'e göre, toplumsal cinsiyet analizi; erkek ve kadınların kaynaklara ne kadar sahip olduğunu ve kontrol edebildiğini dikkate alır; cinsiyetçi iş bölümünü ve yarattığı sonuçları değerlendirmeye katar. Kadınların ve erkeklerin gereksinimlerinin farklılığına ve kalkınmanın kadınlar ve erkekler üzerinde yarattığı farklı etkilere önem verir. Sınıf, ırk, etnisiti ve diğer faktörlerin toplumsal cinsiyet faktörü ile nasıl ilişkiye girdiğini ve ayrımcılık içeren sonuçlar ortaya çıkardığını dikkate alır (Ecevit, 2007).

pasif bir hedef kitle olarak görme eğiliminden vazgeçilmelidir. Benimsenecek yaklaşım haklar temelinde ve güçlendirici bir yaklaşım olmalıdır.

İnsani gelişim sürecindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini göstermede çok faydalı olan TCGE ve TCGÖ'leri aynı zamanda kadınların ve erkeklerin *seçimlerinde* ve elde ettikleri *fırsatlardaki eşitsizlikleri* de göstermesi açısından çok yaygın olarak kullanılan ve literatüre çok katkısı bulunan ölçümlerdir. Bu ölçümler özellikle politik ve ekonomik alanlarda kadınların yaşadıkları cinsiyet ayrımcılığını yansıtmaktadırlar.

Kadınların evrensel olarak erkeklerden daha fazla yoksulluğu yaşadığı bilinmesine rağmen UNDP henüz cinsiyetler bazında bir insani yoksulluk endeksi geliştirmemiştir (*toplumsal cinsiyet yoksulluk endeksi-gendered human poverty index*). TCGE ve TCGÖ'leri insani gelişim endeksinin tamamlayıcıları olarak oluşturulmuş ölçümlerdir.

En ideal olanı İYE'ni temel alarak geliştirilecek olan toplumsal cinsiyet perspektifinden bir insani yoksulluk endeksi oluşturulmasıdır. Şu anki haliyle İYE'ni cinsiyet bazında ayrıştırmak mümkün değildir. Ayrıca kadın yoksulluğunu pekiştiren fakat insani yoksulluk endeksi ölçümlerine dahil edilmeyen bir çok faktör bulunmaktadır: evlilik kanunlarında kadınlar aleyhine olan hükümler, kadınların finansal piyasaya ulaşmadaki eksikliği, eviçi şiddet, kadın sünneti bunlardan bazılarıdır. Evrensel olarak İYE'nin yoksulluğa sebep olan faktörleri açığa çıkardığına dair üstünde varılmış bir fikir birliği de bulunmamaktadır.

Toplumsal cinsiyet bazında insani yoksulluk ölçümünün bugüne kadar oluşturulamamış olmasının bir takım teknik sebepleri bulunmaktadır. İnsani yoksulluk endeksini oluşturan (gelişmekte olan ülkeler için) 40 yaşına gelmeden ölme riski olan kadınların oranı ve okumayazma bilmiyen kadınların oranı cinsiyet bazında ayrıştırma yapmada kolay ulaşılabilecek datalardır. Fakat, kadınların ve erkeklerin sağlık kanallarına ve temiz suya ulaşımını pratik olarak veya kuramsal olarak hesaplayabilmek o kadar kolay değildir (Durbin, 1999: 105-106). Dolayısıyla, yapılan literatür taramalarından varılan sonuca göre insani yoksulluk endeksine bire

bir karşılık gelen bir cinsiyet bazında insani yoksulluk endeksi oluşturmak henüz mümkün olmamaktadır.

4. BÖLÜM

YOKSULLUĞUN KADINLAŞMASI

4.1. YOKSULLUĞUN KADINLAŞMASI¹⁰⁹

Yoksulluk tüm insanlık için temel bir sorun olmakla birlikte, yaşamda ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yaşanan bir olgudur. Kadınların hayat standartlarında ortaya çıkan dengesiz gelişmeler, gelir dağılımı bozuklukları ve bir çok dışsal faktör yoksulluğu arttırıcı etkiye sahiptir. Kadın yoksulluğu doğal olarak çok boyutlu bir sorundur. Kadınlar yoksulluğu farklı biçimlerde, farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda yaşarlar. Genel olarak bir toplumda var olan kadın ile erkek ve kadınlar arasındaki yapısal eşitsizlikler ve farklılıklar kadının yoksulluğu yaşama biçimini farklılaştırmaktadır.

Yoksulluğu yaşayanlar sadece kadınlardan ibaret değildir. Yoksulluğu göçmenler, farklı etnik gruplara sahip olanlar, farklı sosyal gruplar içinde bulunanlar ve azınlıklar da yaşamaktadır. Ancak tüm bu gruplar içinde yoksulluğu en fazla ve en ağır şekilde yaşayanlar kadınlar ve bu yoksulluğu hem birlikte yaşadıkları hem de devrettikleri çocuklarıdır. Bu durum 1995'te Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Eylem Planında *yoksulluğun kadınlaşması* olarak ifade edilmiştir. Yoksulluk yaklaşık son 25 yıldır izlenmekte olan yeni liberal ekonomik politikalarla sürekli bir hal alıp, yoksulluğun yapısal niteliği küreselleşirken, aynı zamanda yoksulluk kadınlaşmakta ve/veya kadınların sayısı yoksulların içinde her geçen gün daha da artmaktadır (Sallan Gül, 2005: 25).

Yoksulluğun kadınlaşması terimi 1970'li yıllarda ilk olarak Diane Pearce adlı bir akademisyen tarafından kullanılmıştır. Pearce yayınladığı bir makalesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde 16 yaş üstü yoksulların üçte ikisinin kadın olduğunu belirterek Amerika'da yoksulluğun kadınlaştığını ifade etmiştir (Pearce, 1978: 28-

¹⁰⁹ Literatürde *yoksulluğun kadınlaşması* ve *yoksulluğun feminizasyonu* terimlerinin her ikisinde kullanılmaktadır. Ancak bu tez çalışmasında *yoksulluğun kadınlaşması* terimi kullanılacaktır. Ayrıca yoksulluğun kadınlaşması terimi, hem niceliksel hem de niteliksel anlamda kullanılmaktadır.

36). Pearce'ın yoksulluğun kadınlaşması kavramını temellendiren tarihsel gelişme ise gelişmiş kapitalist toplumlarda, özellikle Amerika'da 1970'lerden sonra klasik çekirdek aile anlayışının büyük değişimlere uğramasıdır. Yoksulluğun bir kadın meselesi haline gelmesi ile demografik değişimler arasında; diğer bir deyişle aile reisi kadın olan, çocuklarıyla beraber yalnız yaşayan ve geçimini kadınların üstlendiği aile sayısının artışı arasında da bir ilişki kurulmaktadır. Yoksulluğun kadınlaşmasına etki eden cinsiyete dayalı iş bölümü, özel ve kamusal alan ayırımı, ücretsiz ev ve bakım emeği, ücret farklılığı ve küreselleşmenin kadın emeğine etkisi 1970'lerden itibaren feminist teorisyenlerin araştırma konuları arasında yer almaktadır.

Yoksulluğun kadınlaşması teriminin uluslararası alanda ortaya çıkışı ise ilk kez 1990'da yayımlanan İnsani Gelişim Raporu ile gerçekleşmiştir. Rapor toplumsal cinsiyet konularına çok fazla değinmemiştir. Bu eksikliğine rağmen, Raporda kadınların tek başlarına yönettiği hane sayısındaki artışın yoksulluğun kadınlaşmasına yol açtığına dikkat çekilmiştir. 1995'te hazırlanan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı'nda da *Yoksulluğun Kadınlaşması* ifadesi yer almıştır (Kabeer, 2003: 15).

Yoksulluğun kadınlaşması kavramını Schaffner Goldberg şu şekilde tanımlamaktadır: “Kendilerinin veya ailelerinin geçiminden sorumlu olan yalnız yaşayan kadınların dünyadaki yoksulların içinde en büyük orana sahip olması” (1990: 2). Dünyanın en zengin on ülkesindeki yalnız yaşayan annelerin sayısındaki ortalama artış son 15-20 yıl içinde %60 olmuştur. Bu değişiklikler yoksulluğun kadınlaşmasının, yalnız annelerin çoğunlukta olduğu ülkelerde daha kuvvetli yaşanmasına sebebiyet vermektedir (Schaffner-Goldberg, 2010: 12). Yapılan araştırmalar yoksulluğun kadınlaşmasının ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıktığını gözler önüne sermektedir. Bütün yoksul aileler içindeki bekar annelerin¹¹⁰ oranı Birleşik Devletler'de 1960 yılında %28 iken, bu oran 1987 yılında

¹¹⁰ *Single-mother families.*

%60'a yükselmiştir. Bu çok belirgin ve yüksek bir oran artışıdır (Schaffner-Goldberg, 2010: 3).

Bekar ve yalnız yaşayan annelerdeki yoksulluk oranının bu kadar sert bir şekilde artmasının en büyük sebeplerinden biri olan işsizlik, yalnız yaşayan ve bekar anneler için evli olan kadınlar ve annelerden daha büyük bir risk teşkil etmektedir. Örneğin, 2004 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde bekar annelerin işsizlik oranı evli olanlara oranla %6 daha fazlaydı (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2005). Fakat bu yüzdeler evli kadınların yaşadığı yoksulluğu maskeleyebilmektedir; çünkü bu oranlar bize gelirin aile içinde nasıl dağıtıldığı hakkında bir fikir vermemektedir (Glendinning ve Miller, 1987).

2008 yılı itibari ile dünyadaki kadınların işsizlik seyrine göz attığımız zaman ise Fransa, Almanya ve İtalya'da bu oranın yükseldiğini; İsveç ve Japonya'da artma eğilimi gösterdiğini, ancak Japonya ve İsveç'teki kadınların işsizlik oranının diğer ülkelere göre yine de düşük bir seyir izlediğine tanık olmaktadır (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2008).

Dünyanın genelindeki artan kadın yoksulluğu trendi bu yüzdelerle benzerlikler göstermektedir. 2000'li yıllarda İtalya'da yaşayan kadınların neredeyse yarıya yakını kişisel bir gelire sahip değillerdi. Fransa, Almanya ve İngiltere'de de durum farklılık göstermemektedir; kadınların yaklaşık %40'ı devlet yardımları da dahil olmak üzere bireysel bir gelire sahip değillerdi (Daly & Rake, 2003: 122-123). Brush yoksulluğun kadınlar üstündeki etkisini şu şekilde ifade etmektedir: "Yalnız anneler cinsel ayrımcılığın ekonomik, sosyal ve psikolojik ayrımcılığına katlanmak zorunda kalmaktadırlar" (Brush, 2002: 171). Birçok araştırmanın gösterdiği gibi gelişmiş ülkelerdeki kadınların yoksullaşmalarının başlıca nedeni, piyasaya kalifiye olmayan işgücü olarak girmeleri, düşük ücretle çalıştırılmaları ve cinsiyete dayalı ayrımcılıklara uğramalarıdır. AGÜ'de ise durum daha yapısal bir özellik taşımaktadır. Bu ülkelerde çocuklu, boşanmış ya da dul olmaları ve düşük gelirli ailelerden gelmeleri sebebiyle, yoksul kadınlar ev ve bakım sorumlulukları ve

geleneksel roller nedeniyle çalışma yaşamına girememektedirler (Sallan Gül, 2005: 27).

Yoksulluğun kadınlaşması fenomeninden bahsederken unutulmaması gereken bir konu da yaşlı kadınların¹¹¹ yoksulluğudur. Son dönemlerde yapılan araştırmalar yalnız yaşayan yaşlı kadınların, grup halinde yaşayanlara veya evli olanlara oranla daha yüksek yoksulluk riski taşıdıklarını göstermektedir. Dünyanın her yerinde, kentlerde kadınlar enformel sektörde çok düşük ücretlerle iş yapmak zorunda kalmaktadırlar. Sosyal güvence olmadan, çok düşük ücretlerle ve kötü koşullarda çalışmak zorunda kalmaları bu kadınların yaşlandıklarında daha da yoksullaşmalarına neden olmaktadır (Schaffner Goldberg ve Kremen, 1990: 6).

Diane Pearce'dan sonra yapılan birçok çalışma yoksul kadınların sayısının yoksul erkeklerin sayısının son derece üzerinde olmasının yanı sıra, yoksulluğun kadınlar ve erkekler tarafından farklı biçimlerde yaşandığını da ortaya koymaktadır.¹¹²

Bu durum, yoksulluk ve sosyal kalkınma konularındaki ulusal ve de uluslar arası söylemlerde kadın, (toplumsal cinsiyet olmasa bile) sorunlarının rolünü ve önemini arttırmaktadır (Chant, 2008: 171). Feminist ekonomist Nancy Folbre'da yoksul olma halindeki en büyük riskin kadın olmak ve çocuk sahibi olmaktan kaynaklandığını belirterek bu durumu 'anneliğin fakirleştirilmesi' (*pauperization of motherhood*) şeklinde tanımlayarak, feminist literatüre yeni bir kavram sokmuştur (Albelda ve Tilly, 1997: 23-24). Catherine Kingfisher'in "Yoksulluğun Kadınlaşması" (The Feminization of Poverty) adlı makalesinde belirttiği gibi, cinsiyete dayalı işbölümü ve ücretsiz ev emeği ve çocuk bakımı bu fenomenin arkasında yatan en büyük iki sebebi oluşturmaktadır. Kingfisher'a göre batılı refah devletleri bu olguyu besleyen bir sisteme ve tamamıyla cinsiyetçi bir yapıya

¹¹¹ *Elderly women.*

¹¹² "Yoksulluğun kadınlaşması yetersiz ifade edilmiş olabilir ama yine de özlü ve vurucu bir slogan" – Molyneux'nun (2006) tarif ettiği üzere "o 'tesirli ve çok değerli bir ifadedir' ve yoksulluğun 'cinsiyete dayalı bir deneyim' olduğu noktasının altını çizmenin etkili bir yoludur".

sahiptirler. (Kingfisher, 2002: 8-9).¹¹³

Ruth Smith de tartışmasında neoliberal burjuva toplumlarında yoksul olmayanları (erkek) ve yoksul olanları (kadın) şu şekilde ayırmaktadır (Smith, 1990: 209-229) :

Yoksul olmayan (erkek)	Yoksul olan (kadın)
toplum	doğa
kontrol eden	kontrol edemeyen
düzen	düzensizlik
ilgiler	ihtiyaçlar
evrensel	spesifik
bağımsızlık	bağımlılık
rasyonel	irrasyonel

Nancy Fraser'ın (1994) da eklediği üzere, *bağımsızlık* eve ekmek getiren özgür anglo erkeğini temsil ederken, *bağımlılık* özel alana hapsedilmiş kadını işaret etmektedir. Wennerhorm'a göre (2002: 10), yoksulluğun kadınlaşması tezi sadece "fakirlik içinde yaşayan çok sayıdaki kadına" dikkatleri çekmekle kalmadı; aynı zamanda "makro ekonomik alanda kadın politikalarının etkilerini arttırdı, gelişim sürecinde kadınların tanınmasını talep etti ve kadının reislik ettiği hanelerin varlığı ve savunmasızlığı bilincini teşvik etti" (Akt. Chant, 2008: 166). Yoksulluğun kadınlaşması alanında çalışmaların hızlanmasına yol açan en önemli etkenlerden biri 1995 yılında gerçekleştirilen Dördüncü Birleşmiş Milletler Kadın Konferansıdır. "Kalıcı ve sürekli artan kadın fakirliğinin" ortadan kaldırılması Pekin Eylem Platformunun (BPFA) 12 kritik alanından biri olarak kabul edilmiştir (UNDP HDR,

¹¹³ Kingfisher'in bu makalesi ve neoliberalizm-küreselleşme tartışmaları için bkz: **The Global Feminization of Poverty**, *Western Welfare in Decline*, 2002: 3-49.

1999).¹¹⁴

Yoksulluğun kadınlaşmasının temel unsurları şu şekilde özetlenebilir (Kabeer, 2003: 15-20):

- Yoksulluğun kadınlar üstündeki yansıması erkeklere göre daha fazladır.
- Kadınlar yoksulluğu erkeklerden daha yoğun/ağır deneyimliyor.
- Kadınlar erkeklere göre kalıcı/uzun süreli yoksulluk çekmeye çok daha açık.
- Kadınların orantısız yoksulluk külfeti erkeklerinkine oranla artıyor.
- Kadınlar kendilerini yoksulluktan kurtarıırken erkeklere göre daha fazla engelle karşılaşıyor.
- ‘Yoksulluğun kadınlaşması’ ‘hane reisliğinin feminize edilmesi’ ile bağlantılı hale gelmiştir.
- Kadınların reisliğini yaptığı evler ‘en fakirin fakiri’ konumundadır.
- Kadın hane reisliği yoksulluğu çocuklarına da aktarıyor (dezavantajın nesiller arası aktarımı)

Tüm toplumlarda kadınların kaynaklara ve gelirlere erkeklerle eşit biçimde erişememesi, mülkiyet ve gelirin kontrolünde eşit düzeyde söz sahibi olamaması ve emeklerinin değersiz kılınması ile yoksulluğun kadınlaşması arasındaki açık ilişki yoksulluğun kadınlaşmasının temel nedenlerinden biridir. Bu bağlamda yoksulluğun kadınlaşmasına yol açan temel nedenler şöyle sıralanabilir:

- Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte özel alan ve kamusal alan ayrımı derin bir şekilde yaşanmaya başlanmıştır. Kadın özel alana hapsedilerek ‘ev kadını’ rolü benimsetilmiştir (Bora, 2008: 60). Kadınların ev içinde harcadıkları emek onların doğalarının bir parçası olarak görüldüğü için karşılığında bir ücret ödenmez ve bu emek ‘görünmeyen’ bir emektir. Bütün dünyada kadınların yaptıkları işlerin üçte ikisinin, özellikle de çocuk bakımı, eğitimi, ev işleri, bahçelerde ve tarlalarda çalışma gibi işlerin tamamı

¹¹⁴ <http://un.org/womenwatch/forums/beijing5/poverty/poverty.htm>.

ücretsizdir ve ilgili istatistiklerin dışında kalmaktadır (Ünlütürk-Ulutaş, 2009: 27).

- Kadınlar işgücü piyasasına erkeklerle eşit oranda, eşit konumda ve eşit ücretle erişememektedirler. İşgücü piyasalarının küreselleşme ile birlikte esnekleşmesi ve kuralsızlaştırılması, bu eşitsizliği daha da keskinleştirmektedir. Bu durum çalışan yoksullar içinde yalnız kadınların oranını önemli düzeyde artırmaktadır (Schaffner-Goldberg, 2010: 7). İşgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle, yüksek kazançlı bazı işler kadınlara kapalı tutulurken, kadınların eşit değerde iş için eşit ücret alamamaları, yarı zamanlı, düşük statülü ve enformel işlerde çalışmaları ve sendikalaşma oranlarındaki düşük düzey, işgücü piyasasındaki ikincil konumlarının yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ücretliler içinde kadınların ücretlerinin erkeklerinkine oranı sanayileşmiş ülkelerde %77, gelişmekte olan ülkelerde ise %73 düzeyindedir (UNIFEM, 2005: 46).
- 1980'lerde tüm dünyada yaşanmaya başlanan ekonomik krizlerle birlikte pek çok yerde uygulamaya konan yapısal uyum ve istikrar politikaları ile kamu harcamalarının kısılması, özelleştirmeler, ticari serbestleşme, uluslararası rekabet için birim işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve işgücü piyasalarının kuralsızlaştırılması bu yeni dönemin başlıca özellikleridir. Bu yeni süreç kadınlar için de pek çok radikal değişikliği beraberinde getirmiştir. İhracata dayalı büyüme, düşük ücretli kadın işgücü artışına yol açmıştır. İhracat bölgelerinde işçilerin $\frac{3}{4}$ 'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Bu bölgelerde kadınlar düşük ücretli, sendikasız işlerde çalıştırılmaktadırlar (Schaffner-Goldberg & Kremen, 1990: 7-11; Ünlütürk-Ulutaş, 2009: 26-30).
- Küreselleşme ile birlikte yaşanmaya başlanan diğer bir olguda özelleştirmedi. Özelleştirmelerle birlikte kamuda görece olarak daha eşit koşullarda istihdam edilen kadınlar da kuralsız işgücü piyasalarının sert koşullarıyla yüz yüze gelmektedirler. İhracata dayalı sanayileşme kapsamında kadınlar yarı zamanlı, ev eksenli, parça başı işlerde, enformel sektörde çalışan işçilerin çoğunluğunu oluşturmaktadırlar veya enformel sektörde emeğin yeni güvencesiz biçimlerinin de öncüleri olmaktadır (Ecevit, 2009).

- Kadınların enformel istihdamı da, yoksulluğun kadınlaşmasındaki önemli nedenlerden birini oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kadın işgücünün %60'ından fazlası tarım dışı enformel alanda istihdam edilmektedir. Sahra-altı Afrika'da kadınların %83'ü, erkeklerin %63'ü, Latin Amerika'da kadınların %58'i, erkeklerin %48'i (tarım dışı sektörde) enformel olarak çalışmaktadır (UNIFEM, 2005: 39). Dünyada üretim araçlarının, menkul ve gayrimenkullerin mülkiyetinde cinsiyete dayalı dikkat çekici bir fark söz konusudur. Toprakların bölüşümü ve mirastan pay alma söz konusu olduğunda, kadınlar hemen her zaman dezavantajlı konumdadırlar. Bu durum kredi olanaklarına erişimlerini de engellemektedir. Aynı biçimde, kadınların pazara erişim olanakları da zayıftır (Lister, 2004: 63; Ünlütürk-Ulutaş, 2009: 26-30).
- Çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerine devlet tarafından kaynak ayrılmaması, ücretsiz olarak sunulmaması, sağlık hizmetlerinin metalaştırılması ve hastaların hastanelerde kalış sürelerinin azaltılması, hasta, yaşlı, çocuk bakımının karşılıksız olarak kadınlar tarafından yerine getirilmesine yol açmaktadır ve aynı zamanda da kadınların ücretli işlerde çalışma olanaklarını engellemektedir (Schaffner-Goldberg, 2010: 12; Kabeer, 2003: 18).
- Okullaşma oranının düşük olması yoksullaşmayı yükselten önemli faktörlerden biridir. Yoksul hanelerde kız çocuklarının ortaöğrenime devam oranları erkeklerinkine oranla çok düşüktür. Tüm dünyada 6–11 yaş arasında, okula devam etmeyen 15.000.000 çocuğun 9.000.000'unu kız çocukları oluşturmaktadır (WB-WDR, 2003: 11). Eğitime katılımın düşük olması ve çocuk bakımının toplumsal olarak tamamen kadının rolü olarak tanımlanması, ileriki yaşlarda kadının işgücüne katılımlarını engelleyerek kadınların yoksullaşmasının temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır.
- Kadınların sosyal güvenlik sistemlerinin dışına itilmeleri, yaşlılık, işsizlik, hastalık gibi risklere karşı korumasız kalmalarına yol açarak onları yoksulluğa itmektedir. Sosyal güvenlikten yoksunluk, kadın yoksulluğunun en açık görünümünden biridir. Engellilik, göçmenlik, yaşlılık gibi dezavantajlı konumlarda kadın olmak, dezavantajlı konumlarını pekiştiren ve

yoksulluklarını perçinleyen bir etkiye yol açmaktadır (Schaffner-Goldberg, 2010: 7, Daly & Rake, 2003: 126).

- Toplumsal cinsiyet rolleri, yoksulluğu algılama ve yoksullukla baş etme stratejilerinde de son derece belirleyicidir. Erkeklerle verilen toplumsal rolün haneyi geçindirmek, kadınlara verilen rolün ise eve giren gelirle aile üyelerinin yeniden üretimini sağlamak olması, yoksulluk deneyimlerinin cinsiyete göre farklılaşmasının en temel nedenini oluşturmaktadır (Ünlütürk-Ulutaş, 2009: 35).

1990'lı yıllarda Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) çağrılarına ve daha önce BPFA'nın cinsel ayrımcı istatistiklerine rağmen kadınların gelir yoksulluğunun etkilerini ve çapını erkekleriyle kıyaslayan kapsamlı bir analiz sağlayacak uluslararası bir veri tabanı bulunmamaktaydı (UNIFEM, 2002: 60).

Global Employment Trends for Women Brief – 2007¹¹⁵, kadınlığın yoksullaşması ile ilgili en son istatistikleri göstermektedir. Bu rapora göre istihdam edilen veya iş arayan kadınların sayısı şu ana kadar ki en yüksek noktada bulunmaktadır. ILO'nun 2006 yılı tahminlerine göre dünyada çalışmakta olan 2.9 milyon kişinin 1.2 milyonunu kadınlar oluşturmaktadır. Kadınlar tarım ve servis sektöründe düşük kaliteli işlerde istihdam edilmektedirler ve erkek meslektaşlarına göre düşük ücretlendirilmektedirler (ILO, 2007).

Kadınlar için Global İstihdam Eğilim Raporu raporunda belirtildiği gibi erkek-kadın arasındaki işgücüne dayalı eşitsizlik oranı önceki yıllara göre azalmasına rağmen halen çok yüksek seviyelerde seyretmektedir. 2006 yılı itibari ile tüm dünyada işsizlik oranı erkeklerde %6.1 iken, bu oran kadınlarda %6.6'dır. Yapılan bir çok araştırmanın gösterdiği üzere kadınlar erkek meslektaşlarına oranla %90 veya daha az kazanmaktadırlar (ILO, 2007).

¹¹⁵*Kadınlar için Global İstihdam Eğilim Raporu.*

Kanada'nın istatistiksel verileri yoksulluğun kadınlaşmasının gelişmiş ülkelerde bile kuvvetli bir şekilde yaşandığına örnek teşkil etmektedir. 2010 yılı itibari ile Kanada'da 15 yaş ve üstü kadınlar işgücü piyasasının %47.3'nü oluşturmaktadırlar. Yarı-zamanlı işlerde çalışanların oranı kadınlarda %27.4 iken bu oran erkeklerde %12.1'dir. Kazanç durumlarını incelediğimiz zaman ise bütün dünyada olduğu gibi kadınların yine erkeklere oranla çok daha az kazandığını görmekteyiz. Tam-zamanlı işlerde çalışan kadınların ortalama yıllık kazancı \$44,700 iken, erkeklerde bu miktar \$62,600'dır. Bu durumda kadınlar erkeklerin kazandığının ancak %71,3'nü elde etmektedirler (ILO, 2011).

Yoksulluğun kadınlaşması ile ilgili bu fenomenin ilk çıktığı yer olan Amerika Birleşik Devletlerine ait veriler 1995 yılında U.S. Bureau of Census¹¹⁶ tarafından yapılan bir araştırmaya aittir:

Tablo 14: Yoksulluğun Kadınlaşması-Amerika Birleşik Devletleri Örneği, 1995

YIL	%
1960	18
1965	22
1970	29
1975	33
1980	34
1990	37
1995	39

Kaynak: (Albelda ve Tilly, 1997: 6-7).

Tablo 14, 1960-1995 yılları arasında ABD'deki yoksul nüfus içinde yer alan kadın hane reisli evlerin oranını toplam nüfusa orantılayarak göstermektedir. 1960'lı yıllardan itibaren Amerika'da evlilik oranları azalmakta, boşanmalar artmakta ve krizler nedeniyle erkeklerin kazançları büyük oranda düşmektedir. Tablo 14'de görüldüğü gibi 1995 yılı itibari ile, fakir olan her 5 kişiden 2'si kadın hane reisli

¹¹⁶ABD İstatistik Bürosu.

evlerde yaşamaktaydı. Bu oran 1960 yılındaki oranın iki katını teşkil etmektedir.

Tablo 15: Yalnız Yaşayan Annelerin Yoksulluk Oranı (%), 2000 ve 10 yıllık süre

	Yalnız Yaşayan Anneler, 2000		
	LIS (a)		
	%40 MDI (b)'dan az	%50 MDI'dan az	%60 MDI'dan az
Kanada	22,8	7,5	49,9
Fransa	8,5	27,5	41,3
Almanya	24	34,9	52,7
İtalya	17,7	18,23	22,8
İsveç	4,5	12,5	2 0
İngiltere (c)	32,3	41,5	58,6
Amerika Birleşik Devletleri	38	44	55
Ortalama (d)	1 ,3	3	46,7

Kaynak: (LIS, 2008 ve 2009).

- (a) LIS (Luxemburg Income Study) son 10 yıllık dönem istatistikleri sadece üç ülke için hesaplanabildi: İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (2004) ve İsveç (2005).
- (b) MDI: Medium Disposable Income (Medyan Harcanabilir Gelir).
- (c) 1999 değerlerinin 2000 yılına tekabül eden karşılığı.
- (d) Ortalama değerler nüfus ile ortalandırılmamıştır ve İtalya bu hesaplamanın dışında tutulmuştur.

Fakir ülkeler kadar zengin ülkelerde de yoksulluğun kadınlaşması olgusu geçerli midir? Refah seviyesi yüksek ülkelerde görece yoksulluk sınırını ölçmek için standart olarak medyan harcanabilir gelirin %50'sinin altı kıstas olarak alınmaktadır. Tablo 15'de gördüğümüz üzere LIS tarafından en son yapılan araştırmalar ışığında standart seviye kabul edilen %50 MDI'a göre yoksulluk sınırı, yüzyılın başında her üç bekar anneden biri yoksul olarak kabul edilmekteydi (Schaffner-Goldberg, 2010: 267).

Tablo 15'in gösterdiği gibi sosyal demokrat rejimin hakim olduğu İsveç, yoksulluk oranının en düşük olduğu ülkedir. İsveç'i yoksul bekar anne oranında

Fransa takip etmektedir. Esping Andersen'in¹¹⁷ tipolojisinin baz alındığı literatürde Fransa muhafazakar olarak sınıflandırılmaktadır. Goldberg'e göre ise, Fransa'daki yoksul bekar annelerin oranı İsveç ile Almanya arasında seyretmektedir, buna göre Fransa kategorik olarak sosyal demokratlar ve muhafazakarlar arasında yer almaktadır (Schaffner-Goldberg, 2010: 267). Liberal ülkelerdeki yoksulluk oranına baktığımız zaman ise bu oranın ortalamanın üstünde olduğunu görmekteyiz. Kanada'nın oranı İngiltere ve Amerika'dan çok Almanya'ya yakın gözükmektedir. Esping Andersen'in tipolojisinde, bu örnekteki Fransa ve Almanya ile, İtalya muhafazakar ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. İtalyadaki bekar annelerin yoksulluk oranı diğerlerine göre düşük bir seyir izlemektedir. Bunun ana sebebi olarak da İtalya'daki tutucu katolik mezhebinin etkisi ve kadınların genellikle aile çatısı altında yaşaması gösterilmektedir (Bimbi, 1997: 171-202).

Andersen son yıllardaki çalışmalarında, feminist eleştiri ve araştırmaları da göz önünde bulundurarak tipolojisinde değişikliklere gitmiştir. Yeni rejim analizinde Andersen, piyasa ve/veya devlet tarafından sağlanan çocuk bakımı hizmetlerinin kadınların iş hayatında yer almasının kritik önem taşıdığını belirtmektedir. Esping Andersen çalışmalarında Saraceno'nun *defamilialization* kavramını kullanmaktadır. Bu kavram, bakım ve hizmet servislerinin devlet ve/veya piyasa tarafından karşılanması gerektiğine ve böylelikle piyasadaki kadın çalışan sayısının artacağına ve yoksulluğun azalacağına işaret etmek için kullanılmaktadır (Akt. Orloff, 2002: 18-20).

¹¹⁷ Esping Andersen'in Refah Devleti Rejim Modelleri için bkz. **The Three Economies of The Welfare State**, 1990, Polity Press, Cambridge, s. 26-29.

Tablo 16: Bekar Annelerin Yoksulluk Oranı(a) (%) ve Toplam Nüfusun Yoksulluk Oranı Karşılaştırması, 2000

	1	2	3
	Bekar Anneler	Toplam Nüfus	1/2
Kanada	37,5	12,3	3
Fransa	27,5	7,3	3,8
Almanya	34,9	8,3	4,2
İtalya	(18,2)	(12,7)	(1,4)
İsveç	12,4	6,6	1,9
İngiltere (b)	41,5	13,7	3
Amerika Birleşik Devletleri	44	17	2,6
Ortalama (c)	33	10,9	3 (d)

Kaynak: (LIS, 2000).

- (a) Yoksulluk standardı olarak medyan harcanabilir gelirin (MDI) %50'si alınmaktadır.
- (b) 1999 değerleri.
- (c) Ortalama değerler nüfus ile ortalanmamıştır ve İtalya hesaplamaların dışında tutulmuştur.
- (d) Sütun 1 ve 2'nin ortalamaları bölünerek =3.0 bulunmuştur. 3. sütunun ortalaması 3.1'dir.

Tablo 16'da görüldüğü üzere sosyal devlet rejimini temsil eden İsveç bekar annelerin yoksulluk oranlarının karşılaştırmasında en düşük orana sahiptir, Fransa ikinci en düşük orana sahip ülke konumunda iken İngiltere en yüksek orana sahip ülkedir (2000) (Schaffner-Goldberg, 2010: 270). Tablodan da görüleceği üzere bekar annelerin yoksulluk oranı genel olarak ülke nüfuslarının yoksulluk oranının üç katını oluşturmaktadır. Bekar anneler, evli annelere oranla yoksulluk riskine karşı daha açık bulunmaktadır.

Tablo 17: Bekar ve Evli Annelerin Yoksulluk Oranı (%) Karşılaştırması, 2000 ve 10 yıllık süre

	1	2	3
	Bekar Anneler	Evli Anneler	1/2
Kanada	37,5	10,2	3,7
Fransa	27,5	4,9	5,6
Almanya	34,9	4,2	8,3
İtalya	(18,2)	(14,8)	(1,2)
İsveç	12,4	2,2	5,6
İngiltere	41,5	10,2	4,1
Amerika Birleşik Devletleri	44	13,1	3,4
Ortalama	33	7,5	4,4 (e)

Kaynak: (LIS, 2004 ve 2005).

Tablo 17’de görüldüğü gibi bekar ve evli annelerin yoksullukları karşılaştırıldığında en büyük uçurum, yaklaşık 8 katı olarak, Almanya’da gözlemlenmektedir. Almanya’nın arkasından Fransa ve İsveç en büyük farkı gösteren ülkeler olarak yer almaktadırlar. Bekar ve evli annelerin yoksulluk oranları karşılaştırıldığında en düşük fark liberal ülkelerde gözlenmektedir, fakat burada bir paradoks yatmaktadır. Bu ülkeler aynı zamanda kadın yoksulluğu oranının en yüksek yaşandığı yerlerdir. Kadın yoksulluğunun bu ülkelerde yoğun olarak yaşanmasının ana sebebi olarak kapitalizmle birlikte hızlanan küreselleşme ile birlikte enformal sektörde yaşanan yoğunlaşma ve buna bağlı oluşan düşük ücretli ve güvensiz işler gösterilebilir.

Genel olarak, evli olmayan yani diğer bir ifade ile bekar yaşayan çocuklu anneler boşanmış ve dul kalmış annelere göre daha büyük bir yoksulluk riski altında bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde bekar annelerin çok yüksek olan yoksulluk oranının en önemli sebebi olarak son yıllarda büyük artış yaşanan evlenmeden çocuk sahibi olmak gösterilmektedir. İngiltere’de ise genç kadınlar, hiç evlenmemiş bekar kadınlar ve okul öncesi çocuk sahibi olan kadınlar iş bulma potansiyeli en riskli grubu oluşturmaktadırlar ve ciddi bir yoksulluk sorunuyla yüz

yüze bulunmaktadır (Schaffner-Goldberg, 2010: 281; Orloff, 2002: 29)¹¹⁸. Evlilik statüsü genç ve yaşlı kadın gruplarının yoksulluk durumlarını farklı şekillerde etkilemektedir. Dul kadınlar bu gruplar içinde en şanslı konumdakileri oluşturmaktadır çünkü devletin sosyal yardımlarından faydalanma konusunda diğerlerine oranla daha avantajlı durumdadırlar (Schaffner-Goldberg, 2010: 282).

Diğer bir taraftan azınlık konumunda bulunan kadınlar beyazlardan, iş hayatında yaşadıkları ayrımcılıktan dolayı, daha fazla yoksulluk riski taşımaktadırlar. Bu durum özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde geçerlidir. Siyah ve hispanik kökenli bekar anneler beyaz hemcinslerine göre çok büyük bir yoksulluk gerçeğiyle yüzleşmektedirler. Aynı eşitsizlik durumu İngiltere'de de yaşanmaktadır.

Tablo 18: Çocuklu Ailelerin Irk ve Etnik Kökenlerine Göre 2005 yılı itibari ile Resmi Yoksulluk Oranları (%)

	Evli Çiftler	Bekar babalar	Bekar Anneler	Tüm aile tipleri
Bütün ırklar/etnik kökenler	6.5	17.6	36.2	14.5
Beyaz, Hispanik olmayan	3.6	13.1	29.2	8.2
Siyah ve/veya Hispanik	9.3	29.2	42.0	28.4
Hispanik olan bütün ırklar	16.9	20.6	45.2	24.4

Kaynak: (U.S. Census Bureau, 2006b, Table POV04).

Tablo 18'de görüldüğü gibi bekar anneler ırk ve etnisite ayrımı olmadan bekar babalara ve evli çiftlere oranla daha yoksuldurlar. Evli çiftler bekarlara göre en düşük yoksullar grubunu oluşturmaktadır. Bütün gruplar içinde yoksulluğu yaşamaya en açık grup siyah ve/veya hispanik olan bekar annelerdir. Tablonun bu satırı esasında bize bütün durumun bir özetini sunmaktadır. Bu gruptakiler beyaz-burjuva-erkek olmadığı için yoksulluğu en fazla sırtlarında taşıyan gruplardır. Siyah ve/veya Hispanik, düşük gelir sınıfına mensup bekar anneler cinsiyete bağlı ayrımcılığın

¹¹⁸ Bir başka ifadeyle, kadının özgürleşmesi gibi yaşanabilen gelişmeler (kadının tek başına çocuk sahibi olma tercihi gibi) yoksulluk sürecinde gene kadının aleyhine bir hal almaktadır.

dışında ırk, etnisite ve sınıfsal ayrımcılıklarında yaşadıkları için dünyanın en yoksul grubunu oluşturmaktadırlar.

Yoksulluğun Kadınlaşmasının ardında yatan ana faktörleri şu şekilde sınıflandırabiliriz: Kadın-erkek ücret farkı, enformal sektör, göçün feminizasyonu ve ekonomik kriz.

4.1.1. Kadın-Erkek Ücret Farkı

Kadınların işgücü piyasasına katılmaları, onların yoksullaşmasını ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü tarihin bütün dönemleri boyunca, farklı coğrafyalarda kadınlar erkeklerden daha düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmışlardır. Kapitalizmin egemenliği altında kadınların ezici çoğunluğu düşük ücretle çalışmaya zorlandılar ve hala da zorlanıyorlar. Kadınların ücretli emeğini, karakteristik olarak vasıfsız ve düzensiz, küçük meta üretimi ve ev-eksenli ücretli çalışmalar oluşturmaktadır. Görünmez olan yalnızca kadınların ev içi emeği değil, aynı zamanda ücretli çalışmasıdır da. Ücretsiz ve düşük ücretli emek günümüzde neredeyse sadece kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Bu düşük ücretle çalışmak zorunda bırakılmaları yoksulluğun kadınlaşmasının çok önemli bir faktörüdür.

Kadınların dünyanın her yerinde erkeklere oranla daha düşük ücretlerle çalışmaları kadınların yoksulluğunu katmerleştirmektedir. Catalyst'in bir araştırmasına göre ABD'de aynı MBA¹¹⁹ eğitime sahip, ailevi özellikleri, becerileri, çalıştıkları iş sektörü aynı olan bir kadına işe ilk girişte verilen ücret bir erkeğe verileden \$4,600 daha düşüktür (Catalyst, 2011). Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kadın kazancı erkek kazancının yaklaşık %70-80'i oranındadır. Bu farkın sadece %20'si eğitsel başarı, iş deneyimi ve mesleki nitelik gibi bilindik ekonomik değişkenlerle açıklanabilmektedir (Kabeer, 2003: 18).

¹¹⁹ *Master of Business Administration.*

Kadınların elde ettiği ortalama kazancın erkeklerinkine göre düşük olması günümüzde halen çok tartışılmakta olan bir konudur. Çoğunlukla kadınların dünyanın genelinde daha düşük ücretlendirilmeleri kapitalizm ve patriarkanın işbirliğine bağlanmaktadır. Birçok çalışma bu ücret farkını kadınların ev içi sorumluluklarına bağlamaktadır. Çocuk ve yaşlı bakımı, ev içi hizmetleri kadınların daha çok yarı-zamanlı çalışmasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca, iş hayatında en verimli olabilecekleri 25-34 yaş arası kariyerlerine evlilik ve çocuk bakımı gibi sebeplerden dolayı ara vermeleri piyasada erkek meslekdaşlarına oranla düşük ücretlendirilmelerine neden olmaktadır. Kadınlar ev içi sorumlulukları yüzünden çok fazla sorumluluk ve işe yatırım gerektirmeyen daha düşük ücretli pozisyonlara yönelmektedirler.

Bağımsız bir araştırma kurumunun yaptığı inceleme, cinsiyete dayalı ücret farklılığını etkileyen en önemli faktörleri şu şekilde açıklamıştır¹²⁰.

- Ücret Dağılımı: Tam zamanlı çalışmalar arasında erkeklerin haftalık kazançları adil dağılırken; düşük ücret düzeylerinde çalışan kadınların sayısı fazla olmaktadır.
- Mesleki Ayrışma: Cinsiyete dayalı ücret farklılığı, mesleki ayrışma modelini yansıtmaktadır. Erkek çalışanlar yüksek ücretli işlerin %90'nı, kadınlar ise düşük ücretli işlerin %80'ni kapsamaktadır.
- Yapılan İşin Niteliği: *Yeni Kazanç Araştırması*¹²¹ verilerinde tanımlanan 250 meslek arasında, tam zamanlı çalışan kadınların erkeklere göre daha az kazandığı görülmektedir.
- Sektör Farklılığı: Tam zamanlı çalışanlar arasında ücret farklılıklarının oranı sektörel olarak değişmektedir. Ücret farklılığı; finansal hizmetlerde %40'dan fazla, eğitimde %10 olmuştur.

Avrupada istihdam edilen kadın ve erkeklerin ücretlerindeki eşitsizliği ölçmede kullanılan önemli bir gösterge de **toplumsal cinsiyet ücret açığı** (*Gender Pay Gap*)

¹²⁰ Gender Pay Gap Examined: <http://www.eiro.eurofound.eu.int>.

¹²¹ *New Earnings Survey (NES)*.

göstergesidir. Bu ölçüm raporu en son 2008 yılı için hesaplanmıştır. Buna göre, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde 2008 yılında kadınlar saat başına erkeklerden %18 daha az ücretlendirilmişlerdir. Bu oran ülkeler arasında kadınların istihdam edildikleri iş alanlarındaki farklılıklar, tam zamanlı veya yarı zamanlı çalışma, çocuk bakımı için kariyere verilen ara gibi faktörlerden dolayı farklılıklar göstermektedir¹²².

Tablo 19: Kadın ve Erkek Ücret Farklılığı (Cinsiyet-Irk-Etnik ayrımına göre düzenlenmiştir)

	Kadın	Erkek
Beyaz	\$669	\$845
Afrika Amerikalı	\$582	\$621
Asyalı	\$779	\$952
Latin	\$509	\$569

Kaynak: Bureau of Labor Statistics, Highlights of Women's Earnings in 2009 (June 2010).

Amerika'daki en son istatistiksel çalışmalar 2009 yılına aittir. Buna göre kadınlar için yıllık ortalama gelir 2009 yılı için \$36,278 iken bu rakam erkekler için \$47,127'dır (U.S. Census Bureau, 2009). 2009 yılında haftalık tam zamanlı çalışma için ortalama gelir beyaz kadınlarda \$669 iken bu sayı erkeklerde \$845'dir (Tablo 19). Tam zamanlı profesyonel işlerde çalışan kadınların haftalık ortalama geliri \$923 iken bu rakam erkekler için \$1,256'dır (U.S. Census Bureau, 2010).

Eğitimin ücretlerdeki etkisi ise şöyle açıklanabilir:

Yüksek öğretim seviyesi kadınlarla erkekler arasındaki ücret farkını azaltmaktadır. Fakat, eğitim seviyesi arttıkça toplumsal cinsiyet ücret açığının azaldığına dair bir veri bulunmamaktadır. Bunun tersi ise kesin olarak kanıtlanmıştır. ABD İşgücü İstatistikleri 2008 raporuna göre, eğitim seviyesindeki farkta artış olduğu sürece cinsiyetçi ücret açığıda yükselerek artmaktadır.

¹²² Eurostat, Gender Pay Gap Statistics, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics.

ABD 2008 İşgücü raporuna göre, kadınlar erkeklere oranla daha fazla yarı-zamanlı işlerde çalışmaktadırlar. Fakat cinsiyete bağlı ücret çalışmalarının bir çoğu yarı-zamanlı işleri hesaplamalarının dışında bırakmakta ve 1 yıl boyunca tam zamanlı çalışanların ücretlerini hesaplamaya temel almaktadır. Haftada 41-44 saat arası çalışan kadınlar aynı mesaiyi gösteren erkeklerin maaşının %84.6'sını kazanmaktadır. Haftada 60 saat çalışan kadın ise aynı mesaiyi gösteren erkek meslektaşının ücretinin ancak %78.3'nü kazanmaktadır (U.S. Census Bureau, 2008). Ayrıca, kadınlar daha yüksek ücret kazanmak için gerekli olan terfi hakkını kazanmak için erkek meslektaşından daha fazla çalışmak zorunda kalmaktadır. Örneğin, devlet liselerinde bu tür bir terfi kazanmak için kadın öğretmenler ortalama olarak 3 yıl daha fazla çalışmak zorunda kalmaktadırlar (U.S. Census Bureau, 2009).¹²³

Ücret farkı sadece orta yöneticilik seviyesinde çalışan kadınlar ve erkekler arasında değil, Yönetim Kurulu Başkanları¹²⁴ arasında da bulunmaktadır. Kurumsal CEO Ücret Araştırma Raporu¹²⁵ 2008 sonuçlarına göre, kadın CEO'ların ücret paketi erkek CEO'ların paketinin %85'i kadardır. Bu farkın ücret olarak karşılığı yıllık olarak kadınlar için USD1,746,000 iken erkeklerde USD2,049,000'dir¹²⁶ (McGregor, 2008).

¹²³ Kaynak: <http://www.womensmedia.com/new/Lips-Hilary-gender-wage-gap.shtml>.

¹²⁴ *Chief Executive Officer-CEO*.

¹²⁵ *The Corporate Library's CEO Pay Survey: CEO Pay 2008*.

¹²⁶ Bu araştırmaya 3,242 adet Amerika ve Kanada bazlı büyük ölçekte şirket dahil edilmiştir.

Tablo 20: Kadın ve Erkek Ücret Farklılığı, Kanada Örneği

Yıl	Kadın /Erkek Kazancı (%)
1997	%69.2
1998	%69.3
2000	%69.4
2002	%70.5
2004	%72.1
2006	%72.8
2008	%73.0
2010	%74.5

Kaynak: Statistics Canada, "Table 282-00725: Labour force survey estimates (LFS), wages of employees by type of work, North American Industry Classification System (NAICS), sex and age group, annual (current dollars)".

Kadın-erkek ücretlerindeki bu farklılık sadece ABD’de değil diğer bütün gelişmiş ülkelerde de yaşanmaktadır. Tablo 20, Kanada için kadın-erkek ücret farklılığı istatistiklerini 2010 yılı itibari ile göstermektedir. Bu değerlere göre Kanada’nın da dünyanın geri kalanıyla aynı performansı gösterdiğini görmekteyiz. 1997-2000 yılları arasında yüzde oranında çok bir fark yok iken, 2002-2010 yılları arasında ücret farklılığı %4 gibi bir oranda azalma göstermektedir. Kanada’da 2010 yılı için kadınların ortalama haftalık geliri erkeklerin gelirinin %74.5’i kadardır. İtalya’da 2004 yılında yayımlanan bir çok çalışma, aynı düzeyde eğitim almış, aynı vasıflara sahip ve aynı yaştaki kadınlar ve erkekler arasında önemli ücret farklılıklarının bulunduğunu göstermektedir. Bu cinsiyete dayalı ücret farklılığı; annelik izinleri ve çocuk bakımı dolayısıyla kadınların daha az süreli çalışmasına ve bireysel pazarlık gücünün daha düşük olmasına bağlanmaktadır (Gender Pay Examined European Industrial Relations Observatory On-line, 2004). İngiltere’de 1974 yılında tam zamanlı çalışan kadınların ortalama saat ücretleri, tam zamanlı çalışan erkeklerin yarısı kadardır. 2005 yılında ise, İngiltere’de kısmi süreli

çalışanların tüm işgücü içinde oranı %24,1, kadınların kısmi süreli çalışma içerisindeki payı ise %77,8 olarak gerçekleşmiştir (OECD Employment Outlook, 2005).

Tablo 21: Kadın Ücretlerinin Erkek Ücretlerine Oransal Farkı, Ülkeler Karşılaştırmalı

Ülke	%
Avustralya	62
Belçika	75
Kanada	63
Çekoslovakya	69
Danimarka	71
Finlandiya	71
Fransa	74
Almanya	57
Macaristan	87
İrlanda	63
İtalya	73
Kore	51
Luxemburg	84
Hollanda	62
Yeni Zelanda	62
Norveç	66
Polonya	81
İspanya	75
İsveç	72
İsviçre	51
İngiltere	57
Amerika	63

Kaynak: (Catalyst, 2011).

Tablo 21’de 2010 yılı itibari ile çeşitli ülkelerin karşılaştırmalı kadın-erkek ücret farklılığını görmekteyiz. İstisnasız bütün ülkelerde kadınların kazancı erkeklerin kazancından düşüktür. Bu oran en yüksek %51 ile Kore’de gözlenirken, onu %51 ile İsviçre, %57 ile Almanya ve İngiltere izlemektedir. Ücret farklılığındaki

en düşük oranlara sahip ülkeler ise %87 ile Macaristan, %84 ile Luxemburg ve %81 ile Polonya'dır.

Avrupa'da cinsiyet eşitliğine yönelik yapılan Eurobarometer anket sonuçlarına göre, Avrupalılar için kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak ve kadına yönelik şiddete son vermek için ücret farklarının ortadan kaldırılması öncelikli bir konudur. Avrupalıların %82'si cinsiyete dayalı ücret farkının acilen ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyor. Öte yandan katılımcıların %62'si ise cinsiyete yönelik eşitsizliğin ülkesinde yaygın olduğunu düşünüyor. %66'lık kesim ise durumun geçtiğimiz on yıla göre biraz düzeldiğini düşünüyor¹²⁷.

Uzun vadeli kazanımlarda ücret farkının etkisinin kadın yoksulluğu üzerinde direkt yansımaları bulunmaktadır çünkü bu ücret farkı kadınların erkeklerden ileride daha düşük emekli aylığı almasına sebep olmaktadır. Sonuç olarak kadınlar yoksulluğun güçlü etkisinden erkeklere göre çok daha fazla etkilenmektedirler. Avrupada 65 ve üzeri yaştaki kadınların %22'si erkeklerin %16'sına göre yoksulluk riskiyle daha fazla karşı karşıya bulunmaktadır (A.g.e.).

Dünyadaki kadın erkek ücret farklılığına ait en güncel veriler 8 Mart 2011 tarihinde OECD tarafından yayınlanmıştır. Cinsiyetler arasındaki ücret farkının en fazla Güney Kore ve Japonya arasında olduğu, bu iki ülkede erkeklerin kadın meslektaşlarından %30 daha fazla kazandığı belirtilen raporda, bu iki ülkeyi ücret farkının %20'den fazla olduğu Almanya, Kanada ve İngiltere'nin takip ettiği kaydedilmiştir. OECD'de cinsiyetler arasındaki ücret farkı ortalama %17,6 seviyesinde bulunurken, bu farkın en az olduğu ülkeler ise Belçika ve Yeni Zelandadır. Bu iki ülkede kadınlar ve erkekler arasındaki ücret farkı %10'un altında bulunmaktadır. Raporda ayrıca neredeyse bütün ülkelerde çocuk ya da yakınlarının bakımında kadınların erkeklere göre en az iki kat zaman harcadığını bu durumda kadınların part time (yarı zamanlı) işlere ya da düşük statülü rollere yönelmesine

¹²⁷“European Commission aims to significantly reduce the gender pay gap”, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=708&furtherNews=yes>.

sebeap olduğu belirtilmiştir. Rapora göre, part time işleri seğen erkeklerin oranı %6 iken, bu oran kadınlarda %25'i bulmaktadır¹²⁸.

Uluslararası İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ITUC) ile Avrupa Komisyonu'nun ęalıřma yaşamı üzerine ęıkardıęı *Social Agenda* dergisinin kadınların ęalıřma yaşamındaki yerine ilişkin geręekleřtirdięi araştırma, konuya ilişkin ęarpıcı sonuçlar sunmaktadır. ITUC'un üç farklı kurumunun istatistiksel verilerine dayanarak cinsiyetler arası ücret farkı konusunda ortaya koyduğu araştırma raporuna göre dünyadaki ortalama cinsiyetler arası ücret farkı %15.6 olarak belirtilmiştir. Raporda, sendikaya ye işçi sayısının fazla olduğu ülkelerde ücret farklarına ilişkin oranların düşük olduğu ve sendikalılığın eşit ücrete olumlu etkide bulunduğu belirtilmiştir. Kadın ve erkek arasındaki ücret farklılığı, sağlık, eğitim ve sosyal hizmet gibi kadın emeğinin yoğun olarak görüldüğü iş ortamlarında yükselme eğilimi göstermektedir. Bu durum raporda, erkek ęalıřanların daha fazla yöneticilik pozisyonunda yer alması ve kadınların daha çok düşük ücretli-yarı zamanlı işlerde çalışıyor olmasından kaynaklandığı şeklinde yer almaktadır. Rapora göre ücret farklılığının yüksek oranda olduğu sektörler madencilik, altyapı ve finansal hizmetler olarak sıralanırken düşük ücret farklılığının görüldüğü sektörler ise belediyecilik, sosyal ve özel hizmetler olarak belirtilmiřtir¹²⁹.

Avrupa lkelerinin çoğunda kadınların iş ve kariyer yaşamında karşılaştıkları en büyük engellerden birisinin, geğmişten günümüze süren erkek egemen tutum ve alışkanlıkların sürdürülmesinin olduğu belirtilirken iyi eğitim almış olmalarına karşın kadınların ęalıřma tercihlerine yönelik hala geleneksel tutumların varlığını koruduğu ifade edilmektedir. Kadınların yüksek pozisyonlarda yer alamamasının diğer önemli bir nedeni de iş ve aile yaşamında yüklendikleri ifte sorumluluk olarak belirtilmiştir. Geğmiş yıllara göre kimi gelişmeler olmasına rağmen kadınlara hala temizlik, ocuk bakımı gibi ev işlerinin yükünü de omuzlarında taşıyor ve bu işler ailede kadın işi

¹²⁸“OECD: cret Farkını Azaltmalıyız”, <http://www.ekotrent.com/haber/20100308/OECD-Ucret-farkini-azaltmaliyiz.php>.

¹²⁹ <http://www.harb-is.org.tr/news.asp?id=159.1>.

olarak görülmeye devam ediyor. Bulgulara göre, çocuklu kadınların istihdam oranları çok düşükken erkekler için bunun tam tersi geçerli durumdadır.

Kadınların yoksullaşmasına sebep olan düşük ücretin diğer bir kaynağı da kadınların üst yöneticilik pozisyonlarında yer alamamalarıdır. Çalışma yaşamında cinsiyete dayalı ayrımcılık kendini en fazla terfi ve atamalarda açığa vurmaktadır. Çocuk sahibi olan ve kariyerini ön planda tutan kadın çalışanların, aynı durumdaki erkek meslektaşına göre daha az terfi ve ödül aldıkları yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Terfilerde karşılaşılan ayrımcılık **cam tavan**¹³⁰ olarak adlandırılıyor ve cam tavan birçok kuruluşta var olduğu gibi sektörden sektöre de değişmektedir. Geleneksel cinsiyetçi değer yargılarından yola çıkarak kadınların yöneticilikte başarılı olamayacakları iddiasıyla, terfiye hazırlama amacıyla yapılan eğitim programlarında kadınlar tercih edilmemektedir. Bu da direkt olarak kadın çalışanların meslektaşlarına göre düşük ücretlendirilmelerine sebep olmaktadır.

İşgücü piyasalarında ayrımcılığı ortadan kaldırmak veya azaltabilmek için 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa ve Amerika'da farklı politikalar önerilmiş ve uygulanmıştır. Bu politikaların etkisiyle, kadınlar adına bazı olumlu gelişmelerde yaşanmıştır. AB'de cinsiyetler arası eşitsizliği önleme politikaları dört ana başlık altında toplanmaktadır. 1. Eşit Davranma İlkesi, 2. Pozitif Eylem Politikası, 3. Toplumsal Cinsiyetçi Bakış Açısı, 4. Pozitif Ayrımcılık İlkesi¹³¹.

Kadın-erkek ücret farklılığını azaltmaya yönelik ilk adım Avrupa Komisyonu tarafından atılmıştır. Avrupa Komisyonu önümüzdeki dört yıl içinde, MDG 2015 kapsamında, kadınlar ve erkekler arasındaki ücret farkını önemli ölçüde azaltmaya

¹³⁰ *Glass ceiling.*

¹³¹“**Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Ücret Farklılığı**”,<http://www.belgeler.com/blg/14g7/avrupa-birligi-ne-uyum-surecinde-turkiye-de-cinsiyete-dayali-ucret-farkliligi-gender-wage-gap-in-turkey-through-european-union-accession>.

yönelik bir dizi tedbir uygulamayı planlamaktadır. Bu tedbirler arasında şunlar yer almaktadır¹³²:

- Cinsiyete dayalı ücret farkının raporlanması, şirketlerde ve bireysel seviyelerde; veya bilgi ve çalışanlara danışarak topluca ücret ödemelerinin şeffaf olması .
- İş sınıflandırmalarının ve ücretlerin cinsiyete dayanmaması, bu zorunluluğun güçlendirilmesi.
- Eşit ücret hakkıyla ilgili herhangi bir ihlal olması durumunda cezai müeyyidelerin artırılması, bunların caydırıcı ve orantılı olmasını sağlamak (örneğin ihlalin tekrarlanması durumunda daha yüksek ceza gibi).
- Cinsiyete dayalı ücret farkının nedenleri ve çözümleri konusunda işverenler, çalışanlar ve halk bilgilendirecektir.

AB’de cinsiyete dayalı ücret farklılığının devam etmesi ve kadın yoksulluğunun artmaya devam etmesi, tüm antlaşmalar ve yönergelere rağmen AB yasalarının etkinliğinin yeterince başarılı olamadığını göstermektedir (Meulders ve diğerleri, 2004: 245). Dolayısıyla sadece yasal düzenlemelerin yapılması yeterli olmamaktadır. Bu düzenlemelerin hayata nasıl geçirildiği önemli olmaktadır.

Günümüzde yoksulluğun kadınlaşmasına sebebiyet veren cinsiyete dayalı eşitsizlikler toplum hayatının tüm kesitlerinde olduğu gibi çalışma hayatında da karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yaşanan eşitsizlikler, yasal çerçevede ele alınmasına rağmen, uygulamada eşitsizliğin ortaya çıkardığı sorunların halen devam ettiği görülmektedir. Eşitsizliğin, çalışma hayatında karşımıza çıkardığı en önemli göstergelerden birisi de ücret eşitsizliği’dir. Cinsiyete dayalı ücret farklılığının giderek öneminin artmasının sebebi; eğitim düzeyi yüksek kadınların işgücüne katılma oranlarında artış yaşanmasına rağmen erkekler ile aralarında ortalama ücret farklılıklarının önemli ölçüde devam ediyor olmasıdır. Cinsiyete dayalı farklar göz önünde bulundurulduğunda, bu farklılığı azaltabilecek en etkili yol; kadınların sosyal

¹³²“Avrupa Komisyonu kadın-erkek arasındaki ücret farkını önemli ölçüde azaltmayı amaçlıyor”, http://ec.europa.eu/cyprus/news/20100305_ec_to_reduce_gender_pay_gap_tr.htm.

statülerini yükseltmeyi amaçlayan etkisiz yasaların kaldırılıp yerine daha etkin yasaların getirilmesini ve bunların hayata geçirilmesini sağlamaktır.

Yoksulluğun kadınlaşmasının ardında yatan diğer bir önemli faktörde son yıllarda artan küreselleşmeyle birlikte enformal sektörün oluşturduğu ucuz ve esnek kadın işgücüdür. Küreselleşme, ihracata dayalı endüstrileşmeye geçiş ve endüstrilerin gelişmiş ülkelere doğru yerleştirilmesi enformel istihdamın artmasına yol açarken, ucuz ve esnek işgücü olarak çoğu zaman kadınlar tercih edilmektedir. Bu tür ucuz ve esnek işgücünde çalışmaları da yoksulluğun kadınlaşmasına sebebiyet veren diğer bir önemli faktördür.

4.1.2. Enformal Sektör

“Daha iyi bir iş için sahip olmanız gereken tek nitelik erkek olmak.

Bu çok açık.”

(Ruth Cavendish, *Women On The Line*, 1998, 141).

Formel işgücü piyasası, kentsel alanda endüstri, ticaret ve hizmetler sektöründe sürekli veya geçici işlerde çalışanlar ile kamu kesiminde çalışanları kapsayacak biçimde kavramlaştırılmıştır. Enformel işgücü piyasası kavramı ise, göç alan kentlerde formel işgücü piyasasında sürekli bir iş bulamayıp gündelik veya geçici olarak ücretli statüde çalışan niteliksiz işgücünün ve hizmetler sektöründe çok küçük bir sermaye ile bağımsız çalışarak gelir sağlayanların oluşturduğu *gayri resmi* veya *marjinal sektör* olarak da anılan ikincil bir piyasayı betimlemektedir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2003: 81). Arif Dirlik’in ifadesiyle Yeni Küresel Kapitalizm’in yapısının temelinde yatan en önemli şeylerden biri küreselleşmenin doğurduğu bu *yeni uluslararası işbölümü*’dür. Bu süreçte, üretimin yapıldığı yer emek karşısında sermayenin yararı azami biçimde gözetilecek ve siyasal ve sosyal mücadelelerden kaçınılacak şekilde sürekli değişmektedir; diğer bir deyişle üretim esnek üretim haline gelmektedir (Dirlik, 2010: 132).

Enformel işgücü içinde kadınların oranının erkeklere göre artışının çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır. Kadınları enformel ekonomide çalışmaya zorlayan başlıca etkenlerden biri, yaşamak ve geçinmek için gerekli gelirden yoksunluktur. Hem düşük düzeyde ve düzensiz de olsa gelir elde etmeye muhtaç olduklarından, hem de çalışacak alan bakımından başka seçenekleri olmadığından giderek daha çok kadın enformel işgücüne katılmaktadır (ILO, 2002: 32). Bu iki temel baskı, gerek formel veya enformel ekonomide istihdam fırsatı yaratılmasını, gerekse kadınların ücret düzeyi yüksek ve güvenceli istihdam biçimlerine erişimini engellemektedir (Erdut, 2005: 33).

Küresel rekabet ile birlikte güçlü refah devletlerinde bile sosyal koruma zayıflamış, orta ve düşük gelir grupları giderek yoksullaşmıştır. Formel ekonomide çalışanlar arasında sendikal örgütlülük oranının azalmasıyla gerçek ücretler gerilemiş, güvenceler azalmış, ev işleri ve ailenin bakımını üstlenmiş olan kadınlar ücretli çalışmaya dönmeye zorlanmışlar ve kadınlar çoğunlukla enformel sektörde iş bulabilmişlerdir (Pogge, 2006: 20).

Enformel işgücü piyasasına katılım eşiği yüksek değildir; enformel ekonomideki işler yüksek düzeyde bilgi ve beceri gerektirmemekte, esnek çalışma saatleri veya evde çalışma gibi esnek çalışma koşulları sunulabilmektedir (Heintz ve Pollin, 2003: 7). Ev işleri ve ücretli çalışmaya harcanan zaman arasında tercih yapmak zorunda kalan kadınlar için esnekliğin getirdiği sakıncalarla birlikte enformel işgücü piyasasında iş bulmak formal sektöre göre kolaylaşmaktadır.

Kadınların enformal işgücü piyasasına katılımlarındaki artış aynı zamanda işlerin geleneksel kadın istihdamının özelliklerini taşıyacak biçimde değişmesi anlamına da gelmektedir. Geleneksel kadın istihdamının özellikleri, verimlilik ve ücret düzeyi düşük fazla beceri gerektirmeyen işlerde atipik iş sözleşmeleriyle güvencesiz çalışmadır. Bu nedenle, işgücü içinde kadınların oranının artması aynı zamanda geçmişte erkeklerin bağlı tutulduğu çalışma koşullarının kötüleşmesi anlamına da gelmektedir. Kadınların işgücüne katılımları arttığı ölçüde, cinsiyete dayalı ayrımcılık da artış göstermektedir (Gonas, 2003: 75).

Gelişmekte olan ülkelerde tarım dışı enformel istihdam toplam istihdamın yaklaşık yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Gerçekten, 1994 ile 2000 yılları arasındaki dönemde bu oran Kuzey Afrika'da %48, Latin Amerika'da %51, Asya'da %65 ve Sahraaltı Afrika'da %72'ye ulaşmıştır (ILO, 2002: 19). ILO verilerine göre, kentsel enformel ekonominin toplam istihdam içindeki oranı Rusya Federasyonu'nda (1999) %4.5, Hindistan'da (2000) %51.3 ve Türkiye'de (2000) %10.2'dir (ILO, 2002: 107).

Gelişmekte olan ülkelerdeki kadın istihdamının %60'tan fazlası enformel ekonomide yer almaktadır. 1994 ve 2000 döneminde tarım dışı enformel istihdamda kadınların oranı Kuzey Afrika'da %43'e, Latin Amerika'da %58'e, Asya'da %65'e ve Sahraaltı Afrika'da %84'e ulaşmıştır. Hindistan'da tarım dışı istihdamdaki kadın işgücünün %86'sı enformel ekonomidedir (ILO, 2004: 19, 20).

Kadınların enformel sektör içinde genellikle bağımsız çalışmayı tercih ettikleri görülmektedir. Tarım dışı istihdamda bağımsız çalışan kadınların oranı yükselmektedir. Kadınların bağımsız çalışma statüsündeki istihdamı gerek imalat ve hizmetler sektöründe sınırlı sayıdaki niteliksiz işlerde yoğunlaşmakta ve çoğunlukla da evde çalışma biçiminde gerçekleşmektedir. 1990-2000 döneminde gelişmekte olan ülkelerde toplam tarım dışı istihdamda bağımsız çalışanlar arasında kadınların oranı, Asya'da %27, Afrika'da %38 ve Latin Amerika'da %51 olmuştur. Gelişmiş ülkelerde ise, tarım dışı istihdamda bağımsız çalışanlar arasında kadınların oranı %36'dır (Erdut, 2005: 33; ILO, 2002: 23).

OECD ülkelerinde evde çalışanlar arasında kadınların oranı %30 ile 80 arasında değişmektedir. Endüstri sektöründe evde çalışmanın %80'i kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Elson; 1992: 30-35). Japonya'da toplam ücretsiz aile çalışanlarının %92'si ve evde çalışanların %94'ü kadındır (ILO.; Decent: 25). Evde çalışanların oranı, Tayland'da %38'e, Filipinler'de %25 ile 39'a, Meksika'da %30'a, Şili'de %30 ile 60'a ve Venezuela'da %45'e ulaşmaktadır (Williams, 1995). OECD ülkelerinde standart dışı istihdam kadın işgücüne özgü çalışma biçimi olarak

yaygınlaşmaktadır. OECD ülkelerinde kadınlar kısmi süreli çalışanların %60'tan fazlasını temsil etmektedir (Beneria ve Floro; 1993).

AB ülkelerinde de kadınların esnek üretim süreçlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin AB-25 ülkelerinde işlerin %17'si yarı-zamanlı işlerdir ve bu işlerin çoğu kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir.¹³³ Hollanda'nın durumu diğer AB ülkelerine göre biraz daha farklıdır. Hollanda'da kısmi süreli istihdam çalışan kadınlar arasında çok yüksektir ve standart çalışma biçimi haline gelmiştir. Kısmi süreli çalışan kadın oranı erkeklerle kıyaslandığında yüksektir, ancak diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslama yapıldığında kısmi süreli erkek istihdamı Hollanda'da yüksektir. Hollanda'da güvenceli esneklik adı verilen esneklik ve güvenceyi birleştirmeyi amaçladıkları bir strateji uygulanmaya çalışılmaktadır. Bu çalışma tam gün çalışma gibi güvencelidir. Ancak kadınların büyük oranda çalıştığı aşırı a-tipik ve kısmi süreli işlerin güvencesiz, düşük ücretli, geçici işler olduğu görülmektedir (Kapar, 2011: 129-162).

Endüstri devriminden önce, geleneksel iş bölümü rejiminde kadınlar ev içine hapsolmuş, erkekler ise el sanatları-zanaatçılık gibi mesleklerde uzmanlaşmışlardır. Endüstri devriminden sonra ise ev ve çalışma hayatı birbirinden ayrılmış; fakat ev eksenli çalışma kadınların kaderi olmaya devam etmiştir (Dedeoğlu ve Yaman Öztürk, 2010: 87). Küreselleşme ile birlikte, gelişmekte olan ülkelerin olgunlaşmamış sanayileri, hem küresel rekabete ayak uydurma hem de emek yoğun işlerde uzmanlaşmasıyla birlikte birçok ülkede işçiliğin kadınlaşması süreci yaşanmaya başlanmaktadır.

Aile içi toplumsal cinsiyetçi görev dağılımı ve iş bölümü kadınları evde kalmaya zorlarken, artan yoksullaşmanın da çalışmaya zorlaması kadın istihdamı üzerinde ters bir etki oluşturmaktadır. Kadınların aile içi geleneksel rollerinin korunması ve bakım hizmetlerinin birinci derece sorumlusu olarak görülmelerinin, emek süreçlerindeki esnekleşme, güvencesizleşme yönündeki neoliberal eğilime

¹³³ Kadın istihdamı içinde kısmi süreli çalışan kadınların oranı İngiltere'de %42.9, Almanya'da %41.6'dır; Hollanda'da ise %75'lere ulaşmış durumdadır (Dedeoğlu ve Yaman Öztürk, 2010: 38).

hizmet ettiği gözlerden kaçmamaktadır. Kadın istihdamını, kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin ataerkil¹³⁴ kabuller belirlemektedir.

1980'li yıllarla birlikte gittikçe kuvvetlenen sermayenin küreselleşmesi süreci kadın işgücünde ciddi değişimler yaratmış; ucuz ve korumasız olan kadın emeğine talebi arttırmıştır. Bunun yanı sıra, küresel rekabet nedeniyle a-tipik çalışma biçimleri de yaygınlaşmıştır. İşgücü maliyetlerinin düşük olduğu emek yoğun bu tür işler yarı zamanlı çalışma, geçici işçilik, çağrı üzerine çalışma, kendi hesabına çalışma, evde çalışma, hafta sonu çalışma, işin paylaşılması gibi alanları kapsamaktadır (Erdut, 2005). Küçük ölçekli işletmelerde ya da aile işletmelerinde yoğunlaşan ve mesleki vasıf gerektirmeyen bu tür işlerde, ağırlıklı olarak kadın emeği istihdam edilmektedir. Bu tür işlerde çoğunlukla çocuklar da çalıştırılmaktadır. Nitelikleri gereği bu tip işlerin çalışma koşulları oldukça vasattır ve çalışanların çoğunluğu herhangi bir sosyal güvenlik kapsamında koruma altında değildir.

Gittikçe artan hızda enformal sektörde çalışmanın kadın yoksulluğunu arttırmasının arkasındaki en büyük sebep enformel işgücü piyasasında erkek işgücünün enformel mikro işletmelerde işveren veya kendi hesabına bağımlı çalışan konumunda bulunmasına rağmen kadın işgücünün daha çok ücretsiz aile çalışanı olarak yer almasıdır (ILO.; Decent.; 16). Enformel ekonomide işyeri ve ev çoğu zaman tek ve aynı yerdir ve çalışma büyük ölçüde ailenin hoşgörüsünü gerektirmektedir. Evde çalışma düzensiz gelir, uzun çalışma saatleri, evde çalışanların ve ailelerinin sağlığına zarar veren zehirli maddelere maruz kalmanın yanı sıra, toplumsal ortamlardan dışlanma ve sosyal korumadan yoksunluk anlamına gelmektedir. Enformel istihdam, yoksulluk tuzağına sürüklediği için kadın çalışanlar becerilerini geliştirmek üzere gereksinim duydukları ekonomik güç ve zamandan

¹³⁴ S. Walby (1989), ataerkilliğin altı yapısal formuna işaret etmektedir: ücretli çalışma yaşamı, eviçi yeniden üretim, devlet, din, eğitim ve medya gibi kültürel yapılar, cinsellik ve kadına yönelik şiddettir. Hartmann (1981) için ataerkillik erkekler arasında dayanışma, kadınlar içinse bağımlılığı içeren bir dizi sosyal ilişkiler bütünüdür. (akt. Dedeoğlu, 2009: 106). Ataerkillik, genellikle devlet, piyasa, toplum ve aile üzerinde etkileri olan, toplumsal cinsiyet sistemine ilişkin bir kavram olarak ele alınmalıdır. Kadınların erkek egemen bu sistemle ilişkilerini 'ataerkillikle pazarlık' olarak tanımlayan Deniz Kandiyoti, kadınların, bu sistem içinde, terbiyeli ve ağır başlı olmak karişılığında güvence ve koruma bulduklarını belirtmektedir (1988: 280).

yoksundurlar. Günümüzde enformel istihdamdaki artış, esasen formel istihdamda daralmanın ve iş ilişkilerindeki enformelleşmenin bir sonucudur. Enformelleşmenin getirdiği eşitsizlik, güvencesizlik ve yoksulluğu en ağır biçimde yaşayan kadınlar olmaya devam etmektedir.

Sosyal politikalar eşitsizliğin, güvencesizliğin ve yoksulluğun azaltılması, iş ve gelir güvencesinin sağlanması için yeniden tasarlanmalıdır (Erdut, 2005: 47). Kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artırılmasında belirleyici olması gereken salt iş ve aile yaşamının bağdaştırılması değil, aynı zamanda insan onuruna yaraşır bir ücret ve güvenceli istihdama erişim için fırsat eşitliğinin de yaratılmasıdır.

4.1.3. Göçün Feminizasyonu

Uluslararası işgücü göçü, esas olarak kapitalizmin doğuşu ile ortaya çıkan ve daha sonraki dönemlerde de kapitalizmin üretim ve birikim rejimlerine göre şekillenen bir olgudur. Küreselleşmenin getirdiği uluslar arası hareketlilik, işgücü göçünde artışı da beraberinde getirmektedir. Göç alıcısı konumundaki ülkelerin göçmen işgücü açısından öncelikli tercihi, bilgi ekonomisine dayalı üretim ve rekabet sürecinde, yüksek vasıflı işgücü bir başka deyişle beyin göçüdür. İkincisi ise, başta ev içi bakım hizmetleri olmak üzere, düşük ücretli ve güvencesiz hizmetler sektörü işlerini yerine getirmek üzere istenen vasıfsız ya da düşük vasıfa sahip işgücüdür (Gökbayrak, 2006: 56). Bu sorun, genellikle, göçmenlerin önemli bir sorun olarak algılandığı gelişmiş ülkelerde, yüksek vasıflı göçmen işgücü tercihinin aksine, enformel ya da düzensiz göç kapsamında örtük bir biçimde çözülmeye çalışılmaktadır. Bu durum, bizi göç hareketlerinin bir diğer önemli özelliği olan **göçün feminizasyonu**¹³⁵ gerçekliğine götürmektedir.¹³⁶

¹³⁵ *Feminization of migration.*

¹³⁶ Mekan, göç ve kadının yoksullaşması ile ilgili "Romanlar" örneği üzerinden bir analiz için bkz. Sevgi Uçan-Çubukçu, "Mekanın İzdüşümünde Toplumsal Cinsiyet: Sulukule Mahallesi ve Romanlar", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı:44, Mart 2011, s.83-106.

Uluslararası Göç Bürosu¹³⁷,un 2008 yılı tahminlerine göre, Dünya’da 200 milyondan fazla uluslararası göçmen bulunmaktadır. Göçmenlerin dünya nüfusunun %3’nü oluşturduğu ve tüm göçmenlerin bir ülke sınırları içerisinde toplanması durumunda, bu ülkenin Dünya’nın en fazla nüfusuna sahip beşinci ülkesi olacağı belirtilmektedir. Kadınlar ise tüm göçmenlerin %49’nu oluşturmaktadırlar.¹³⁸ Özellikle 1970’lerde yaşanan neo-liberal dönüşümlerle birlikte enformel iş alanının genişlemesi, enformelleşmenin merkezinde ise kadın işgücünün bulunması, sermayenin artan ucuz ve esnek işgücü talebine yanıtı kadın işgücünde araması yani emeğin feminizasyonu ile göçün feminizasyonu arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Bu durumun yansımalarını Türkiye’de de görmek mümkün.

Türkiye daha önceleri göç veren bir ülke iken özellikle Sovyet Bloku’nun dağılması ile 1990’lardan itibaren göç alan bir ülke konumuna gelmiştir. İstanbul Ticaret Odası’nın yaptığı araştırmaya göre, Türkiye’ye her yıl yaklaşık 300 bin kaçak göçmen girmektedir. Göçmenlerin yoğunlaştığı istihdam alanlarının başında ise ev-bakım hizmetleri ile fuhuş sektörü gelmektedir (Gökbayrak, 2006).

Son yıllarda, feminist akademisyenler göçün feminizasyonu olgusunun küreselleşmenin en belirgin özelliklerinden biri olduğunu vurgulamaktadırlar (Gunewardena ve Kingsolver, 2009: 113). Ev emeğinin kadınlar arasındaki dolaşımının çağdaş biçimlerinin bir ucunda sermayenin küreselleşme dinamiklerinin bir parçası olan göçlerle yeryüzüne dağılan ucuz kadın emek gücü, esnek çalışma biçimleri ve güvencesiz işler varsa, öbür ucunda da metropol de giderek daha çok sayıda orta sınıf kadının meslek sahibi olması ve bu grubun kesintisiz bir ücretli çalışma düzeninin sağlama gereksinimi vardır (Acar-Savran, 2009: 64). Ücretli ev ve bakım işlerindeki bu yeni çeşitlilik, sosyal refah devleti’nin de çöküntüye uğramasıyla birlikte, bu kadınların artan talepleriyle ağırlıklı olarak göçmen kadınların sunduğu esnek ve ucuz emek gücünün karşılanmasından doğmaktadır.

¹³⁷*International Office of Migration (IOM).*

¹³⁸“**About Migration: Facts & Figures**”, <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/global-estimates-and-trends#4>.

Bugünkü anlamıyla ev hizmetlerinde çalışma sanayileşme ile ortaya çıkmıştır. Neo-liberal dönüşüm, gelişmiş ülkeleri bakım hizmeti açığıyla karşı karşıya bırakırken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de yoksulluk ve işsizlikle karşı karşıya getirmiştir. Bu dönüşümle, gelişmiş ülkelerdeki orta sınıf kadınlar, kendilerine atfedilen bu işleri, az gelişmiş ülkelere göç eden kadınlara devretmişlerdir (Dedeoğlu ve YamanÖztürk, 2010). Keynesyan refah devletinin çözülmesiyle, devlet sağlık ve bakım hizmetleri sunumundan çekilmeye başlamıştır. Devletler kamusal hizmetlerin sunumundan büyük ölçüde geri çekildikçe, yeniden üretim faaliyetleri giderek kadınların karşılığı ödenmiş veya ödenmemiş bakım emekleri ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Ülke içindeki ve ülkeler arasındaki gelir eşitsizlikleri, ev hizmetlerine talebi arttırdığı gibi, artan sınıfsal kutuplaşma ve yoksullaşma da az gelişmiş ülkelere kadınların emek göçünde bir sıçrama yaratmıştır. Böylece göçmen kadın emeği, ataerkil kapitalizmin bireysel öznesi olarak, tüm üretim maliyeti bir başka ülkede karşılanmış ve yeniden üretim maliyetine işverenin ve devletin hiç karışmadığı bir emek kategorisi olarak küresel piyasada yerini almıştır (Özkaplan, 2009:18). Bakım hizmetlerinde ortaya çıkan göç olgusu, refah devletinin dönüşümü bağlamında değerlendirildiğinde, göçmenlere olan talebin en çok refah rejiminin kurumsal olarak gelişmediği ülkeler ile liberal refah rejimi özelliklerinin ağır bastığı ülkelere ortaya çıktığı görülmektedir (Gökbayrak, 2006: 61).

Uluslararası göçler içerisinde öne çıkan önemli bir özellik, giderek artan sayıda kadının göç akımları içerisinde yerini almasıdır. Bu olgu ‘göçün feminizasyonu’ olarak tanımlanmaktadır. IOM ve Birleşmiş Milletler’in verilerine göre, 2005 yılı itibarıyla, kadınlar tüm göçmen nüfusun %49,6’lık bölümünü oluşturmaktadır. Göç veren bölgeler itibarıyla kadın göçmenlerin dağılımına bakıldığında, Avrupa 34 milyon kadın göçmen nüfusu ile birinci sırada yer alırken; Asya 23,8 milyon ile ikinci sırada, Afrika 8,1 milyon ile üçüncü sırada ve Latin

Amerika ile Karaipler bölgesi 3,6 milyon kadın göçmen ile son sırada yer almaktadır.¹³⁹

Bakım göçünün, küresel ölçekte esas olarak beş ayrı kanaldan gerçekleştiği, buna bağlı olarak farklı bakım göçü sistemlerinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu göçler, Doğu Avrupa'dan, Batı Avrupa'ya; Meksika, Orta ve Güney Amerika'dan, Amerika Birleşik Devletleri'ne; Kuzey Afrika'dan, Güney Avrupa'ya; Güney Asya'dan petrol zengini Körfez ülkelerine; Filipinler'den Dünya'nın birçok bölgesine doğru gerçekleşmektedir. Hochschild (2000) ortaya çıkan bu yeni işbölümünü "küresel bakım zincirleri" olarak kavramsallaştırmaktadır¹⁴⁰ (Akr., Gökbayrak, 2006). Bakım zincirleri meslek hiyerarşisi ve nitelik düzeyine göre, sadece vasıfsız göçmen kadınları değil, vasıflı göçmen kadınları da içermektedirler. Yine küresel bakım zincirleri, sadece sosyal bakım hizmetleri ile sınırlandırılmamalı, bu analize sağlık, eğitim gibi farklı hizmet alanları da dahil edilmelidir.

Kadınlar Afrika ve Latin Amerika'dan göçmen işçi akışının en az %50'sini, Güney ve Güneydoğu Asya bölgelerinden gelenlerin yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır.¹⁴¹ Son 15 yılda yaşanan finansal krizlerle birlikte döviz akışlarının küresel düzeyde %6'dan fazla düşüş gösterdiği, bundan dolayı toplam hane gelirini azaltıp geçim koşullarını tehdit ettiği tahmin edilmektedir.¹⁴²

Özellikle göçmen kadınlar çoğunlukla sömürülebilir ve harcanabilir, ucuz, uysal ve esnek bir emek kaynağı olarak görülmektedirler; krizlerde iş azaldıkça göçmenler (özellikle kadın göçmenler) kötüleşen, daha güvencesiz çalışma koşullarıyla yüz yüze kalmaktadır.¹⁴³

¹³⁹ <http://esa.un.org/migration/p2k0data.asp>.

¹⁴⁰ Arjantin, Peru, Meksika ve Morako gibi ülkelerdeki göçmen kadın emeği için bkz : Davids Tine and Van Driel Francien, **The Gender Question in Globalization**, Ashgate Publishing company, USA, 2007.

¹⁴¹ Alberdi, I. (2009) "The World Economic and Financial Crisis: What Will It Mean for Gender Equality?" **Beşinci Yıllık Kadın Parlamento Sözcüleri Toplantısında Yapılan Konuşma**, Viyana, Avusturya, 13 Temmuz 2009.

¹⁴² World Bank, "**Migration and Development Brief 11**", Washington, ABD, 2009.

¹⁴³ ILO, "**The impact of the financial crisis on migrant workers**", 2009.

Dedeoğlu ve Yaman Öztürk'de göçün kaynak ülkelerini başlıca iki grup halinde toplamışlardır (2010: 282-283). Birinci grup yapısal uyum programları sonucu yoksulluk ve işsizlik sorunu ile boğuşan ülkelerdir. Bu gruba örnek olarak dünyaya en fazla kadın göçünü sağlayan ülkelere biri olan Filipinleri gösterebiliriz. 2000 yılından itibaren yaklaşık 3.5 milyon Filipinli göçmen kadın dünyanın çeşitli yerlerindeki 150 ülkeye dağılmıştır (McGovern, 2005: 1). İşçi dövizleri de ülkenin en büyük döviz kaynaklarından birini oluşturduğu için, hükümet de bakım işçilerinin göçünü desteklemektedir.

İkinci grubu geçiş ekonomisi ülkeleri oluşturmaktadır. Polonya, Arnavutluk, Ukrayna, Romanya, Moldova gibi sosyalist sistemden kapitalizme geçiş ekonomisi ülkeleri, ev hizmetlerinde çalışmak üzere gelişmiş ülkelere göçmen işçi sağlayan önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Göçmen kadınlar üzerinden Dünya'nın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinden, gelişmiş ülkelere doğru bir refah transferi söz konusu olmaktadır. Bu transferin içeriği ve büyüklüğünü belirleyen ana unsurların başında ise, göç alan ülkelerin refah rejimlerinin özellikleri ve bu bağlamda ortaya çıkan refah devletinin dönüşüm pratikleri gelmektedir (Davids ve Van Driel, 2007: 217-220). Bu hedef ülkelerin genel ortak özelliği ise refah hizmetlerinin gelişmemesi veya Keynesyan Refah Devletinin çözülmesi ile devletin bakım hizmetleri sunumundan çekilmeye başlamasıdır. Bu ülkelere düşük statülü ve düşük ücretli ev hizmetlerinde yerli kadın işgücü arzının düşük olması, göçmen işgücü talebini yükseltmektedir.

Almanyayı örnek alırsak eğer, bu ülkedeki göçmen kadınların yoksulluk oranı Alman vatandaşlarının neredeyse iki katı değerindedir. İtalya başta olmak üzere diğer Avrupa kıtası ülkelerinde de göçmen kadınlar çoğunlukla bakım ve ev hizmetlerinde çalışmakta, işverenleriyle aynı evde yaşamakta, çok düşük ücretlerle uzun saatler çalıştırılmaktadırlar. Bu ülkelere çalışan göçmen kadınların ortak noktası yaşam standardı seviyesinin en düşük noktasında bulunmalarıdır (Schaffner-Goldberg, 2010: 283).

Göçmen kadın işçiliğinin en yoğun olarak yaşandığı Asya ülkelerinden Malezya'yı incelersek, ülkede 1985 yılında yaşanan ekonomik resesyondan sonra ülkeye göç eden yabancı işgücünde büyük oranda bir artış gözlemlenmektedir. Ülke dışarıya göç verdiği gibi göçte almaktadır. Ülkede göçmenlerin çalıştıkları işler 3-D jobs (3-D işler) olarak adlandırılmaktadır; kirli (dirty), tehlikeli (dangerous) ve küçük düşürücü (demeaning). Bu grubun ülkedeki toplam işgücünün yaklaşık %13'nü oluşturduğu hesaplanmıştır, bu da yaklaşık 2 milyon işçi etmektedir (Ariffin, 2004: 36). Bu grubun içinde yer alan ev içi çalışan kadın işçiler gündelik 10 – 20 Amerikan Doları arası para kazanmaktadırlar. Asya Göçmen Bürosu (Asian Migrant Centre, 1997) ülkede çalışan göçmen kadın işçilerin durumunu şu şekilde özetlemektedir: “ İnsan olarak değil, yüzleri olmayan birer ekonomik araç olarak davranılmaktadır kendilerine. Çünkü onlar yabancılardır, insani olmayan şartlarda çalıştırılmaktadırlar ve bir sürü ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar” (Ariffin, 2004: 37-38).

1995 yılında Çin’ toplanan “Kadınlar Üzerine Dünya 4. Sivil Toplum Örgütleri Toplantısı”nda¹⁴⁴ Afrika, Latin Amerika, Orta Doğu ve Asya’dan kadınlar bir araya gelmişlerdir. Hepsinini çıkardığı sesin ortak bir mesajı vardı: global ekonomik düzenlemeler dünyada en çok kadınları özellikle de renkli yoksul kadınları vurmaktadır; onlar en ağır, sağlıksız ve güvencesiz işlerde çalıştırılmak durumunda bırakılmaktadırlar. Hem evde hem de piyasada ezilmeye uğramaktadırlar (Aguilar ve Lacsamana, 2004: 233-234).

IMF ve WB tarafından gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ekonomik düzenleme programları sonucunda ücretler düşmekte, gıda yardımları azalmaktadır ve bunun sonucunu en ağır şartlarda yaşayanlar kadınlar olmaktadır (Aguilar ve Lacsamana, 2004: 234-238). Kadın eş ve anne olarak ev bütçesini denkleştirmek durumunda kalmakta, ve bunu yapmak içinde kendi hayatından fedakarlıklarda bulunmaktadır. Yine bu düzenlemeler sonucunda kamusal sağlık yardımları ve eğitim olanakları kısıtlanmakta, kadınlar doğum öncesi sağlık hizmetlerine

¹⁴⁴ *Fourth World Non-Governmental Organizations Forum on Women.*

ulaşamamakta; kız çocukları ev bütçesine yardımcı olması için okula gönderilmemekte ve çalıştırılmaktadırlar.

Bu ağır koşullarda çalıştırılmak zorunda kalan kadınlar hayatlarını idame ettirebilmek için ailelerini terk edip deniz ötesi ülkelere göçe zorlanmaktadırlar. Meksika bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır. Meksika'da ihracata dayalı büyüme sonucunda 14 milyon Meksikalı işçi işsiz kalmıştır. Bu işsizliğin ve yoksulluğun sonucu olarak binlerce Meksikalı her sene hayatlarını tehlikeye atarak iş bulabilmek umuduyla Amerika Birleşik Devletlerine kaçak girmeye çalışmaktadır (Aguilar ve Lacsamana, 2004: 238).¹⁴⁵

Bu resimlere baktığımızda kadınların düzenlenen ekonomik uygulamalar sonucu, hem üretim hem de yeniden üretim rollerini yerine getirmeye çalışırken insan hakları bağlamında ayrımcılığa uğradıklarını görmekteyiz. Küresel bakım zincirleri analizi ister dar isterse daha geniş bir perspektifle ele alınsın, ortada göçmen kadınların farklı açılardan sömürülmesi üzerinden işleyen, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere refah transferinin olduğu yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere açık bir şekilde görülmektedir.

Küreselleşme ile birlikte, işgücü piyasalarının kuralsızlaştırılması, esnekleştirme ve taşeronlaşma uygulamaları ile çok sayıda enformel, düşük ücretli iş ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz çalışma koşullarına sahip düşük ücretli işlerdeki istihdam açığı ise göçmen işgücü ile kapatılmaktadır. Bu göçmen işgücünün de büyük bir kısmını oluşturan kadınlardır. Göçmen kadınlar, gerek geride bıraktıkları hane halklarının bakım stratejilerinin yarattığı baskılar gerekse de gittikleri ülkelerde çoğunlukla düzensiz göçmenlik kapsamında ortaya çıkan çalışma ve yaşam pratikleri

¹⁴⁵ Dünyanın en fazla göç veren ülkelerinden biri de Filipinlerdir. Filipinler İşçi Departmanı (Philippine Department of Labor)'nın verilerine göre her sene 2000'den fazla insan iş bulmak umuduyla topraklarını terk etmektedirler. 2001 tarihi itibarı ile 186 ülkede çalışan yaklaşık 8 milyon Filipinli işçi bulunmaktaydı ve bu rakkamın %65'ni kadınlar oluşturmaktaydı. 2001 yılında, yurt dışında göçmen olarak çalışan Filipinlilerin evlerine gönderdikleri toplam gelir resmi olarak 6.23 milyar Amerikan Doları olarak Filipinler Merkez Bankası tarafından ilan edilmiştir (Filipino Nurses Support Group, 2001).

nedeni ile sömürü mekanizmalarının merkezinde yer almaktadırlar ve yoksulluğun ağır yükünü omuzlarında taşımaya devam etmektedirler.

Günümüzde, artan uluslararası göç akımları içerisinde, kadınların ön plana çıktığı bilinen bir gerçekliktir. Ancak, göçün feminizasyonu olgusu, geleneksel toplumsal cinsiyetçi işbölümü ve roller çerçevesinde, öncelikle düşük ücretli hizmetler sektörü işleri bunun başında da bakım hizmetlerine yönelik olarak ortaya çıkmaktadır.

Batılı toplumlarda, kadınların işgücüne katılımının artması, nüfusun yaşlanması geleneksel olarak kadınlar tarafından yerine getirilen bakım hizmetlerinde, artan talebe karşı azalan arz açığını yaratmakta, bu açığı da en ucuz ve işlevsel olarak göçmen kadın işgücü doldurmaktadır.

4.1.4. Ekonomik Kriz

Ataerkil sistemin güçlü olması sonucunda kadınların emek piyasasına katılımlarının büyük ölçüde toplumsal cinsiyet rolleri tarafından belirlendiği ülkelerde, kriz ve istihdam ilişkisini feminist bir perspektifle ele almak gerekmektedir. Krizin etkileri son derece toplumsal cinsiyetçi boyutlara sahiptir. Kriz, hem çalışan hem de evdeki kadını *önce* ve *daha fazla* etkilemektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde kadınlar hem ev içinde hem de ev dışında ikili bir sömürüye maruz kalmaktadır. Krizde kadınlar eve daha ucuz yiyecek bulabilmek için uğraştığı ve evdeki bakım hizmetini daha fazla yüklenmek zorunda kaldığı için sırtlarına binen yük artmaktadır. Diğer yandan da ev eksenli çalışma gibi karşılıksız işleri daha çok yapmak zorunda kalmaktadır.

Kriz kaynaklı işten çıkarmalarda da kadınlar daha çok mağdur olmaktadır. Çünkü kadınlar daha çok küçük ölçekli ve işten atılmaların kolay olduğu sektörlerde, teknolojik yatırımın en az olduğu, kayıt dışı sektörlerde çalışmaktadırlar. Bu işyerleri genellikle krizden ilk darbeyi yiyen ve ilk etapta işçi çıkaran yerlerdir. Kadınların krizden kayıpla çıkacak sektörlerde çalışması, ilk işsiz kalanların da kadınlar

olmasına neden olmaktadır. Bu dönemlerde ücretlerin düştüğü sektörlerde kadınların çalıştığı sektörlerdir.

Çalışmayan kadınların kriz dönemlerinde ek gelir için çalışma kararı alması da krizin kadınlar üzerindeki etkisi olarak gösterilmektedir. Ancak bu durumda kadınların çoğu ya iş bulamıyor ya da kayıtsız olarak geçici işlerde çalışmak zorunda kalıyorlar. Kriz dönemlerinde iş bulsalar da birçok kadın krizden sonra evine dönmek zorunda kalıyor. Yani bu dönemdeki çalışmalar ve artan kadın istihdamı yanıltıcı olabilmektedir. Bu bulguları rakkamlarda daha net bir şekilde görebilmekteyiz. Türkiye’de 2008 yılında yaşanan ekonomik/finansal krizden sonra TÜİK’in Aralık 2008 verilerine göre, kayıtlı kadın işsiz oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık %50 artarak 263 bin 502’ye yükselmiştir. Aynı oran erkeklerde %37 ile 724 bin 338’dir (TÜİK, 2008). Bu da ekonomik kriz dönemlerinde kadınlardaki işsizlik oranının erkeklere kıyasla daha fazla arttığının bir göstergesi olmaktadır.

Dünyaya baktığımız zaman da bu tablonun değişmediğini görmekteyiz. İngiltere’deki Ticaret Sendika Kongresi (TUC), emek piyasasında kadınların eskiye göre daha fazla istihdam edilmelerine rağmen, ekonomik krizin kadınların geleneksel olarak çalıştığı sektörleri vurduğuna dikkat çekmektedir. TUC’un verilerine göre 2008’in ilk dokuz ayında kadınlar arasındaki işsizlik oranı %2.3 artmıştır. Bu, erkekler arasındaki işsizlik oranının iki katı kadardır.¹⁴⁶

Ekonomik kriz dönemlerinde özellikle yoksul ailelerde yaşanan kötü beslenmenin bir sonucu olarak yoksulluk seviyesinde yaşayan insanların sağlık durumu da bozulmaya yüz tutmaktadır. Kadın ve kız çocukları (tüketim açısından kesintiye ilk gidilenler) erkekler ve oğlan çocuklardan daha çok sarsılmakta, sağlık hakları orantısız bir şekilde etkilenmektedir. Eğitim açısından ulusal bütçe daraldıkça, eğitime dönük ulusal harcama payı düşebilmektedir. Yoksul aileler okula

¹⁴⁶ “Krizin ilk kurbanları kadınlar”, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&CategoryID=80&ArticleID=920867>, 09.02.2009.

göndermek yerine başka etkinlikleri (ücretli emek veya ücretsiz ev içi emek gibi) önceliklendikçe, en yoksul hanelerdeki çocuklar, özellikle kız çocuklar okuldan alınmakta veya hiç gönderilmemektedir (UNDP HDR, 2009). Bu davranış, gelecekte daha düşük kazanç ihtimali, süregelen yoksulluk ve daha fazla bakım sorumluluğundan ötürü kadınlar üzerindeki çalışma yükünün artmasıyla sonuçlanmaktadır (A.g.e).

Bu dönemlerde ayrıca hükümet bütçeleri küçüldükçe, sosyal hizmetler ve sosyal güvenliğe ayrılan ödenekler de azalmaktadır. Devlet geri çekildiğinde kadınlar bir güvenlik ağı olarak işlev görmektedirler; ailenin ihtiyaçlarına cevap vermek için hem ücretli hem ücretsiz çalışma payları artmaktadır (AWID, 2009). Bu çalışma yükü kadının eğitim, sağlık hizmeti ve emek piyasasına eşit erişim hakkını tehdit altına sokmaktadır. Ekonomik ve finansal krizin kadınları vurduğu diğer bir alanda bakım hizmetleridir. Sosyal hizmetlerin artan özelleşmesi ve bununla ilgili masraflara bağlı olarak geçtiğimiz 25 yılda bakımla ilgili yükün sürekli olarak haneye ve hane içinde kadınlara kaydığı görülmektedir. Hükümetler bakım ekonomisindeki rollerini azaltmayı sürdürdükçe, krizden etkilenen aile ve bireyler bakım hizmetlerini piyasada satın almada gittikçe daha fazla zorlanmaktadır (Bakker, 2009). Daha da fazla bakım işi eve ve kadınların omuzlarına taşındıkça kadınlar orantısız bir yükü sırtlanmak zorunda kalmaktadırlar.

Kırsal kesimde yaşayan kadınlar finansal ve ekonomik krizlerden çok etkilenmektedirler. Yerli halkların çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Dünya nüfusunun yalnızca %4'ünü kapsamasına karşın yerli halklar dünyadaki 900 milyon aşırı yoksul kırsal nüfusun yüzde %33'ünü oluşturmaktadır.¹⁴⁷ Kırsal geçim kaynakları krizle birlikte daha çok tehlikeye girmektedir. Kırsaldaki kadınlar gıda üretiminin büyük kısmından sorumlu olup çalışan yoksul çoğunluğu oluşturduğu için mevcut finansal/ekonomik krizin ağırlaştırdığı gıda krizinden orantısız bir şekilde etkilenmektedirler.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) “**Factsheet on indigenous people**”, 2009.

¹⁴⁸ Gıda ve Tarım Örgütü'ne göre, dünyada 1,02 milyar insan yeterli besin alamamaktadır. 2006'da kronik açlık çekenlerin %60'ını kadınlar oluşturmaktaydı. Bu rakam krizin derinleşmesiyle birlikte artma eğilimi göstermektedir. Dünyanın az beslenen nüfusunun hemen tamamı gelişmekte olan

Kadınların gıda üretimi, dağıtımı, tedarik edilmesi ve pişirilmesindeki katkıları kriz dönemlerinde onları çeşitli dezavantajlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Kırsaldaki kadınlar tek başına dünyadaki gıdanın yarısını, gelişmekte olan ülkeler arasında ön sıralarda yer alanların gıdasının %60 ila 80'ini üretmektedir. Oysa çiftçilere sağlanan kredilerin %10'undan azını elde etmektedirler¹⁴⁹. Çiftçi kadınlar üretimden yararlanmada üretim kaynaklarının mülkiyet ve kontrolüne sahip olmamak gibi engellerle karşılaşmaktadır: Afrika'daki kadınların %1'i toprak sahibidir, Latin Amerika'da ise kadınlar toprakların %25'ine sahiptir. Orta Asya'daki kadınlar ekonomik ve mali kaynaklara ve karar alma pozisyonlarına eşitsiz erişimle karşı karşıyadır.¹⁵⁰ Bu durum kadınların üretimden fayda sağlamasını neredeyse imkânsız kılmaktadır.

Geçmiş krizlerden öğrenilenler dünyanın çeşitli yerlerinde halihazırda yüksek olan bebek ölüm oranlarının artabileceğini, kız çocukların bundan erkeklere nazaran etkilenmeye daha açık olduklarını göstermektedir.¹⁵¹ Krizlerde yaşanan yüksek fiyat dönemi potansiyel olarak okul bırakmaları (bu yük genelde orantısız bir şekilde kız çocukları tarafından taşınmaktadır), sağlık hizmetinde aksamaları, bilhassa kız çocuk ve kadınlara yönelik şiddeti ve seks trafiğini arttırmaktadır.¹⁵²

Kriz döneminde kadınların işgücü piyasasındaki resmini gösterebilecek en güncel örneklerden biri Türkiye'de yaşanan 2000/2001 ekonomik krizidir. Yapılan araştırmalarda bu dönemde ülkemizde yaşanan büyük krizde işsiz kalanlar içinde

ülkelerde yaşamaktadır: Asya ve Pasifik'te tahminen 642 milyon; Sahra Altı Afrika'da 265 milyon; Latin Amerika ve Karayipler'de 53 milyon; Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'da 42 milyon; gelişmiş ülkelerde toplamda 15 milyon kişi kronik açlık çekmektedir (Gıda ve Tarım Örgütü, “**1.02 billion people hungry: One sixth of humanity undernourished- more than ever before**”, Gıda ve Tarım Örgütü Medya Merkezi, 16 Haziran 2009).

¹⁴⁹ AWID, Der. Dzodzi Tsikata, 2009, s. 7.

¹⁵⁰ AWID, Der. Nurgul Djanaeva, 2009, s. 4.

¹⁵¹ BM Kalkınma Programı, BM Nüfus Fonu, UNICEF and Dünya Gıda Programı (2010) “**Recovering from Economic and Financial Crisis: Food Security and Safety Nets**”, Kalkınma Programı/BM Nüfus Fonu, UNICEF ve Dünya Gıda Programı Yönetim Kurulları Ortak Toplantısı için Arka Plan Belgesi, Ocak 2010, New York, ABD.

¹⁵² A.g.e

kadınların oranının erkeklerden fazla olduğu tespit edilmiştir: O dönemde toplam kadın istihdamının 1/3'ü işsiz kalmıştır. Toplam beyaz yakalı emekçiler içinde, kadınların oranı düşük olmasına rağmen, kadın ücreti ikincil/geçici bir gelir kaynağı olarak görüldüğünden, erkekler yerine işten çıkartılanlar daha çok kadınlar olmuştur (Serdaroğlu, 2010:264). 2000 sonrası formal istihdamın gerilediği bir dönemdir. Bir yandan teknoloji yoğun üretim sürecine geçilmesiyle sermaye emek gücünün yerini almış, öbür yandan kadın emek gücü erkek emek gücüyle ikame edilmiştir.

Kriz dönemlerinde kadın istihdamında görülen bir başka eğilim de ev eksenli işlerin çarpıcı bir biçimde artmasıdır. Dilek Hattatoğlu, DİE'nin yayınladığı 2001 yılı hane halkı işgücü verilerine dayanarak ev eksenli çalışanların %86.2'sinin kadınlardan oluştuğunu belirtmektedir (Serdaroğlu, 2010: 277-279). Gülay Toksöz bu durumu kriz dönemlerinde formal sektörde nitelikli işgücü hızla işini kaybederken, enformel sektöre yönelme olması ve bu sürece paralel olarak erkeklerin kriz nedeniyle işini kaybetmesiyle, kadınların hangi koşullarda olursa olsun aile gelirine katkı amacıyla çalışma zorunluluğu duymalarıyla açıklamaktadır. Bu durumda, kadınlar işin niteliğine, çalışma koşullarının güçlüğüne, ücretlerin düşüklüğüne aldırmandan çalışmayı kabul ediyorlar. Büyüyen işsizlik ve artan yoksullaşma karşısında kadınların tek hayatta kalma stratejisi bu oluyor. Sonuç olarak enformel işlerde kadın istihdamı giderek artıyor (Toksöz, 2008).

Kadınların özellikle kriz dönemlerinde işsiz kalmalarındaki diğer bir önemli etken de eğitimidir. Erkeklerin istihdam oranı eğitim düzeyine göre farklılaşmazken, kadınların ki çok farklılaşıyor; bu durum kadının *eş, anne, bakım hizmeti veren* birisi olarak toplumsal cinsiyetçi rolünün ne kadar piyasa/işten uzak kalmasına yol açtığı bir göstergesidir aynı zamanda. Türkiye'de 1997-2006 dönemine baktığımızda, en çok ortaokul mezunu kadınlar olmak üzere, kadınlar erkeklerden daha yoğun şekilde işsiz kalmış ya da eve dönmüş görünmektedirler (Serdaroğlu, 2010: 292, Güneş, 2006: 68). Bu da bir süreç olarak, krizin, istihdamsız büyümenin, ve patriyarkanın iç içe geçtiği karmaşık mekanizmaların bir görüntüsü olarak yorumlanabilmektedir.

Kriz dönemlerinin kadınlar üstündeki diğer çok büyük bir etkisi de şiddet alanının da yaşanmaktadır. Zorluk dönemlerinde kadınlar ve kız çocuklar daha fazla şiddet riskine maruz kalmaktadır. Gıda ve benzin fiyatları arttıkça kadına yönelik şiddetin arttığı ispatlanmıştır¹⁵³. Bunlara ek olarak krizde bebek ölümleri toplumsal cinsiyet temelinde farklılaşarak artış göstermektedir. Dünya Bankası politika önerileri sunduğu özet raporunda erkek ve kız çocukları genelde kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıladaki ani iyileşmelerden eşit şekilde yararlanmakla birlikte, ani düşüşlerin kız çocuklara erkeklerden çok daha fazla zarar verdiği aktarılmıştır¹⁵⁴: “Gayrisafi yurtiçi hasıladan bir birim veya daha fazla düşüş, kız çocuklar için ortalama bebek ölümlerini 1.000’de 7,4 oranında, erkek çocuklar için 1.000’de 1,5 oranında arttırmaktadır.”¹⁵⁵

Mevcut sistemik kriz kadınların makroekonomiye katılımının ne kadar önemli olduğunun küresel çapta kabulünü gerektirmektedir. Kadınlar makroekonomik politikaların pasif öznelerinden ibaret değildir; başlı başına siyasal özne ve kalkınma aktörleridir. Dolayısıyla makroekonomik politikaların tasarım, uygulama ve değerlendirilmesine ciddi anlamda dahil olmalıdırlar.

¹⁵³ UN, “**Report of the independent expert on the question of human rights and extreme poverty**”, 2009.

¹⁵⁴ Cinsiyet eşitsizliği kadınları erkeklere göre daha yoksul kılarken, çalışma yaşamındaki konumlarını da daha marjinalleştirmekte, daha sömürüye açık hale getirmektedir. Aynı etkenler, çalışma ilişkilerindeki güvencesizleşme, esnekleşme doğrultusundaki neoliberal dönüşümün ve krizin yol açtığı olumsuzlukların kadınlar tarafından daha ağır yaşanmasına yol açmaktadır, World Bank, “**The Global Financial Crisis: Assessing Vulnerability for Women and Children**”, 2009.

¹⁵⁵ World Bank, “**The Global Financial Crisis: Assessing Vulnerability for Women and Children**”, 2009.

4.2. Yoksulluğu Azaltmada Kullanılan Stratejiler

Kadınlar ve yoksulluk arasındaki ilişki karmaşıktır, dolayısıyla ortaya çıkarılması zordur. Kadınların orantısız savunmasızlığı emek piyasasında, hane ortamında ve refah devleti sistemlerindeki ekonomik dezavantajların etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse az gelişmiş ülkelerde 1980'lerden itibaren benimsenen yeni sağın refah anlayışı kamusal sosyal güvenlik sisteminin dönüştürülerek, geleneksel aile ilişkilerine dayanan bir sosyal güvenlik sisteminin inşası üzerine kurulması üzerine şekillendi. Bu durum ise kadınların hem ailede hem de işgücü ortamında durumlarını daha da kötüleştirici bir etki yarattı. Çünkü bu muhafazakar aile modelinde ataerkil ilişkiler pekiştirilmektedir. Kadınlar özel alanda hapsedilerek kutsallaştırılırken, kamusal alana katılımları eşin onayına bırakılmaktadır.

Bu gelişmelerle birlikte ortaya çıkan metodolojik soru şudur: **Yoksulluğun cinsiyet boyutu nasıl ortaya çıkarılır ve bununla nasıl mücadele edilmelidir ?** Yoksulluk ile mücadele yaklaşımında kullanılan ve en klasik yaklaşımlardan biri olarak kabul gören **Dolaylı Yaklaşım**, yoksulluk ile mücadeleyi büyüme ve büyüme sürecinde gelir dağılımında ortaya çıkan değişiklikleri inceleyerek açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kalkınma ve ekonomik büyümenin olumlu etkileri zamanla toplumun bütün kesimlerine yayılacak ve yoksulluk azalacaktır. Yoksullukla mücadelenin dolaylı yaklaşım çerçevesinde ele alınmasına karşı yapılan başlıca eleştiri; bu yaklaşımın, ekonomik büyüme sürecinin bölüşüm ve yeniden dağılım üzerindeki etkisini göz ardı ettiği yönündedir (Şenses, 2006: 221-227).

Kabul gören bir diğer yaklaşım ise **Doğrudan Yaklaşım**'dır. Bu yaklaşım ise devletin beslenme, sağlık, eğitim, konut vb. temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik somut programları ve bu yolla yoksullara sağlanan transferleri inceler (Şenses, 2006: 265) Doğrudan yaklaşımın altındaki başlıklar radikal reform, kamu harcamaları ve yoksullukla mücadele programlarıdır. Doğrudan yaklaşıma göre, yoksullukla

mücadelede devletin daha aktif bir rol üstlenmesi ve sosyal devlet'e dönüşmesi gerekir. Ünlü düşünür Karl Polanyi tarafından önerildiği gibi, devlet ekonominin işleyişi ve elde edilen hâsılanın bireyler ve sektörler arasında dağıtımını tamamen piyasa mekanizmasına bırakmamalıdır¹⁵⁶.

4.2.1. Mikrokredi Uygulaması

Son çeyrek yüzyılda yaygınlaşan neoliberal politikaların, yoksullukla mücadele konusunda az gelişmiş ülkeler için ön plana çıkardığı en önemli unsur, dışa açık, piyasa ağırlıklı, emek yoğun büyüme olmuştur. Dünya Bankası'nın yoksulluk stratejisi de, neoliberal politikaların, orta ve uzun dönemde, ekonomik büyümeyi hızlandırarak yoksulluğu azaltma beklentisine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, yoksulluğun nedenleri üzerinde yeterince odaklanmamakta, mülkiyet ilişkilerini analizin dışında tutmakta ve tarihsel analizden kaçarak yoksulluğun bir süreç olduğunu göz ardı etmektedir. Ayrıca, bu yaklaşım, kadınların işgücü eğitim ve niteliği ve üretim araçlarına erişim açısından dezavantajlı konumuna değinmeden yoksulluk konusunu da dar bir çerçeveye sıkıştırılmaktadır (Şenses, 2006:287).

Dünyada ve Türkiye'de son yıllarda yoksullukla mücadelede sıklıkla kullanılan ve kadınları en çok ilgilendiren yöntemlerden biri **mikrokredi uygulaması** dır. Mikrokredi uygulamasında kredilerin %95'i kadınlara yönelik olarak verilmektedir (Grameen Bank Mountly Report; 2006). Bundaki en büyük etken olarak da yoksulluk ve açlıkla kadınların erkeklere oranla daha fazla yüzleşmesi gösterilmektedir.

İlk mikrokredi zirvesi, 2-4 Şubat 1997 tarihlerinde 137 ülkeden 2,900'den fazla

¹⁵⁶ Karl Polanyi, liberallerin savduklarının aksine kapitalizmde bireyin özgürlüğünün, sermayenin sosyal denetim altında olmasına bağlı olduğunu savunmuştur. Piyasa ve onu sınırlamaya yönelik karşıt hareketleri modern toplum dinamiklerinin çift yönlü hareketi olarak nitelendiren Polanyi'ye göre toplum ve devlet tarafından oluşturulacak koruyucu karşı hareketlerle; devlet müdahalesi ve sosyal hukuk yoluyla piyasanın toplumsal ve siyasal kurumlardan tümüyle kopmasının ya da onlardan bağımsızlaşmasının önüne geçilmelidir. Daha fazla ayrıntı için bkz. Polanyi, 2009:136-168.

kişinin katılımıyla Wahington'da gerçekleştirildi. Bu zirvede 9 yıllık bir kampanya oluşturuldu. Bu kampanyanın hedefi 2005 yılına kadar dünyanın en fakir 100 milyon insanına, özellikle kadınlara, finansal olanaklar ve bireysel iş gelişimi için kredi sağlamaktı. 2006 Kasım toplantısında belirtildiği üzere, 2005 hedefleri yüzde yüze yakın gerçekleştirilmişti; ayrıca iki yeni hedefte eklenmişti¹⁵⁷:

1-Dünyanın en fakir 175 milyon ailesine, özellikle bu ailelerden kadınlara, 2015 yılına kadar bireysel işgücü oluşumlarını sağlamak için finansal destek sağlamak.

2-100 milyon ailenin günlük gelir seviyesinin 1.25 Amerikan Doları'nın üstüne çıkmasını sağlamak.

Mikrokredi ile ilgili yapılan araştırmalarda kadın ve yoksulluk ile ilgili olarak değişik bulgular elde edilmiştir. Bir çalışmada kredi dönüş oranlarının yüksek olması alınan kredinin aynı zamanda aile içi dayanışmayı ve çalışmayı arttırması ile açıklanmıştır. Başka bir çalışma da kocalarından dayak yiyen kadınların ev ekonomisine katkıda bulunmasından sonra dayaktan kurtulduklarını göstermektedir. Araştırmalar, hane halkı gelirinde %25 ile %75 arasında bir artış sağlandığını göstermiştir (Yunus, 2003). Kadınlar için mikrokredi tezini savunanların diğer destekleyici fikirlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kadının ev içindeki kontrol gücünün artmasına yardımcı oluyor (ekonomik kaynaklara ulaşımı arttığı için kadın, harcamalarda da söz sahibi olmaya başlıyor).
- Sadece ekonomik olarak bir kendine güven kazanmıyorlar, aynı zamanda kazandıkları ekonomik özgürlükle sosyal hayata katılımları ve diğer kadınlarla ortak paylaşımları artıyor.
- Sosyal hayat içinde kadınların rollerine ilişkin önyargıların azalmaya başlamasına yardımcı oluyor.

¹⁵⁷

“The Microcredit Summit Campaign”, http://www.microcreditsummit.org/about/about_the_microcredit_summit_campaign.

Mikrokredi yönteminin eksikliklerine dikkat çeken araştırmalar da bizi şu sonuçlara götürmektedir (Yunus, 2003):

- Kadınların eviçindeki eşitsiz konumu göz önünde bulundurulduğunda, kredi kullanımının erkek tarafından kontrol edilmesi ihtimali çok yüksektir.
- Kadının gelirinde bir artış meydana gelmesine rağmen, birçok katılımcı aynı zamanda ev içindeki iş yüklerinin de çok arttığını rapor etmiştir. Kadınların ev içi yüklerinde hiçbir azalma meydana gelmemiştir.
- Bir çok cinsiyet eşitsizliği başlıkları sadece mikrokredi yöntemiyle çözüme ulaşamamaktadır. Bunlar arasında iş hayatındaki cinsiyet ayrımcılığı, şiddet, ev içi görev dağılımındaki eşitsizlik ve eğitimdeki ayrımcılık gelmektedir.
- Formal sektörde çalışmak ve buradaki çalışma koşullarını iyileştirmek kadınların ekonomik hayata katılımlarını sağlamada daha büyük önem arz etmektedir.

Burada tartışılan nokta mikrokredi yöntemini tamamen terk etmek değildir, burada üstünde durulan nokta kadınların ekonomik olarak güçlendirilmeleri için bu programın hangi alanlarda iyileştirilmesi gerektiğinin fark edilmesi ve harekete geçilmesidir.¹⁵⁸

Yoksulluğu azaltmada kullanılan stratejiler toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında hazırlanmalıdır çünkü bu araştırmaların temel amacı ekonomik büyümeyi sağlamak, yoksulluğu azaltmak, toplumdaki kadın ve erkek eşitliği konusunda ilerleme sağlamaktır (WB, 2001). Geçtiğimiz yüzyıl içinde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda çok büyük adımlar atılmış olmasına rağmen, cinsiyet eşitsizliği halen akut bir problem olarak özellikle yoksul ülkelerde görülmektedir. Ülkeler arasında, haklar ve özgürlükler, ölüm oranları, sağlık, politik katılım ve diğer alanlardaki cinsiyet eşitsizliği yine en fazla yoksul gruplar içinde görülmektedir. Yoksul kesimler içinde kadınlar birçok toplumda, özgürlük ve hak talebi ve

¹⁵⁸ “Enterprise Development”, <http://www.oecd.org/dataoecd/2/41/1896456.pdf>.

ekonomik haklara sahip olma bakımından erkeklere oranla daha limitli kaynaklara sahiptir.

Yoksulluk Azaltma Stratejileri¹⁵⁹ büyümeyi, yoksulluğun azaltılmasını ve bunlara ilişkin dış finansman ihtiyaçlarını teşvik etmek amacıyla bir ülkenin makroekonomik, yapısal ve sosyal politikalarını ve programlarını tanımlamaktadır. Yoksulluk Azaltma Stratejileri hükümetler tarafından Dünya Bankası ve IMF de dahil olmak üzere sivil toplum ve gelişim ortaklarını da içeren katılımcı bir süreç dahilinde hazırlanmaktadır.¹⁶⁰

Yoksulluk Azaltma Stratejileri şu temel bileşenlerden oluşmaktadır (Mehra ve Gammage, 1999: 533-550):

- Ülkedeki yoksulluk durumunun analizi.
- Bu analizi temel alan yoksulluğu azaltma stratejisi.
- Stratejiyi uygulamak için gereken bütçe taahhüdü.
- Stratejik hedeflerin başarısını ölçen bir denetim sistemi.

Bu stratejilerin ilk turundan ortaya çıkan büyük resim cinsiyet eşitliği konusunda pek de cesaret verici değildir. Dünya Bankası Toplumsal Cinsiyet Departmanının¹⁶¹ 2001 başında tamamlanmış olan 15 ara ve üç final Yoksulluğu Azaltma Stratejilerinde yaptığı ön incelemede bunlardan ancak yarısından azının yoksulluk teşhisinde cinsiyet konusunu herhangi bir yönünden ele alarak tartıştığı sonucuna varılmıştır (WB, 2001).

Bu raporlara göre toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda en büyük ilerlemeler sağlık, beslenme ve nüfus bölümlerinde ve bir dereceye kadar da eğitimde sağlanmaktadır. Diğer alanlarda bu konuya daha belirsiz eğilinmektedir. Toplumsal

¹⁵⁹ *Poverty Reduction Strategies-PRSPs.*

¹⁶⁰ www.worldbank.org.

¹⁶¹ *World Bank Gender Division.*

cinsiyet sorununun öncelikle teşhis aşamasında vurgulanması gerekmektedir. Aksi takdirde bu sorunun çözüme ulaşması mümkün gözükmemektedir (WB, 2001).

Strateji raporlarında üretim ekonomisi başlığı altında kadının rolüne pek az dikkat sarf edilmiş; güç ve etki bakımından ise cinsiyet eşitsizliğine neredeyse hiç değinilmemiştir. Ev içi şiddet, eğitim, yasal okuryazarlık ve kadınların ihtiyaçlarına duyarlılık sağlamak amacıyla kadınların yerel yönetimlere katılması görüşüne pek çok ülkede yoksulluk azaltma stratejisi olarak yer verilmemiştir (Badlender, 2000: 1365). Kabeer'e göre, aslında stratejilerdeki cinsiyet uygulaması Dünya Bankasının ve diğer çok uluslu gelişim Bankalarının (Multi Developing Banks) uygulamalarıyla tamamen tutarlıdır. Çok uluslu gelişim bankaları raporlarında kız çocuklarının eğitimi, sağlık ve mikro finans dışında cinsiyet eşitsizliğine nadiren yer vermişlerdir (2003: 211).

Kabeer'in belirttiği gibi, politika yapanların etkili yoksulluk azaltma stratejileri kapasitesini kısıtlayan diğer bir faktör ise geleneksel ekonomik düşüncede bulunan kuvvetli önyargılardır (2003: 212-5). Bu önyargılar şunlardır:

- *Pazarlaştırma* önyargısı politika yapanların pazardaki fiyatları yönetmeyen herhangi bir aktiviteye genel olarak değer vermemelerini yansıtmaktadır. Burada açıkça cinsiyete ilişkin bir alt metin vardır çünkü öncelikli olarak kadınların özellikle de dünyanın fakir ülkelerindeki fakir hane kadınlarının sorumluluğu olan hem üretim hem de yeniden üretim ve ödeme yapılmayan işler görünmez kılınmaktadır.
- *Eve ekmek getiren erkek* önyargısı ise bir dizi bağımlı aile üyesinin (kadınlar, çocuklar, hasta, sakat ve yaşlılar) gereksinim duyduğu maddi geliri karşılayan erkek hane reisi varsayımını temel almaktadır. Bu durum kadınların hane içinde önemli bir görev almalarına rağmen bir dizi ekonomik haktan muaf tutulmalarına yol açmaktadır.

Dünya Bankasının Yoksulluğu Azaltma Stratejileri hazırlama el kitabının cinsiyet bölümünün de şöyle denmektedir: “Yoksulluğu Azaltma Stratejilerinin her

safhasında cinsiyet meselesine belirgin bir dikkat sarf etmek gerekliyse de bunun yoksulluk analizine entegre edilmesini sağlamak özellikle gereklidir. Yoksa sonuç stratejilerindeki toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamı kısıtlı kalacaktır” (Kabeer, 2003:213-215).

4.2.2. Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme

Cinsiyete duyarlı bütçeleme¹⁶² günümüzde gitgide artan bir biçimde kadın yoksulluğunu azaltma stratejilerinden bağımsız olarak incelenmeye alınmaktadır. Kadın-erkek eşitsizliğinin temelinde, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ile görev ve sorumlulukların paylaşılmasında, kültürel olarak kalıplaşmış değer yargılarından kaynaklanan hiyerarşik yapılar gösterilmektedir. Bu eşitsizliklerin çözümü için de toplumsal cinsiyet duyarlılığının tüm ana plan ve programlara yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle geliştirilecek tüm plan, politika ve programlar da maksimum toplumsal yararın gözetilmesi zorunlu kılınmalıdır. Bu kapsamda, niteliği nedeniyle tüm bireylerin yaşamını etkileyen ve her düzeyde oluşturulan bütçelerin de toplumsal cinsiyet duyarlılığı ile hazırlanması zorunluluk olarak göz önüne gelmektedir. Ekonomik plan ve programların yansımaları bulduğu bütçelerin bu anlayışla hazırlanması istenen gelişimin sağlanması açısından büyük önem oluşturmaktadır.

Bütçelerin toplumsal cinsiyet yönünden analizine ilişkin oluşturulan inisiyatifler tarafından dünyanın pek çok ülkesinde çalışmalar yapılıyor olmakla birlikte henüz tam anlamıyla toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip bütçe oluşturulmuş değildir. Ancak oluşturulan sözkonusu inisiyatifler, ulusal bütçelerin, özellikle harcama kalemlerinin, toplumsal cinsiyete duyarlılığı bakımından analizini gerçekleştirerek, mali politikalarından hangi grupların fayda sağladığını ve bu

¹⁶² *Gender Responsive Budget-GRB.*

politikaların kadınları, yoksulları ve diğer dezavantajlı konumda olanları nasıl etkilediğini ortaya çıkararak konunun önemini göstermişlerdir.¹⁶³

Bütçe devletin ekonomik politika araçlarının en önemlisi olup, ülkenin değerlerini yansıtmaktadır; kime ve kimin işine değer verildiği, kimin ödüllendirildiği bunun yanında kime, neye ve kimin işine değer verilmediği hususları bütçelerde yansımaları bulmaktadır. Ayrıca bütçe, sadece teknik bir detay değil çok önemli bir politik ifade olup hükümetlerin sosyal ve ekonomik önceliklerinin bir yansımaları oluşturmaktadır. Devlet bütçeleri devletin üstlendiği çeşitli fonksiyonları yerine getirmek amacıyla hazırlanmaktadır. Bu görevler arasında kadınlara yönelik hizmetlerin yeterince yer almadığı görülmektedir. Bütçe şekillendirilmesi ve uygulama sonuçları genellikle ayrıcalık doğuran bir işlemdir. Vatandaşların çoğunu özellikle kadınları açıkta bırakmaktadır (Elson, 1998: 8-10). Oysa kadınlar daha önceki bölümlerde vurgulandığı gibi yoksullar arasında çoğunluğu oluşturmakla birlikte ekonomik tartışmaların da dışında yer almaktadırlar.

Bütçelerde kadınlar ve erkekler için herhangi bir başlık-konu yer almamaktadır. Eşit olmayan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadınların ve erkeklerin yaşamları üzerine gerçek etkileri ile politikaların farklı etkilerini dikkate almamaktadır. Bu cinsiyet ve yansız görünüm cinsiyet körlüğü ile tanımlanmaktadır. Bu nedenle cinsiyet körlüğü eşitsizliği sürekli kılmaktadır (A.g.e). Cinsiyet bütçeleri ile yerine getirilmeye çalışılan amaç, kamu gelirlerini artırmanın yollarını ve kamu harcamalarının analizini cinsiyet perspektifinde erkek ve erkek çocuklarına kıyasla, kadın ve kız çocuklarının üzerindeki etkileri ve sonuçlarını belirlemektir (Metin, 2007: 58). Cinsiyet bütçesinin oluşturulmasında en önemli konuların, cinsiyet eşitliğini sağlayabilmek için oluşturulacak mali önlemlerin ne derece etkili olacağı, cinsiyet eşitsizliğini azaltıp azaltmayacağı ya da artırıp artırmayacağı veya hiçbir etki oluşturup oluşturmayacağı üzerinde toplandığı görülmektedir.

¹⁶³ “Bütçeleme”, <http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/butceleme.pdf>.

Bütçeler ve kaynak tahsisleri öncelikleri belirler, eğer bütçeler yoksullar ve kadınların ihtiyaçları ve taleplerini karşılayamazsa; bütçede yer alan kaynaklarca, kadınların ödenmeyen emeği için yeterli hizmetin sağlanamayacağı, ekonomide kadınlar için fırsat eşitliğinin geliştirilmesi gibi toplumsal cinsiyete dayalı programlara yeterince kaynak aktarılamayacağı anlamına gelmektedir. Oysa toplumsal cinsiyete duyarlı bir bütçe; kadınların ihtiyaçları ve çıkarlarının dahil olup olmadığını sorgular. Toplumdaki kadın ve erkeklerin farklı ihtiyaçlarını, haklarını ve yükümlülüklerini tanıdığını gösterir (Eşim, 2000: 1-30). Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe, bir kadın bütçesi ya da kadınlar için ayrı bir bütçe anlamına gelmemektedir. Kadın ve erkeklerden oluşan gruplar üzerindeki etkisini tespit edebilmek için devlet bütçesinin bir analizidir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bir bütçe, devletin cinsiyetle ilgili vaatlerini alarak onları bütçesel vaatlere çevirmektedir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme anlayışının, gerek akademik ve ekonomik çevreler gerekse Birleşmiş Milletler Kadın Fonu (UNIFEM) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından kabul edilen faydaları şunlardır:

- Kadınları ekonomik olarak görünür kılar.
- Kamu gelirlerinin toplanmasının ve vergi yapısındaki değişikliklerin, kadınların hayatını erkeklerinkinden farklı olarak nasıl etkilediğini gösterir.
- Kadınlara ayrılan kaynakların nasıl harcandığını ayrıntısıyla gösterir.
- Karar vericilere, kadınların ve erkeklerin ihtiyaçlarını gösterirken yapılacak kamu harcamalarında da bir öncelik sıralaması yapılmasını sağlar.
- Hükümet bütçelerinin etkin, hesap verilebilir ve şeffaf olmasına katkıda bulunur.
- Hükümetin taahhütleri ile yürüttüğü politikaların gerçek etkileri arasındaki farkı görmeyi sağlar.
- Vatandaşların kamusal karar alma süreçlerine katılımı için bir zemin oluşturur.
- Performans ve program bütçelerdeki uygulanabilirliği nedeniyle sonuç odaklılığı getirir.

Gülay Günlük Şenesen tarafından Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme'nin tanımı şu şekilde verilmektedir¹⁶⁴:

- Kadın ve erkeklerin, kız ve erkek çocukların gereksinimlerinin karşılanmasında kamu kaynaklarının hakça kullanımını ve kamu gelirlerinin yükünün hakça üstlenilmesini gözetilen bütçedir.
- Kadınlar için ayrı bir bütçe değil, dezavantajlı konumlarının varlığının önkabulüdür.
- Bütçenin cinsiyetlerarası eşitsizliklerin giderilmesine yönelik olarak düzenlenmesi ve uygulama sonuçlarının izlenmesine olanak sağlayacak şekilde yapılandırılmasıdır

Cinsiyete duyarlı bütçe girişimlerini kimin başlattığına dayalı olarak yapılan tespitlerde üç şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bütçe analiz çalışmaları ya hükümet tarafından ya da gönüllü kadın kuruluşları, sivil toplum örgütleri veya bağımsız katılımcılar tarafından oluşturulan inisiyatifler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bazı durumlarda ise içinde kadın parlamenterlerin yer aldığı hükümet dışı inisiyatifler de oluşturulmuştur. Güney Afrika Kadın Bütçesi deneyimi buna örnek olarak gösterilmektedir (Badlender vd.; 2002, 251).¹⁶⁵

Yapılan çalışmalarda bütçe programlarının sayısal olarak erkek ve kadınlara yönelik eşit miktardaki bir harcama şeklinde yapılmadığı görülmektedir. Kadınlar ve erkekler farklı ihtiyaçlara sahip olabilmektedirler. Örneğin; sağlık programlarında anne sağlığı ile ilgili harcamalar kadınlara yöneliktir, erkekler bu hizmetlerden yararlanamazlar, veya şiddete uğrayan kadınlar için açılan sığınma evleri ve kreş sayısının belediyeler bazında artırılması gibi (Fitzgerald, 1999: 3). Genel olarak cinsiyete duyarlı bütçe ile ilgili kabul edilebilecek görüşler aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Elson; 1998: 935):

- Cinsiyete duyarlı bütçeler, devletlerin birçok hedefleri ile ilgili verilerini çeşitlendirmesi ve yenilemesini getirecektir: Bütçeyle ilgili amaçlar cinsiyet esaslı

¹⁶⁴ http://www.tbmm.gov.tr/etkinlikler/pbmd_sempozyum_1008/belgeler/GGS-Afyon08.pdf.

¹⁶⁵ Dünyada bugüne kadar oluşturulan Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçe İnisiyatifleri ve yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Gülsen Ülker, s. 51-75.

olarak ele alınacağı için değiştirilmesi gerekecektir. Çünkü cinsiyete duyarlı bütçelerin tam olarak uygulanabilmesi için amaçlarını destekleyecek verileri elde etmek gerekecektir.

- Bir cinsiyet bütçesinin verilen tüm programları, maddeleri detaylandırması şu anda mevcut değildir: Cinsiyet ayrımına esas teşkil edecek şekilde ödenek ayrılması henüz daha gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle cinsiyet bütçelerinin henüz bir bütçe sistemi olarak görülmediği, onun yerine politik bir araç olarak görüldüğü söylenebilir.
- Cinsiyete duyarlı bütçe reformu, bütçe kararlarının alınması ile ilgili değişiklik getirecek mi?: Cinsiyet bütçelerini hazırlamak için gerekli kamuoyu desteğinin var olduğu belirtilmektedir. Eğer cinsiyete dayalı analizler, cinsiyet bütçelerini destekleyenlerin ne yapmak istediklerini ortaya çıkarırsa –ki devlet mali politikaları her zaman kadınlara karşı önyargılı olmuştur- bu düşünce doğal olarak adil olma sorularını da gündeme taşıyacaktır (Schick, 91).

Burada özetle belirtilmesi gereken nokta, toplumsal cinsiyet duyarlılığı ile oluşturulan program ve bütçelerle toplumsal refahın artması ve kaynakların adil dağılımının sağlanabilmesidir. Bu konuya ilişkin olarak AB belgelerinde ve uluslar arası çalışmalarda yapılan tespitleri şöyle özetleyebiliriz: Son otuz yılın kadın hareketi gündeminde yer alan konu ve tartışmaların sonucunda makro ekonomik politikaların temel araçlarından sayılan *bütçe*'nin kadın bakış açısıyla analizi ve cinsiyet farklarının dikkate alınması yönündeki kadın talebinin dillendirilmesine bağlı olarak pek çok ülkede bu konuda çalışmalar yürütülmektedir. Pekin Eylem Platformu bu konuda -cinsiyete duyarlı bütçeleme- konusunda önemli kararların altına imza atıldığı bir dönemdir:

(345) “kadının ilerlemesi için mali kaynaklar ve insan kaynakları genellikle yetersiz olmuştur. Eylem Platformunun tam ve etkin bir biçimde uygulanması, kadının güçlendirilmesine yönelik mali kaynak ve insan kaynaklarını sağlamaya ilişkin siyasi bir kararlılığı gerektirmektedir. Bu da politika ve programların bütçesine ilişkin kararlarda cinsiyete dayalı bakış açısına yer vermeyi ve kadın erkek eşitliğini güvenceye alacak özel programların yeterli finansmanını gerektirecektir. Eylem Platformunu uygulamak için fonların belirlenmesi ve

bütün sektörlerdeki mevcut kaynakların harekete geçirilmesi gerekecektir. Programlar içinde ve arasında politikaların yeniden düzenlenmesine ve kaynakların yeniden tahsisine ihtiyaç olabilir”.¹⁶⁶

Burada, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme zorunluluğu vurgulanmaktadır. Hükümetler bu konuda yükümlü kılınmaktadır ve böylece eylem platformunun öngördüğü hedeflere ulaşmak açısından, kadınların bütçe uygulamalarından nasıl yararlandıkları takip edilerek gerekli bütçe ayarlamalarının yapılması vurgulanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu 2008 tarihinde gerçekleştirdiği 52. Oturumunda “cinsiyet eşitliğinin finansmanı ve kadının güçlendirilmesini” ana tema olarak seçmiştir. Oturumda belirlenen hedef toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için tüm gelir ve harcamaların toplumsal cinsiyete duyarlı analizlerini yapmaktır. Avrupa Birliği’nin bu konuda aldığı en önemli kararda 1996 yılında karar verdiği üzere toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının tüm ana plan ve programlara yerleştirilmesi olmuştur (Günlük-Şenesen, 2008: 3-13).¹⁶⁷

AB Komisyonu tarafından cinsiyet eşitliği üzerine çalışmaların hedefinin cinsiyet eşitliği olduğu görülmektedir. Cinsiyet bütçesine geçişte önemli rol oynayacak olan bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Avrupa İstihdam Stratejisi Araştırma Politikası, Avrupa Yapısal Fon Düzenlemeleri, Avrupa Ülkelerinde Kadınların İstihdamında Faydacı Vergi Sistemlerinin Etkisi Üzerine Bir Çalışma, Komisyonun Cinsiyet Etkisine Dayalı Derlendirme Araçları, Cinsiyete Özgü İstatistikler, Cinsiyet Eşitliği Göstergeleri vb. gibi. (European Commission; 2003: 12). Avrupa Parlamentosu 2003 yılında kabul ettiği bir dizi kararla kamu politikalarının kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerinin izlenmesini, kamu bütçelemesinin her aşamasında cinsiyetlerarası eşitlik perspektifinin hakim olmasını,

¹⁶⁶ A.g.e., s.386.

¹⁶⁷ Ana Akımlaştırma (Gender Mainstreaming): kadın-erkek eşitliğini ana politika ve programlara yerleştirme yaklaşımı.

gelir ve harcamaların cinsiyet eşitliğini sağlayacak biçimde yapılandırılmasını öngörmektedir.

Avrupa Konseyi'nin (Lizbon'da) oluşturduğu prensip ve amaçlara göre toplumsal kalkınma ve insanın güçlendirilmesi uzun vadeli yatırımlarla ve ekonomik büyümeyle sağlanması anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme politikalarının uygulanmasında şu politik amaçlara ulaşması hedeflenmektedir:¹⁶⁸

- 1- Eşit, dengeli bütçeleme politikaları, eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamalı, kadının ve erkeğin ekonomide ve toplumda oynadıkları farklı rollere göre fırsat eşitliğini sağlamalı,
- 2- Kaynaklar, kadın ve erkek vatandaşların farklı ihtiyaçlarına göre verimli ve etkin kullanılmalı, kamu hizmetlerinin daha kaliteli ve etkin olması sağlanmalı,
- 3- Vatandaşların kamunun gelir ve giderlerini şeffaf olarak anlaması ve böylece yerel ve ulusal hükümetlerin hesap verebilmesi ve şeffaf olması sağlanmalıdır.

Ayrıca toplumsal cinsiyet bütçesinin başarılı bir şekilde uygulanması için kadın-erkek eşitliği konusunda politik bir inanmışlığın gerekliliği ile kamu politikalarını belirleyen kurumların bütün düzeylerinde kadın temsiliyetinin sağlanması, daha genel anlamda kamu ve özel sektörde karar alma mekanizmalarında kadınların olmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Eşit fırsatlar ve insan kaynaklarının geliştirilmesi hususunda, ekonomik kaynaklar, eğitim, sağlık konularında kamu duyarlılığının artırılması sağlanmalıdır. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yapan ülkelerde ortak bir analiz tekniği olmamakla birlikte, genel olarak kamusal harcamaların üç kategori altında toplandığı görülmektedir. Rhonda Sharp tarafından temel olarak üç türlü analiz kategorisi belirlenmiş olup bunlar: 1) doğrudan toplumsal cinsiyeti ve kadınları hedef alan harcamalar; 2) kamu sektöründe eşit istihdam fırsatı yaratmaya dönük harcamalar; ve 3) temel kamu harcamaları olarak sıralanmaktadır.

¹⁶⁸ Avrupa Parlamentosu, Kadın Hakları ve Eşit Fırsatlar Komisyonu, 1999-2004 Dönemi Final Raporu, A5-0214/2003, 16 Haziran 2003, s. 5-10.

Dünyada cinsiyete duyarlı bütçe uygulamalarının örneklerine baktığımız zaman ise Avustralya'nın 1984'de Federal Devletin kararıyla cinsiyete duyarlı bütçeyi geliştiren ilk devlet olduğunu görmekteyiz. Güney Afrika'daki sivil toplum kuruluşları ile birlikte parlamento komisyonları 1995'de cinsiyete duyarlı bütçelerin analizleri üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Güney Afrika devleti de 1997'de cinsiyete duyarlı bütçe analizini takibe başlamıştır. Diğer taraftan bazı Avrupa ülkeleri örneğin İrlanda, Avrupa Yapısal Fonlarıyla birlikte, bu alanda tecrübeler edinmektedir. Diğer Avrupa ülkeleri de, Avustralya ve Güney Afrika'daki cinsiyet bütçeleri konusundaki çalışmalardan etkilenmişlerdir. Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde de birçok cinsiyet bütçesi ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır (Elson, 1998: 8-10).¹⁶⁹

Türkiye'de toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme konusu tam olarak üzerinde çalışılmış ve uygulama yapılmış bir konu değildir. Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı "Toplumda Kadın Katılımı" özel ihtisas komisyonu raporunda "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme ve Bütçe Analizleri" başlığı altında konu açıklanmıştır.¹⁷⁰ Ancak bugüne kadar Türkiye'de toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe analizi gerçekleştirmek mümkün olamamıştır. Gülşen Ülker tarafından 2002 yılında gerçekleştirilen "Türkiye'de Kadına Yönelik Kurumsal Politikalar: Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçelemenin Olanak ve Sınırlılıkları" tez çalışmasında konu irdelenerek Türkiye açısından uygulamanın gerçekleştirilebilme imkanı sorgulanmıştır (Ülker, 2002).

Avrupa Konseyi'nin 2005'de yayımlanan ve 12 üye ülkedeki toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme politikalarının değerlendirildiği raporunda Türkiye'de

¹⁶⁹ İsveç parlamentosu 2003 yılında bu yönde bir ulusal eylem planını yürürlüğe sokmuştur. İspanya'da 2003 yılındaki, Meksika'daki 2007 yılındaki yasalarla bütçenin cinsiyet eşitliğinin sağlanması yolundaki etkilerinin izlenme süreci başlamıştır. Benzer uygulayıcılar arasında Cezayir, Filipinler, Fransa, Güney Afrika, Kanada, Kore Cumhuriyeti, Pakistan, Peru, Uganda sayılabilir (<http://www.coe.int.equality>).

¹⁷⁰ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Toplumda Kadın Katılımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000, s.133-140.

çok sınırlı bir uygulamanın olduğu belirtilmektedir (A.g.e.). Raporda Türkiye için değinilen tek örnek, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun, Dünya Bankası destekli, Sosyal Riski Azaltma Projesi kapsamındaki *Şartlı Nakit Transferi* uygulamasıdır. 2003 yılında başlayan bu uygulama toplumun en yoksul %6'lık kesimi için çocuk odaklı bir uygulamadır. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın dahil olduğu eğitim ayağında kız çocuklarının okullulaşma oranındaki görece düşüklük gözönüne alınarak, kız çocukları için daha fazla ödeme yapılmaktadır. Bu kapsamdaki ödemelerin annelere yapılıyor olması ile de kadınların güçlendirilmesi hedeflenmektedir (Günlük-Şenesen, 2008: 5).

Türkiye'de ulusal mekanizma ve kadın kuruluşlarının yıllar süren mücadeleleri sonucunda politika oluşturanlarda kadın-erkek eşitliği konusunda özellikle eğitim, sağlık, hukuk gibi geleneksel politika alanlarında belli bir duyarlılık kendini göstermekle birlikte, toplumsal cinsiyet bakış açısını; istihdam, sosyal politika, araştırma, bütçe ve mali politikalar gibi ana program ve planlara yerleştirme konusunda henüz kesin bir başarı elde edilmiş değildir (Nevin-Şenol vd., s. 68-69).

Cinsiyete duyarlı bütçeleme konusunda 2005 Aralık ve 2006 Aralık ayları arasında Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı ve KSSGM işbirliği ile Beyoğlu Belediyesinde pilot bir uygulama yapılmıştır. Bu uygulama süresince 660 kadına ulaşılmıştır ve toplanan bilgilerin analizi sonucunda, kadınların belediye hizmetlerine ilişkin öncelikli alanları arasında “yoksulluk yardımlarının yeniden düzenlenmesi” ve “yoksulluğu önlemede yenilikçi stratejilerin benimsenmesi” nin geldiği tespit edilmiştir (GABB, 2011: 123-126). Bu alanda ülkemizde henüz yeterli çalışma ve bir başarı elde edilmiş olmamasına rağmen AB'ne giriş sürecine bağlı olarak her alanda yaşanan değişim olgusu toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme konusunda da önemli kazanımlar sağlanmasına yardımcı olacaktır. Sosyal bilimci Sassen şöyle demektedir;

“Önemli değişim dönemleri, toplumsal cinsiyet normlarının ve ilişkilerinin yeni tanımlarına, yeni yorumlarına yol açabilir. Ne var ki bu otomatik olarak gerçekleşmez, aktivistlerin ve yöneticilerin etkin ve bilinçli çabalarını gerektirir.

Ayrıca globalleşme süreçlerinin etkisiyle egemenlik kavramının değişmekte oluşu da, kadınlar (ve diğer görünmez aktörler) için uluslar arası ilişkilerde görünürlük kazanma ve uluslar arası hukukta özneler olma açısından yeni alanlar açmaktadır.” (Sassen, 2004: 15-16)

Cinsiyet bütçeleri cinsiyet eşitliğine dayalı bir kamu hizmeti analizi sunmaya çalışmaktadır. Bu amaçla oluşturulacak bütçelerin harcama ve gelir analizleri cinsiyet eşitliği perspektifinde ele alınarak yapılmasını gerektirmektedir. Bu amaçla oluşturulacak bütçeler ile kadınlara yönelik kamusal hizmetlerde artış sağlanması amaçlanmaktadır. Bunun sonucunda cinsiyet bütçeleri gelişmiş ülkelerde cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde yardımcı olurken, gelişmekte olan ülkelerde ise kadınların ekonomi içindeki gücünün artması sağlanarak ekonomik gelişmeye katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Yoksulluğu azaltma stratejilerinin ve Dünya Kalkınma Raporu (WDR) 2000/01'in analizinin gösterdiği üzere gelişime yönelik neo-liberal söylemler yoksulluğun azaltılması tartışmasını, yoksulluğun pazar çerçevesi dışında ele alınmasını etkin biçimde reddeden yöntem çerçevesine oturtmaktadır. Sonuç olarak yeniden üretim– ki kadınlara düşmektedir– üretim küresinden dışlanırken aynı anda kadınlar tarafından yapılması *doğal* olarak görülen bir üretim olarak muamele edilmektedir (Elson, 2001: 5). Buna karşılık, feminist ekonomistler kadınların fedakarlık ve sosyal yükümlülük temelinde aileleri, arkadaşları ve komşuları için hizmet ürettiği ‘ücretsiz bakım ekonomisini’ dikkate almamız gerektiğini tartışmaktadırlar.

Sonuç Olarak:

Yoksulluğun kadınlaşması feminist literatüre 1970’lerde girmiş bir kavramdır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere ana akım yoksulluk çalışmalarındaki yoksulluk ölçümleri haneyi ve hanenin reisi olan erkeği temel alarak yapıyordu. Yoksulluğun kadınlaşması, içinde dünya kadınlarının yaşadığı ezilmişliklerin

neredeşye hepsini barındırmaktadır: cinsiyete dayalı iş bölümü, özel ve kamusal alan ayırımı, ücretsiz ev ve bakım emeği, işgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, göçün feminizasyonu, ekonomik/finansal krizlerin ve küreselleşmenin kadın emeğine olumsuz etkisi. Tüm bunlar 1970'lerden itibaren yoksulluk başlığı altında feminist teorisyenlerin araştırma konuları arasında yer almaktadır. Bu alanda yapılan birçok niceliksel çalışmanın ve araştırmanın yanı sıra yoksulluğun niteliksel olarak da yani kadınlar ve erkekler tarafından farklı biçimlerde yaşandığını da ortaya koyulmuştur. Tarihin tüm dönemleri boyunca yoksullar arasında en güçsüz olanlar kadınlardır.

Türkiye'ye ait çeşitli istatistiklerde gördüğümüz üzere gelişmekte olan ve erkek egemen toplumsal yapısı nedeniyle toplumsal cinsiyet ayrımcılığının çok şiddetli yaşandığı ülkelerde kadın yoksulluğu vahim bir hal almaktadır. Yoksulluğu azaltmada kullanılan stratejiler toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında hazırlanmalıdır çünkü bu araştırmaların temel amacı istihdam yaratan bir ekonomik büyüme sağlayarak yoksulluğu azaltmak, toplumdaki kadın ve erkek eşitliği konusunda ilerleme sağlamaktır.

Burada önemle belirtilmesi gereken nokta, toplumsal cinsiyet duyarlılığı ile oluşturulan program ve bütçelerle toplumsal refahın artması ve kaynakların adil dağılımının sağlanabilmesidir. Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme son yıllarda AB Konseyi tarafından da üstünde çok durulan bir uygulamadır.

Ataerkil toplumun yarattığı sosyal eşitsizlikler, kadının kent hayatında sunulan hizmetlerden de eşit yararlanamamasına yol açmaktadır. Kentler kadınların ve diğer dezavantajlı grupların erkekler kadar rahat bir yaşam sürebilecekleri mekanlar değillerdir. Kamusal hizmetler kadınların yaşamını doğrudan etkilemektedir ve içinde yaşadığımız dünyada neredeyse her ülkede kadınların kamusal planlama süreçlerine katılımı yetersizdir. Toplum içerisindeki bütçelerde duyarlılıklar dikkate alınmadığı zaman cinsiyet eşitsizliği sürdürülmekte, pekiştirilmekte, ve devam ettirilmektedir. Kadın erkek eşitsizliğini ortadan kaldırmaya katkı gösteren bütçe; toplumsal cinsiyete dayanan bütçedir.

Cinsiyete Duyarlı Bütçelemede yoksulluğu önleme bakımından alınabilecek stratejiler şu şekilde sıralanabilir: 1-Kadınlar için iş ve pazarlama fırsatlarının yaratılması, 2-İstihdamın artırılması, 3-Ortak girişimleri destekleme, 4-Eğitime destek.

Bütçe sürecine katılım, *hak* merkezli bir yaklaşım içerdiği için kadınların kamusal alana çıkmaları için sosyal olarak meşru bir neden yaratmakta ve liderliklerini geliştirmektedir.

SONUÇ

Yoksulluk onu yaşayanlar açısından nasıl yeni bir olgu değilse, kadın yoksulluğu da kadınlar açısından yeni bir durum değildir. 1980’li yılların başlarında uygulamaya konulan, neoliberal nitelikli yapısal uyum politikaları ve yeniden yapılanma sürecinde uygulanan politikalar, gelişmiş kapitalist ülkelerde ve azgelişmiş ülkelerde yaşayan insanların yaşam koşullarını derinden değiştirmiştir. Yeni liberalleşme süreci, özelleştirmeler, hükümet bütçesinin azaltılması, eğitim, sağlık, ulaşım ve altyapı gibi toplumsal hizmetlerin maliyetinin yükselmesi, işsizlik, düşük ücretler, üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki artış, özellikle işçi sınıfı ailelerindeki kadınların ve çocukların daha çok yoksullaşmasına neden olmuştur.

Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü kadınların eviçi ve ev dışındaki emek kullanım biçimlerini ve onların yoksullaşmasını etkileyen bir faktördür (Daly, 1989; Payne, 1991; Ruspini, 1999). Cinsiyete dayalı işbölümü sonucunda kadınlara ev içinde yüklenen sorumluluklar (çocukların bakımı, yemek, temizlik, alışveriş vb.) ve bu işlerde kadınların harcadığı zaman, onların gelir getiren işlerde çalışmasına çoğu zaman engel olmaktadır. Kadınların temel rollerinin eviçinde tanımlanması, onların üretim sürecindeki konumlarını ele alış biçimlerini ideolojik olarak etkilemektedir. Kadınlar kazandıkları gelirleri temel olarak ailenin geçimlik ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanırken, çalışıyor olmalarını sadece aile ekonomisine bir katkı olarak görmektedirler. Erkeklerin geliri ise hanenin geçimi için temel kazanç kaynağı olarak tanımlanmaktadır.

Yoksulluk son yıllarda farklı kavramsallaştırmalarla birlikte yeniden tartışılmaktadır. Farklı kavramsallaştırmalara ihtiyaç duyulması yoksulluğu tanımlamanın zorluklarından kaynaklanmaktadır. Bu zorluğun nedeni, *neye* ya da *hangi ölçütlere göre* sorusu ile ilgilidir. Ölçütler doğal olarak toplumdaki koşullara, kültürlere, kişilere göre farklılık göstermektedir. Günümüzde yoksulluk çalışmalarında iki tür tanımlama biçimi karşımıza çıkmaktadır: İlk olarak

yoksulluğun gelir ve tüketim üzerinden tanımlanması, ikinci olarak ise yaşam koşulları (sağlık, beslenme, eğitim, vb.) üzerinden tanımlanmasında görülür. Gelir üzerinden yapılan tanımlamalar mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk olarak kavramsallaştırılmaktadır. Literatürde var olan bu ana akım yoksulluk çalışmaları, hane içindeki bireyler arasındaki gelir dağılımını göz ardı ettiği için toplumsal cinsiyet eşitliğini eksenine almayan tanımlardır. Klasik yoksulluk çalışmaları haneyi homojen bir bütün ve ortak tüketim alanı olarak değerlendirdiği için, haneye aktarılan kaynakların hangi mekanizmalar ve süreçlerle aktarıldığını, bu kaynakların bölüşüm ve tüketim ilişkilerinde yaşanan toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri ihmal etmektedir (Daly, 1989; Payne, 1991; Ruspini, 1999). Oysa, feminist bakış açısı ile yapılan birçok alan araştırması, hane içinde yaşanan toplumsal cinsiyet temelli gelir ve tüketime dayalı eşitsizlikleri ampirik olarak ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın da gösterdiği gibi, Amartya Sen'in *yapabilirlik yaklaşımı* yoksulluk çalışmalarının temel ekseninde önemli bir odak teşkil etmektedir. Yoksulluğun, cinsiyetçi içeriğinin açığa çıkarılması Amartya Sen tarafından geliştirilen yaklaşımın kullanılmaya başlanmasıyla gerçekleşmiştir. Sen, yoksulluğu bir *gelir azlığı* ya da *gelir yetersizliği* olarak nitelendirmektense "kapasite-yapabilme yetersizliği" olarak tanımlamaktadır. Sen'e göre gelir iyi bir yaşam sürdürmemizi sağlayan faktörlerden sadece biridir. Gelirin yaşam seviyesine yansiyabilmesi için dört faktörün daha etkili olduğunu belirtmiştir: kişisel farklılıklar ve yapabilirlik engelleri (insanların farklı fiziksel özelliklere sahip olması -özürlülük, hastalık gibi- ihtiyaçlarını da farklılaştırmaktadır); çevreye-doğaya ilişkin faktörler (iklim, vb.); sosyal koşullar ve kişisel yapabilirlik (kamusal hizmetler sağlık ve eğitime erişebilme, yaşanan ortamda şiddet olup-olmaması vb.); ve son olarak farklılıkların ilişkisel görünümüleri (toplumlar-kültürler arasındaki algılayış-değerlendirme farklılıkları).¹⁷¹ Sen'in yapabilirlikler yaklaşımında feminist bakış açısından en fazla eleştiri alan nokta ise, hangi yapabilirliklerin eşitsizliği önlemede etkili olacağına üzerinde hiç durmamış olmasıdır. Metinde de görüldüğü üzere, Sen, teorisinde böyle bir yapabilirlikler listesi sunmamıştır.

¹⁷¹ http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf.

Fukuko-Parr, Kabeer, Nussbaum, Chant gibi feminist ekonomistlerin çalışmalarında gösterdiği gibi, Sen'in *yapabilirlikler yaklaşımı* temel alınarak UNDP tarafından oluşturulan *insani gelişim yaklaşımı* alternatiflerine oranla politikalarında, toplumsal cinsiyete ilişkin daha duyarlı bir gündem sağlamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği bu yaklaşımın ana eksenini oluşturmaktadır. İnsani gelişim yaklaşımı kadınların yaşamında özel öneme sahip olan, kendi hayatları hakkında karar verme gibi, ayrımcılığın çeşitli yönlerine diğer yaklaşımlardan daha duyarlıdır. Sen'in yaklaşımıyla geliştirilen TCGE ve TCGÖ'leri kullanılarak, İGE endeksine göre farklı insani gelişme düzeyindeki ülkelerde kadınların gelir, eğitim ve sağlık alanındaki yoksunlukları karşılaştırılabilir hale gelmiştir. Ancak, bu endekslerin çalışmada tespit edilen en büyük eksikliği, endekslerin kadınların erkeklere göre nispi durumunu değil, kadın ve erkeklerin mutlak göstergelerinin ağırlıklı ortalamasını vermesidir. Toplumsal cinsiyete göre gelişme endeksinin değerinin 1.000'e eşit olması, insanların temel yeteneklerini cinsiyet temelinde eşitliği de sağlayarak geliştirmeyi başardıkları anlamına gelmektedir. Uluslar arası ajanslar tarafından geliştirilen çalışmalar göstermiştir ki, hiçbir ülke bunu başaramamıştır. Bugün itibariyle yaşadığımız dünyada hiçbir toplumun kadınlarını, erkekler kadar geliştiremediği tespit edilmiştir.

Kadınların evrensel olarak, erkeklerden daha fazla yoksulluğu yaşadığı bilinmesine rağmen, UNDP henüz cinsiyetler bazında bir insani yoksulluk endeksi geliştirmemiştir (*toplumsal cinsiyet yoksulluk endeksi-gendered human poverty index*). TCGE ve TCGÖ'leri insani gelişim endeksinin tamamlayıcıları olarak oluşturulmuş ölçümlerdir. Kadın yoksulluğunu net bir fotoğraf olarak ortaya koymak için, İYE'ni temel alarak geliştirilecek olan toplumsal cinsiyet perspektifinden bir insani yoksulluk endeksi oluşturulması gerektiği görülmektedir. İYE'ni şu an cinsiyet bazında ayırtırmak mümkün değildir. Ayrıca kadın yoksulluğunu pekiştiren fakat insani yoksulluk endeksi ölçümlerine dahil edilmeyen bir çok faktör bulunmaktadır: Evlilik ile ilgili kanunlarda kadınlar aleyhine olan hükümler, kadınların finansal piyasaya ulaşmadaki eksikliği, eviçi şiddet, kadın sünneti bunlardan bazılarıdır. Ayrıca, yapılan çalışmaların gösterdiği üzere evrensel olarak İYE'nin yoksulluğa sebep olan faktörleri açığa çıkardığına dair üstünde varılmış bir

fikir birliği de bulunmamaktadır. Toplumsal cinsiyet bazında insani yoksulluk ölçümünün bugüne kadar oluşturulamamış olmasının bir takım teknik sebepleri bulunmaktadır. İnsani yoksulluk endeksini oluşturan (gelişmekte olan ülkeler için) 40 yaşına gelmeden ölme riski olan kadınların oranının ve okumayazma bilmeyen kadınların oranının cinsiyet bazında ayırıştırma yapmada kolay ulaşılabilir veri tabanları olduğu görülmektedir. Fakat, kadınların ve erkeklerin sağlık kanallarına ve temiz suya ulaşımını pratik olarak veya kuramsal olarak hesaplayabilmek kolay olmamaktadır. Yapılan literatür taramalarından varılan sonuca göre, insani yoksulluk endeksine karşılık gelen, cinsiyet bazında insani yoksulluk endeksi oluşturmak henüz mümkün gözükmemektedir.

Tam da bu sorular etrafında, tez çalışmamızda kadın yoksulluğunun tarihsel ve kavramsal boyutlarıyla nasıl incelendiği, literatürde nasıl yer aldığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu alana yönelik çalışmalar incelenirken çeşitli ölçüm metodlarından yararlanılmış; ayrıca bu ölçüm metodlarının toplumsal cinsiyeti, bir analiz kategorisi olarak ele alıp almadığı araştırılmıştır. Bu bağlamda kadın yoksulluğunun nasıl analiz edildiği ve literatürde ki, bu alanda karşılaşılan eksikler ve zorluklar tartışılmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, ana akım yoksulluk çalışmalarına yöneltilen en büyük eleştiri bu anlayışın yoksulluğu en yoğun biçimde yaşayan ve elde ettiği geliri sadece fiziki devamlılığını sağlamak için harcayan insanları yoksul kategorisinde değerlendirmesi yönünde olmuştur. Mutlak yoksulluk kavramı tanımlamasında sadece gelir ve tüketime odaklandığı için eleştirilmektedir. Bir ailenin gelir ve tüketim harcamalarına göre yoksulluk sınırının üstünde yaşıyor olması, o ailede yaşayan bireylerin yaşam standartları konusunda bize doğru bir bilgi verdiğinin garantisi değildir. Ailedeki yoksulluğu en ağır şekilde yaşayan kadınlar ve çocuklar sağlık, eğitim, demokrasi ve insan hakları gibi haklara ulaşmada yetersizlikler yaşayabilmekte ve bu haklardan yoksun olabilmektedirler. Mutlak yoksulluk anlayışı, aileyi ve aile reisi olarak *eve ekmeğ getiren* erkeği baz aldığı için yoksulluğu en ağır şekilde yaşayan kadınların ve çocukların yoksulluklarını gizlemektedir.

Yoksulluk üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla göstergeler oluşturularak durumun tespit edilmesi, istatistiksel verilerin toplanması, yoksulluk içinde yaşayan nüfusun tespit edilmesi vb. niceliksel yöntemleri içerdiği tespit edilmiştir. İstatistiklerde hane ve hane halkı gelirin baz alındığı görülmektedir. Oysa kadın yoksulluğunu anlamak için hanenin içine girmek, hane içindeki ilişkilere, özellikle güç ilişkilerine bakmak gerekmektedir. Kadınların yoksulluğu yaşamlarındaki farklılıklar, kaynağını hane içindeki konumlarının farklı tezahürlerinden almaktadır. Ayrıca bu araştırmalar sonucunda ailenin geliri arttıkça, erkeğin geliri daha fazla kontrol ettiği, ancak gelirin azalması durumunda bu kontrolün, özellikle temel ihtiyaçları karşılama yönündeki sorumluluğun kadına devredildiği görülmüştür. Kısacası, zenginlik erkeğin, yoksulluk kadının idaresine bırakılmaktadır.

Kadınların erkeklere göre daha yüksek oranda yoksul olduğu, daha fazla kadının yoksulluk sarmalı içinde bulunduğu ve geliri düşük olan sosyal sınıflarda ve tabakalarda kadın ile erkeğin yoksulluğu yaşama biçimlerinin farklı olduğu tespit edilmiştir. Yoksulluk her iki cinsi de etkilemekle birlikte yoksul ailelerde kadınlar daha çok ve daha uzun çalışmakta; haneyi geçindirenin kadın olduğu ailelerde, gelir elde etme olanakları sınırlanmakta, toplumda cinsler arası var olan eşitsizlikler, kadının yoksulluğu daha sarsıcı bir biçimde yaşamasını beraberinde getirmektedir. Yoksulluk içinde yaşayan kadınların sayısına bakıldığında son yıllarda gelişmekte olan kapitalist toplumlarda önemli oranda bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Yoksulluğun kadınla özdeşleşmesi, politik, ekonomik ve sosyal dönüşümün kısa dönemdeki sonucu olarak, ekonomileri zayıf olan gelişmekte olan ülkelerde, giderek daha önemli bir sorun haline geldiği tespit edilmiştir. Ekonomik faktörlere ek olarak, ataerkil roller sonucu kadınların eğitim ve üretim kaynaklarına kısıtlı ulaşımı da yoksulluğun kadınlaşmasının sebeplerinden bazılarını oluşturmaktadır. Toplumsal eşitsizliklerin temelinde, açıkça eşitsiz güç ilişkilerinin yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada yoksulluğun sadece bir kadın sorunu olmadığı, ancak kadınların daha yoksul olmasının ve etkilerini daha derinden hissetmesinin gerisinde, hem kamu alanında hem de özel alanda kadınla erkek arasında var olan eşitsiz güç ilişkilerinin bulunduğu belirlenmiştir.

Çalışmamızda kadınların yoksulluğunun görünen bir yoksulluk olmadığı tespit edilmiştir. Bu da gizli yoksulluk kavramını ortaya çıkarmıştır. Gizli yoksulluk aile içi gelir ve tüketimin eşit olmayan biçimde dağıtılması sonucu doğmaktadır. Bu durum sonucunda erkek, eşleri yoksul değilken, kadınların yoksul olduğu ya da kadınların eşlerine göre yoksulluğu daha yoğun yaşadıkları görülmüştür. Yoksulluk sınırı çalışmalarına toplumsal cinsiyet perspektifinden getirilen en büyük eleştiri aile içindeki ilişkilere yönelik olmuştur. Klasik iktisatçılar, aileyi tüm gelirin toplandığı ve buradan aile üyelerinin refahının sağlandığı bir alan olarak görmektedirler. Oysa son zamanlarda yapılan araştırmalar göstermiştir ki, aile içinde çok yaygın ve sistematik eşitsizlikler hüküm sürmektedir. Bu eşitsizlikler yaşa, cinsiyete, ev halkı içindeki ilişkilere ve diğer sebeplere dayanmaktadır. Ev içindeki eşitsizlikleri hesaba katmadan yapılan yoksulluk çalışmalarının doğru bir resmi ortaya koymadığı ortaya konmaktadır. Özellikle, aynı aile içindeki erkeğe oranla kadının yaşadığı yoksulluk tecrübesi hakkında bu araştırmalar bize çok az şey söylemektedir. Erkekler tarafından elde tutulan gelir seviyesinin artmasıyla kadınların erkek gelirine daha bağımlı hale geldiği görülmüştür. Geliri temel alan ana akım yoksulluk çalışmaları bu süreçleri yakalamayı başaramamıştır. Geleneksel yoksulluk çalışmalarında, kadının ev içindeki emeği ve üretim süreçleri, yoksulluk koşullarından biri olarak sayılmamıştır. Araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir ki, bir kadının maddi yaşam standartları ne olursa olsun eğer ekonomik kaynaklar üstünde ve kendini geçindirmek konusunda kontrol sahibi değilse o kadın, yoksulluğa karşı daha savunmasız hale gelmektedir.

16. yy'dan 19. yy'a kadar geçen süreçteki tarihsel gelişim incelendiğinde yoksulluk alanındaki çalışmaların cinsiyet körü olduğu, literatürde kadın yoksulluğunun ayrı bir alan olarak incelenmediği tespit edilmiştir. Dünyanın yaşadığı en büyük problem olmasına rağmen yoksulluğun, uluslar arası kalkınma ajanslarının gündemine 1990'lara kadar girmediği belirlenmiştir. Neoliberal politikalar doğrultusunda uygulanan yapısal uyum programlarının küreselleşme ile birlikte yarattığı yoksulluk 1990'lardan itibaren en üst seviyelere ulaşmıştır. Tezde görüldüğü gibi yoksulluk çalışmalarında toplumsal cinsiyetin bir analiz kategorisi olarak ele alınması, özellikle 70'lerden itibaren ivme kazanan kadın hareketinin

etkisiyle göze çarpmaya başlamıştır. Batı ülkelerinde gelişen kadın hareketi ile birlikte Mexico City’de gerçekleştirilen Birinci Dünya Kadın Konferansı, kadınların anayasası olarak kabul edilen CEDAW ve Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu gibi etkenler de kadın yoksulluğunun görünür hale gelmesindeki faktörler arasında yer almaktadır. Tüm bu gelişmeler ışığında kadınlar ve erkekler arasındaki yoksulluk oranlarındaki eşitsizliğe yol açan faktörler araştırılmaya başlanmıştır. Böylece kadınların yoksulluğu görünür olmaya başlamıştır.

Kadın yoksulluğunun tarih sahnesinde görünür olmasıyla birlikte aile yapısındaki değişikliklerin kadınlara daha fazla yük getirdiği belirlenmiştir. Evdeki sorumluluklar; ev içi hizmet, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı gibi, kadınların sorumluluğunda görülmektedir. Çünkü ev-özel alan *kadının* alanı olarak kabul edilmektedir. Erkek egemen cinsiyetçi roller, kadın/erkek işi ayrımını yaratmaktadır. Bakım işi erkek için, istisna iken, kadın için zorunlu olarak görülmektedir. Kadın, özel alandan kurtulamadığı sürece *evin erkeği*’ne maddi olarak bağımlı hale gelmekte ve bireysel olarak kendi hayatını yönetememektedir. Bu da kadının yoksulluğunu katmerleştiren bir olgu olmaktadır.

Bir toplumun cinsiyet eşitliğine ulaştığının en önemli göstergelerinden biri eşit sayıda erkek ve kadının liderlik pozisyonlarında yer almasıdır. Araştırmalar sonucunda, kadınların yönetici, parlamenter gibi liderlik rollerinde etkileyici bir artış görülmesine rağmen yönetimin daha çok alt kademelerinde yoğunlaştıkları görülmüştür. Dünya çapındaki firmalarda kadınların üst pozisyonlarda ki payı ancak %2-3 ile sınırlı bulunmaktadır. Kadınların kariyerlerinde karşılaştıkları bu engelin temel nedeninin, örgütlerde devam eden erkek egemen kültür olduğu görülmüştür. Başka bir ifade ile kadınların önderlik yeteneğine sahip olamadıkları inancı ve onların erkek çalışanlar üzerinde otorite olarak kabul edilmelerini önleyen sosyal değerlerin yarattığı eşitsizliklerdir.

Kadınların işgücüne katılma oranlarının düşük olması, erkeklere oranla düşük ücretli işlerde çalışmaları, işgücü piyasasında ayrımcılığa uğramaları, yoksulluk oranının yüksek olduğu, reisleri kadın olan hanehalklarının sayısındaki önemli artışla

birleştğinde yoksulluğun kadınlaşma eğilimini arttırdığı görülmüştür. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile yoksulluk ilişkisini bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Eğitim, sağlık ve beslenme, işgücü piyasasına katılım ve benzeri alanlardaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin, genel yoksulluk düzeyini arttırdığı görülmüştür. Bundan dolayı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermek yoksulluğu azaltıcı bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla yoksulluk analizlerine *toplumsal cinsiyet perspektifi* ile yaklaşmak gerekmektedir. Bu perspektif, kadın ve erkeklerin kaynaklara erişimindeki farklılıkları ortaya çıkarırken, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamakta ve kadın yoksulluğunun nasıl yeniden üretildiğini anlamamızı sağlamaktadır.

Çalışmamızda önemli bir kavram olarak ortaya çıkan sosyal dışlanma, son yıllarda AB literatüründe sıkça kullanılmaya başlanan bir terimdir. Sosyal dışlanma yaklaşımına toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında kadın yoksulluğunu daha görünür hale getirdiği yapılan çalışmalarda görülmüştür. Bu duruma örnek olarak yalnız yaşayan bir annenin durumunu gösterebiliriz. Bekar bir annenin bakım sorumlulukları, onun emek pazarından dışlanmasına ve yerel sosyal ağlara entegre olamamasına sebep olmaktadır. Sosyal dışlanma ve yoksulluk bağlamında üzerinde durulması gereken bir alan olarak genç kızlar veya ikinci kuşak göçmen kadınlar gösterilmiştir. Bu kuşak köyde doğup büyümüş ve sonradan çeşitli nedenlerle kente göç etmiş anne-babaya sahiptir ve kendisi şehirde doğmuştur. *Şehirli* kimliği kazanmaya başlamış ancak bir *kimlik krizi* içerisindedir. İkinci kuşak genç kadınlar, *şehirliler* gibi yaşamak istediklerinde, elverişsiz ekonomik şartlar yanında, ailelerinin baskısıyla da karşılaşmaktadırlar. Bu durumda onların toplumdaki sosyal ağlardan dışlanmalarına sebep olmaktadır. Bazı feminist akademisyenlerin, sosyal dışlanma teorisini, teorinin kadınların çalışma koşullarını ve hangi şartlarda çalıştıklarını dikkate almadıkları için eleştirdiği görülmüştür.

Araştırmada üzerinde durulan bir diğer önemli nokta da yalnız yaşayan bekar annelerin tüm gruplar içinde yoksulluğu en fazla yaşayan kesim olduğudur. Uluslar arası kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalar ışığında, bu yüzyılın başında her üç bekar anneden biri, yoksul olarak kabul edilmektedir. Bu durum hayatın her alanında

eşitsizlikler ile savaşmak zorunda kalan kadınların, üstlerine binen annelik görevinin ekonomik alandaki olumsuzluklarla birleştiğinde yoksulluklarını nasıl katmerlediğini göstermektedir. Yoksulluğun kadınlaşmasına sebebiyet veren, cinsiyete dayalı eşitsizliklerin çalışma hayatında da çok yoğun bir şekilde yaşandığı görülmüştür. Eşitsizliğin, çalışma hayatında kadınların karşısına çıkardığı en önemli göstergelerden birisi ücret eşitsizliği'dir. Yapılan araştırmalar sonucunda eğitim düzeyi yüksek kadınların işgücüne katılma oranlarında artış yaşanmasına rağmen erkekler ile aralarında ortalama ücret farklılıklarının önemli ölçüde devam ettiği görülmüştür. Bu olgu dünyanın en gelişmiş ülkelerinde, toplumsal cinsiyet eşitliğini en fazla sağlayan ülkelerde (İsveç gibi) bile geçerlidir. Erkekler göre ekonomik açıdan dezavantajlı konumda bulunan kadın *eş ve anne* olarak ev bütçesini denkleştirmek durumunda kalmakta, ve bunu yapmak için de kendi hayatından fedakarlıklarda bulunmaktadırlar. Erkek için ise kendi *ihtiyaç listesi* her zaman öncelikli durumdadır. Bu şartlar altında kadınlar, kamusal sağlık yardımları ve eğitim olanaklarını kısmak zorunda kalmakta, doğum öncesi sağlık hizmetlerine ulaşamamakta; kız çocukları ev bütçesine yardımcı olması için okula gönderilmemekte ve çalıştırılmaktadırlar.

Son yıllarda kadınların yoksullaşmasına sebebiyet veren faktörler arasında enformel işgücü içinde kadınların oranının erkekler göre artışı büyük bir yer kapladığı, tez çalışmamızda ortaya çıkan bir diğer önemli noktadır. Kadınlar enformel ekonomide çalışmak zorunda kalmaktadırlar, çünkü yaşamak ve geçinmek için gerekli gelirden yoksundurlar. Daha çok kadının giderek enformel işgücüne katılmasının arkasında, düşük düzeyde ve düzensiz de olsa gelir elde etmeye muhtaç olmaları ve çalışacak alan bakımından başka seçeneklerinin olmaması gelmektedir. Bu iki temel faktör, formel ve enformel ekonomide istihdam fırsatı yaratılmasını ve kadınların ücret düzeyi yüksek ve güvenceli istihdam biçimlerine erişimini engellemektedir. Yeni enformelleşen istihdam koşullarında kadınların gelir ve çalışma koşulları erkekler göre daha eşitsizdir. Özellikle formel imalat sektöründe birçok kadın, altsözleşmeli işçi olarak kayıtdışı çalışmaktadır. Düşük ücretler, uzun çalışma süreleri bu sektörlerde kadınların yoksullaşmasını derinleştirmektedir (Beneria ve Feldman, 1992). Kadın olmak, enformel sektörde çalışmak ve yoksul

olmak birbiriyle örtüşen olgulara dönüşmektedir (Carr ve diğ., 2000:127). Kadın emeği, üretim sürecinde ve özellikle enformel sektörde toplumsal olarak düşük statülü iş alanlarında yoğunlaşmaktadır. Kadınların yaptıkları bu işler (temizlik, çocuk bakımı, bulaşıkçılık vb.) ev içindeki konumlarıyla da örtüşürken aynı zamanda toplumsal cinsiyete bağlı işbölümünü de güçlendirmektedir (Daly, 1989; Payne, 1991; Moser, 1992; Baden ve Milward, 1997).

Bu tezde, küreselleşme olgusu, kadın yoksulluğunu derinleştiren bir diğer önemli unsur olarak ele alınmıştır. Küreselleşme ile birlikte, gelişmekte olan ülkelerin olgunlaşmamış sanayileri, küresel rekabete ayak uydurma ve de emek yoğun işlerde uzmanlaşmasıyla birlikte birçok ülkede işçiliğin kadınlaşması süreci yaşanmaya başlanmıştır. Bu süreçte özellikle göçmen kadınlar sömürülebilir, ucuz ve esnek bir emek kaynağı olarak görülmektedirler. Kriz dönemlerinde iş piyasası daraldıkça, özellikle kadın göçmenler kötüleşen, daha güvencesiz çalışma koşullarıyla yüz yüze kalmaktadır. Artan uluslar arası göç akımları içerisinde, kadınların ön plana çıktığı araştırmalarda gösterilmiştir. Göçün feminizasyonu olgusunun, geleneksel toplumsal cinsiyetçi işbölümü çerçevesinde, düşük ücretli hizmet sektörü işlerinde ve bakım hizmetlerinde yaşandığı görülmüştür.

Çalışmamızda ayrıca, uluslar arası kuruluşların, devletlerin, STK'ların, kısacası politika üreten ve uygulayanların her türlü yoksulluk azaltma stratejileri kapasitesini kısıtlayan çok önemli iki faktör bulunduğu ortaya konmuştur. Bunlar geleneksel ekonomik düşüncede bulunan güçlü önyargılardır: Bunlardan bir tanesi *pazarlaştırma* önyargısıdır. Bu önyargı politika yapanların pazardaki fiyatları yönetmeyen herhangi bir aktiviteye genel olarak değer vermediğini söylemektedir. Burada cinsiyete ilişkin bir alt metni okumak mümkündür, zira öncelikli olarak kadınların özellikle de dünyanın fakir ülkelerindeki fakir aile kadınlarının sorumluluğu olan, hem üretim hem de yeniden üretim sürecinde ödeme yapılmayan işler görünmez kılınmaktadır. Diğeri de *eve ekmek getiren erkek* önyargısıdır. Bu önyargı da aile üyelerinin (kadınlar, çocuklar, hasta, sakat ve yaşlılar) gereksinim duyduğu maddi geliri karşılayan erkek hane reisi varsayımını temel almaktadır.

Kadınlar hane içinde, hem üretim hem de yeniden üretim alanlarında önemli görevler almalarına rağmen ekonomik haklardan muaf tutulmaktadırlar.

Bir ülkenin eğitim, üretim ve ekonomik alanda gelişmişliğindeki en önemli belirleyici etkenin sahip olduğu yetenekli insan gücü olduğu bilinmektedir. Bütün dünyada bu bahsettiğimiz insan gücünün yarısını kadınlar oluşturmaktadır. Kadın-erkek arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak bir insan hakları konusu olduğu kadar, aynı zamanda o ülkenin verimliliğini ve yeterliliğini de çok büyük oranda etkilemektedir. Tezde ele alınan teoriler ve elde edilen kanıtlar göstermektedir ki, kadınların güçlendirilmesi bir ülkenin daha verimli hale getirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, yoksulluğu algılama ve yoksullukla baş etme stratejilerinde son derece belirleyici olmaktadır. Erkeklerle verilen toplumsal rolün aileyi geçindirmek, kadınlara verilen rolün ise eve giren gelirle aile üyelerinin yeniden üretimini sağlamak olması, yoksulluk deneyimlerinin cinsiyete göre farklılaşmasının en temel nedenini oluşturmaktadır.

Cinsiyetler arası eşitlik, kadınların güçlenmesi ve kadın yoksulluğunun azaltılması açısından büyük önem taşımaktadır. Öncelikle sağlık ve eğitim alanlarında kadınlara karşı ayrımcılığın kalkması; kadınların iş olanaklarından yararlanmasında eşit fırsatlar sağlanması; kadına yönelik şiddetin sona erdirilmesi, kadın yoksulluğunun hafifletilmesinde etken olacak başlıca faktörler olarak sıralanmaktadır. İşgücü piyasalarının talep ettiği beceriyi kazandıkları oranda kadınların bu piyasaya girebilme ihtimalleri artmaktadır. Fakat yetersiz eğitim düzeyi ve toplum içinde kadına atfedilen rol, kadının aile içindeki konumu ve değer yargıları ve kadınlar için meslek ve aile yaşamını uyumlaştıracak destek programlarının yeterince geliştirilmemiş ve yaygınlaştırılmamış olması birçok ülkede halen kadının işgücüne katılım oranlarının düşük seviyelerde kalmasına sebep olmaktadır.

Bu tez çalışmasının bize gösterdiği en önemli nokta ise, günümüzde demokrasi ile yönetilen ülkelerin sosyal, siyasi ve kültürel yaşamlarını şekillendiren en temel ilkenin *eşitlik* ilkesi olduğur. Ülke vatandaşlarının her alanda birbiriyle eşit olduğu ve eşit koşullar altında herkese eşit muamele gösterildiği bir düzenin hakim olması demokrasinin olmazsa olmaz koşullarından biri olup, kadın-erkek

ayrımcılığını engellemenin, bununla mücadele etmenin ve eşitliği sağlamının bir kadın meselesi değil, demokrasi meselesi olarak algılanması gerekmektedir¹⁷².

verimli ve faydalı kullandığına bağlıdır. Kalkınma potansiyelini ve rekabet edebilirliğini maksimize edebilmek için bütün ülkeler toplumsal cinsiyet eşitliğini elde etmek konusunda sınırsız gayret göstermek zorundadırlar. İncelenen kalkınma raporlarından elde edilen ortak sonuca göre sağlık ve eğitim konusunda toplumsal cinsiyet eşitliğini görelili olarak sağlayan ülkelerde bile ekonomik eşitlik alanında optimal noktanın yakınına dahi henüz gelinememiştir. Yasa yapıcılarını ve uygulayıcıları, sivil toplum kuruluşları ve eğitim kurumları kadınların iş hayatına katılımını engelleyen duvarların kaldırılması konusunda gereken adımların atılmasında sorumluluk taşıyan bir konuma sahiptirler.

¹⁷² <http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/butceleme.pdf>.

KAYNAKÇA

- Abrahamson, P.: “New Forms of Inequality in contemporary Societies”, Danish Congress of Sociology, Roskilde University, (Çevrimiçi) [http// sociologkongres.dk/papers/socialulighed/socialulighed_Peter_Abrahamson_pap.pdf](http://sociologkongres.dk/papers/socialulighed/socialulighed_Peter_Abrahamson_pap.pdf), 2005, 22.07.2011.
- Acar-Savran, Gülnur: **Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin**, 2. Basım, İstanbul, Kanat Kitap, 2009.
- Acar-Savran, Gülnur: **Kadının Görünmeyen Emegi: Maddeci Bir Feminizm Üzerine**, Ed. Gülnur Acar-Savran, Nesrin Tura Demiryontan, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.
- Aguilar D., Delia, Anne E. Lacsamana : **Women and Globalization**, New York, Humanity Books, 2004.
- Aktan, C.C.: “Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, Ekim 2010, (Çevrimiçi),<http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/anasayfa-yoksulluk.htm>., Erişim: 05.06.2011.
- Alagh, K. Yoginder: “Growth-Performance of the Indian Economy, Problems of Employment and Poverty”, **Developing Economies**, Vol. 30, No. 2, 1992, pp. 97-116.
- Albelda, Randy, Chris Tilly: **Glass Ceilings and Bottemless Pits: Women’s Work, Women’s Poverty**, Boston, South End Press, 1997.
- Alberdi, I.: “The World Economic and Financial Crisis: What Will It Mean for Gender Equality?”, Viyana, 13 Temmuz, 2009.

Allen, S., C. Wolkowitz: **Homeworking Myths and Realities**, London, Macmillan Education Ltd., 1987.

Andersen, Esping: **The Three Economies of The Welfare State**, Cambridge, Polity Press, 1990.

Arın, Tülay: “İnsan Gelişme ve Toplumsal Gelişme Endeksi”, **Prof. Dr. Necla Arat’a Armağan**, İstanbul, Beta Yayınevi, 2004, s. 55-83.

Atauz, Akın, Filiz Kardam, Ayşe Saktanber, Halil İbrahim Yalın: “**Toplumsal Cinsiyet Eğitimi El Kitabı**”, Kadın İstihdamının Geliştirilmesi Projesi, KSSGM, 1999.

Atkinson, Anthony Barnes: “Comparing Poverty Rates Internationally”, **Discussion Paper**, WSP/53, 1990.

Atkinson, Anthony Barnes: “Social Exclusion, Poverty and Unemployment”, Ed. Atkinson. A. B., Hills, J., **Exclusion, Employment and Opportunity**, Case paper 4, London, 1998.

Avrupa Parlamentosu: “**Kadın Hakları ve Eşit Fırsatlar Komisyonu**”, 1999-2004 Dönemi Final Raporu, A5-0214/2003, s. 5-10, 16 Haziran 2003.

Association for Women’s Rights

in Development: **The Impacts of the Financial and Economic Crisis on Women’s Rights in Eastern, Southern and Central Africa: Trends and Issues**, Der. Zo Randriamaro, 2009.

Baden, Sally: “Gender and Adjustment in Sub-Saharan Africa”, Bridge Report, **Institute of Development Studies**, Vol. 8, 1993,

(Çevrimiçi) www.ids.ac.uk/bridge/report_gender-pov.htm,
10.09.2010.

Baden, Sally, K. Milward: “Gender, Inequality and Poverty: Trends, Linkages, Analysis and Policy Implications”, Bridge Report, No.30, 1997, Sussex, **Institute of Development Studies**, (Çevrimiçi) www.ids.ac.uk/bridge/report_gender-pov.htm, 05.03.2011.

Badlender, Debbie: “The Political Economy of Women’s Budgets in the South”, **World Development**, Vol. 28, No. 7, 2000, pp. 1365-1378.

Badlender, Debbie, G. Elson, T. Mukhopadhyay: “A review of over 40 country experiences in gender budget can be found in, Make Cents: Understanding Gender Responsive Budgets”, **Commonwealth Secretariat**, London, 2002.

Baulch, Bob: “Neglected Trade-Offs in Poverty Measurement”, **IDS Bulletin**, Vol. 27 (1), 1996, pp. 36-42.

Bakker, Isabella: “The Global Financial Crisis and Care: Context and Gender Aware Responses”, **Report of WIDE Annual Conference**, Basel, 2009.

Balaban, Utku, Esra Sarioğlu: “Home Based Work in Istanbul: Varieties of Organization and Patriarchy”, **İstanbul: SPF Yayınları**, 2009.

Becker, Gary : **Human Capital and the Personal Distribution of Income: An Analytical Approach**, Michigan, University of Michigan Press, 1967.

Beechey, V.: “Some notes on female wage labor in capitalist production”, **Capital and Class**, Vol.3, 1977, pp. 45-66.

- Berktaş, Fatmagül: **Politikamızın Çağrısı**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Berlin, İsaiah: **Incorporating Four Essays on Liberty**, Ed. Henry Hardy, New York, Oxford University Press, 2002.
- Bimbi, Franca: **Lone Mothers in Italy: A hidden and embarrassing issue in a feminist welfare regime**, Ed. Jane Lewis, London, Jessica Kingsley Publisher, 1997.
- Birleşmiş Milletler: **Report of the independent expert on the question of human rights and extreme poverty**, Der. Magdalena Sepúlveda Carmona, A/64/279, 2009.
- Dünya Gıda Programı: **“Recovering from Economic and Financial Crisis: Food Security and Safety Nets”**, Kalkınma Programı/BM Nüfus Fonu, UNICEF ve Dünya Gıda Programı Yönetim Kurulları Ortak Toplantısı için Arka Plan Belgesi, New York, Ocak 2010,
- Blau, D., A. Ferber, E. Winkler: **The Economics of Women, Men, And Work**, New Jersey, Prentice Hall, 2010.
- Bora, Aksu: **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Bora, Aksu: “Yoksulluk Kader Olamaz”, **Amargi**, Sayı: 44, 2007, (Çevrimiçi)
<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=334>), 12.04.2011.
- Bora, Aksu: “Kadınlar ve Hane: “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?”, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Der. Necmi Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 97-133.

Bottomore, Tom: **Marksist Düşünce Sözlüğü**, 2. Basım, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

International Federation of

Business and Professional Women (BPW): “Toplumsal Cinsiyet-Yoksulluk İlişkisi: Değişen Aile içi Dinamikler üzerinden bir Okuma”, 2010, s.1-15, (Çevrimiçi) <http://www.bpw-turkey.org/eklentiler/ToplumsalCinsiyet.pdf>, 13.03.2011.

Brush, L.D: “Changing the Subject: Gender and Welfare regime studies”, **Social Politics**, Vol. 9, 2002, pp. 161-186.

Buğra, Ayşe: **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, 4. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Buğra, Ayşe, Çağlar Keyder: New Poverty and The Changing Welfare Regime of Turkey, **Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için Hazırlanan Proje Raporu**, İstanbul, 2003, s. 2-57, (Çevrimiçi) http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/new_poverty.pdf, 3.06.2011.

Buvinic, M.: “Women’s Issues in The Third World Poverty: A Policy Analysis”, Ed. M. Buvinic & W. McGreevey, **Women and Poverty in the Third World**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1983.

Carr, Marilyn, Marty Chen, Jane Tate: “Globalization and Homebased Workers”, **Feminist Economics**, Vol. 6, No. 3, 2000, pp. 123-142.

- Castells, Manuel: “The Rise of The Fourth World”, **The Global Transformations Reader**, Ed. David Held & Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, pp. 430-439.
- Catalyst: “Quick Takes: Women’s Earnings and Income”, 2011, (Çevrimiçi)
<http://www.catalyst.org/publication/217/womens-earnings-and-income>, 11.06.2011.
- CEDAW: **Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi**, İ.Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, No. 1, İ.Ü. Basımevi, İstanbul, 1990.
- Chant, Slyvia: “The Feminization of Poverty and the ‘Feminization’ of Anti-Poverty Programmes: Room for Revision”, **Journal of Development Studies**, Vol. 44, 2008, pp. 165-197.
- Chant, Slyvia: “Re-thinking “The Feminisation of Poverty” in Relation to Aggregate Gender Indices”, **Journal of Development Studies**, Vol.7, 2006, pp. 210-218.
- Connell, Raewyn: **Toplum, Kişi ve Cinsel Politika**, Çev. Cem Soydemir, Blackwell, Polity Press, 1988.
- Connely, M. Patricia, Tania Murray, Martha McDonald, Martha Parpart: “Feminism and Development: Theoretical Perspectives”, **Theoretical Perspectives on Gender and Development**, Ed. Jane L. Parpart, M. Patricia Connely, V. Eudine Barriteau, Ottawa, IDRC Books, 2000, pp. 51-160.

- Çağatay, Nilüfer: “Gender and Poverty”, **UNDP: Social Development and Poverty Elimination Division Working Paper Series**, 1998, pp. 10-15.
- Daly, Mary, Katherine Rake: **Gender and the Welfare State**, Cambridge, Polity, 2003.
- De Haan, Arjan: “Social Exclusion: An Alternative Concept for the study of Deprivation”, **IDS Bulletin**, 1998, Vol.29, No. 1, pp. 10-19.
- Dedeoğlu,Saniye, Melda Yaman-Öztürk: **Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği**, İstanbul, SAV, 2010.
- Delphy, Christine: “**Baş Düşman**”, Kadının Görünmeyen Emeği, Der. Gülnur Savran & Nesrin Tura, İstanbul, 2008.
- Dirlik, Arif: **Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010.
- DPT: “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele ÖİK Raporu”, **8. Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, Ankara, 2001.
- DPT: “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, **Toplumda Kadın Katılımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, ss.133-140, 2000.
- Durbin, Elizabeth: “Towards a Gendered Human Poverty Measure”, **Feminist Economics**, Vol. 5 (2), 1999, pp. 105-109.
- Ecevit, Yıldız: “Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışabilir?”, 2009, (Çevrimiçi)

<http://kendineaitbiroda.wordpress.com/2009/04/13/toplumsal-cinsiyetle-yoksulluk-iliskisi-nasil-kurulabilir-bu-iliski-nasil-calisilabilir-yildiz-ecevit/>, 21.05.2011.

Ecevit, Yıldız: **“Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler, Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamdaki Değişmeler Türkiye Örneği”**, Der. Ferhunde Özbay, KSSGM ve İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1988, ss. 31-73.

Ecevit, Yıldız, M. Tan, Serpil Sancar Üşür: **“Kadın ve Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset”**, TÜSİAD, İstanbul, 2000.

Ekim Akkan, Başak: **“Sosyal Hak Talebi Olarak Bakım İhtiyacı”**, **İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk**, Der. Pınar Uyan Semerci, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 57-74.

Elson, Diane: **“From survival strategies to transformation strategies: women’s needs and structural adjustment,”** Ed. L. Beneria & S. Feldman, **Unequal Burden: economic crisis, persistent poverty, and women’s work**, USA, Westview Press, 1992, pp.26-48.

Elson, Diane: **“Integrating Gender Issues into National Budgetary Policies and Procedures: Some Policy Options”**, **Journal of International Development**, 1998.

Erdoğan, Necmi: **“Garibanların Dünyası: Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar”**, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Der. Necmi Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 29-47.

- Erdut, Tijen: “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum**, C. 6, 2005:3, ss. 11-49.
- Escobar, Arturo: **Encountering Development: The Making and Unmaking of The Third World**, Princeton, Princeton University Press, 1995.
- Eşim, Simel: “Gender-Sensitive Budget Initiatives for Latin American and the Caribbean:A Tool For Improving Accountability and Achieving Effective Policy Implementation”, **UNIFEM**, February 2000, pp.1-30.
- Fields, G.S.: “Poverty and Income Distribution Data for Measuring Poverty and Inequality Changes in the Developing Countries”, **Journal of Development Economics**, No. 44, pp. 87-102.
- Tine, Davids, Van Driel Francien: **The Gender Question in Globalization**, USA, Ashgate Publishing Company, 2007.
- Fuchs, Rachel: **Gender and Poverty in Nineteenth-Century Europe**, New York, Cambridge University Press, 2005.
- Fukuda-Parr, Sakika: “The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen’s Ideas on Capabilities”, **Feminist Economics**, Vol. 9 (2-3), 2003, pp. 301-307.
- Fukuda-Parr, Sakika: “What Does Feminization of Poverty Mean? It Isn’t Just Lack of Income”, **Feminist Economics**, Vol. 25 (2), 1999, pp. 99-103.
- Geremek, Bronislaw: **Poverty: A History**, Massachusettes, Blackwell, 1997.
- Gıda ve Tarım Örgütü: **1.02 billion people hungry: One sixth of humanity undernourished- more than ever before**”, Gıda ve Tarım Örgütü Medya Merkezi, 16 Haziran 2009.

Ginio, Eyal: “18. Yüzyıl Selanik’inde Yoksul Kadınlar”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 89, 2001, ss. 190-205.

Glendinning, C., J. Miller: **Women and Poverty in Britain**, Brighton, Wheatsheaf Books, 1987.

Gunewardena, Nandini, Ann Kingsolver: **The Gender of Globalization: Women Navigating Cultural and Economic Marginalities**, USA, School for Advanced Research Press, 2009.

Günlük-Şenesen, Gülay: “Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye Örneği”, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.keig.org/raporlar/Gulay%20Senesen%20tcd b%20sunus.pdf>, 02.07.2011.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Belediyeler Birliği: **Yerel Yönetimlerde Cinsiyet Eşitlikçi Politikalar**, GABB Eğitim Yayınları, No. 3, 2011.

Gonas, Lena: “Gender Segregation and the European Employment Strategy”, **International Industrial Relations Association (IIRA) Congress**, Berlin, 2003.

Gökbayrak, Şenay: “Uluslararası Göçler ve Kadın Emeği”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı: 86, Mayıs 2006.

Greeley, Martin: “Measurement of Poverty and Poverty of Measurement”, **IDS Bulletin**, Vol. 25 (2), 1994, pp. 50-58.

Grameen Bank

MountlyReport: (Çevrimiçi) <http://www.grameen-info.org/annualreport/annualreport2006/index.html>, 3.06.2011.

- Hakim, Catherine: “Segregated and Integrated Occupations: A new Approach to Analysing Social Change”, **European Sociological Review**, Vol. 8, 1993, p. 217.
- Hakim, Catherine: “Five Feminist Myths about Women’s Empowerment”, **The British Journal of Sociology**, Vol.9, No.3, 1995, pp. 239-314.
- Harris, Laurence, V. G. Kiernan, Ralph Miliband: **Marksist Düşünce Sözlüğü**, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, İletişim, 1991.
- Hartmann, Heidi: “The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism towards a more progressive union”, Ed: L. Sargent, **The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: A Debate on Class and Patriarchy**, London, Pluto Press, 1981.
- Hartmann, Heidi: “Capitalism, Patriarchy and Job Segregation by Sex”, Ed. K. Honset, **Women, Class and Female Imagination**, Philadelphia, Temple University Press, 1990.
- Hattatoğlu, Dilek: “Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev Eksenli Çalışma”, Der. Yasemin Özdek, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, TODAIE, Ankara, 2002.
- Heintz, James, Robert Pollin: “Informalization, economic growth and the challenge of creating viable labor standards in developing countries”, Working paper, No.60, **Political Economy Research Institute**, University of Massachusetts, Amherst, 2003.

- Işık, Oğuz, M. Melih Pınarcıoğlu: **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- İlkkaracan, İpek: “Uzlaştırma Politikalarının Yokluğunda Türkiye Emek Piyasalarında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri”, **Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları**, İstanbul, İTÜ BMT-KAUM, 2010, s. 21-59.
- ILO: **Employment Growth and Basic Needs: One World Problems**, Geneva, ILO, 1976.
- ILO: **Decent Work and The Informal Economy Report 6**, International Labour Office, International Labour Conference, 90th Session, Geneva, 2002.
- ILO: **World Employment Report 2004-05: Global Trends in Employment, Productivity and Poverty**, International Labour Office, Geneva, 2005.
- ILO: “Kriz Koşullarında Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İşgücü Piyasaları”, (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/woman/3_rapor/kriz_kosullarinda_toplumsal_cinsiyet.pdf, 8.01.2011.
- ILO: “**The impact of the financial crisis on migrant workers**”, Geneva, ILO, 2009.
- ILO: “Global Employment Trends for Women 2007”, (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/wow/Newsbriefs/langen/WCMS_082692/index.htm, 23.06.2011.

- ILO: “Quick Takes: Canadian Women”, (Çevrimiçi) <http://www.catalyst.org/publication/229/canadianwomen>, 18.06.2011.
- IOM: “About Migration: Facts & Figures”, (Çevrimiçi) <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/global-estimates-and-trends#4>, 11.05.2011.
- İnsel, Ahmet: “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 89, 2001 s. 62-73.
- Jenkins, Stephen: “Poverty Measurement and the Within-household Distribution”, **Journal of Social Policy**, Vol. 20, No. 4, 1991, pp. 457-483.
- Kabeer, Naila: **Gender Mainstreaming in Poverty Education and the Millennium Development Goals: A Handbook for Policy-makers and Other Stakeholders**, London, Commonwealth Secretariat, 2003.
- Kabeer, Naila: “Agency, Well-Being and Inequality: Reflection on the Gender Dimension of Poverty”, **IDS Bulletin**, Vol. 27 (1), 1996, pp. 11-21.
- Kabeer, Naila: “Gender, Production and Well-Being: Rethinking the Household Economy”, **IDS Discussion Paper**, Brighton, No. 288, 1991.
- Kabeer, Naila: “Gender, Production and Well-Being: Rethinking the Household Economy”, **IDS Discussion Paper**, Brighton, No. 288, 1991.
- KSSGM: **Türkiye’de Kadının Durumu**, Ankara, Mayıs, 2009.
- KSSGM: **Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme**, Ankara, 1987.

- KSSGM: **Türkiye’de Kadın**, Ankara, 2011.
- KSSGM: **Pekin +5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi & Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu**, Ankara, 2001.
- KSSGM: **Avrupa Parlamentosu, Kadın Hakları ve Eşit Fırsatlar Komisyonu 1999-2004 Dönemi Final Raporu**, A5-0214/2003, 2003, s. 5-10
- Kapar, Recep: “Hollanda’da Kadınların Kısmi Süreli İstihdamı ve Etkileri”, **Çalışma ve Toplum**, No.2, 2011, s.129-162.
- Karakoyun, İ.: “**Türkiye’de 1980 Sonrasında Uygulanan Yoksullukla Mücadele Programları: Sosyal Riski Azaltma Projesi Örneği- Aydın İli Uygulaması**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2008.
- Kaytmaz, Yiğit Can: “**OECD Türkiyede’ki Korkunç Tabloyu Ortaya Koydu**”, **Hürriyet**, 01.05.2011, s. 6.
- Kergoat, Daniele: “Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri”, **Eleştirel Feminizm Sözlüğü**, Ed. Helena Hırata vd., Çev. Gülnur Acar-Savran, İstanbul, Kanat Kitap, 2009, s. 94-105.
- Kergoat, Daniele: “Özel Alan – Kamusal Alan”, **Eleştirel Feminizm Sözlüğü**, Ed. Helena Hırata vd., Çev. Gülnur Acar-Savran, İstanbul, Kanat Kitap, 2009, s. 243-248.
- Kingfisher, Catherine: **The Global Feminization of Poverty: Western Welfare in Decline**, Philadelphia, UPENN Press, 2002.
- Kirmanoglu, Hülya: “İnsani Gelişme Endeksleri Işığında Kadınların Toplumsal ve İktisadi Koşullarının Ülkeler Arasında

Karşılaştırmalı Bir İncelemesi”, Der. Sermin Sarıca, İstanbul, **İktisat Yazıları**, 2010, s. 95-115.

Kocacık, Faruk , Veda Bilican Gökkaya: “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”, Cumhuriyet Üniversitesi, **İİB. Dergisi.**, Cilt:6, Sayı:1, 2005, s.195-196.

Koray, Meryem: “Büyüyen Yoksulluk-Yoksunluk Sorunu ve Sosyal Hakların Sınırları”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, İstanbul, Mart 2010, s. 1-33.

Koray, Meryem: **Sosyal Politika**, 2. baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

Laçiner, Ömer: “Bir Süreç ve Durum Olarak Yoksullaşmayı Sorgulamak”, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Ed. Necmi Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 313-326.

Levitas, Ruth: “New Labor and Social Exclusion”, 1999, (Çevrimiçi) <http://www.psa.ac.uk/eps/1999/levitas.pdf>, 10.05.2011.

Lipton, Michael: “Poverty, Undernutrition and Hunger”, **World Bank Working Paper**, World Bank, Washington D.C., 1983.

Lipton, Michael, Robert Eastwood: “The impact of changes in human fertility on poverty”, **Discussion Papers in Economics**, 1997, University of Sussex.

Lister, Ruth: **Citizenship: Feminist Perspectives**, New York, New York University Press, 1997.

Lister, Ruth: **Poverty**, Cambridge, Polity Press, 2004.

Locke, John: **Two Treatises of Government**, Maestro Reprints.

- Lordoğlu, Kuvvet, Nurcan Özkaplan: “Kriz ve Kadın”, **Çalışma İktisadı**, Der Yayınları, No.358, İstanbul, 2003, s. 81.
- Marx, Karl: **A Contribution to the Critique of Political Economy**, In K. Marx and F. Engels, Collected Works, Vol. 49, London, Lawrence and Wishart, 1987.
- Mbonda, Ernest-Marie: **Poverty as a Violation of Human Rights: Towards a Right Non-Poverty**, Unesco 2004, Blackwell Publishing, Oxford, s.278.
- McGregor, Jena: “The Gender Pay Gap”, 2008, (Çevrimiçi) http://www.businessweek.com/careers/managementiq/archives/2008/11/the_gender_pay.html, 06.05.2011.
- Mehra, R., S. Gammage : “Trends, Countertrends, and Gap’s in Women’s Employment”, **World Development**, Vol.27, No.3, 1999.
- Metin, Meriç: “Feminizme Mali Bakış: Cinsiyete Duyarlı Bütçeler”, **Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44, Sayı: 509, 2007.
- Meulders, Daniele, Robert Plasman, Francois Rycx: “Earnings Inequalities: gender, race and sexual orientation”, **International Journal of Manpower**, Vol. 25, No.3-4, 2004.
- Mies, Maria, Veronika Bennholdt-Thomsen, Cladua Von Werlhof: **Son Sömürge: Kadınlar**, Çev. Yıldız Temurtürkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988.
- Moser, Caroline: **Gender Planning in The Third World: Meeting Practical and Strategic Needs**, World Development, 17(112), 1989, pp.1799-1825.

- Moser, Caroline: **Gender Planning and Development: theory, practice and training**, Routledge, London (UK), 1993.
- Münir, Tireli, Coşkun Selim: **Avrupa Birliğinde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye**, Ankara, Nobel Yayın, 2008.
- Nussbaum, Martha: **Women and Human Development**, New York, Cambridge University Press, 2000.
- Ocak, Ersan: “Yoksulun Evi Yoksulluk Halleri,” **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Der. Necmi Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 133-175.
- Okay, Ayla,
- Aydemir Okay: **Halkla İlişkiler: Kavram, Strateji ve Uygulamaları**, İstanbul, Der Yayınları, 2001.
- M. Oruç, Yeşim: “Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, 2001, s. 73-88.
- Orloff, Ann Shola: “Women’s Employment and Welfare Regimes”, **Social Policy and Development Programe Paper**, No.12, 2002, pp. 1-59.
- Oxford Dictionary: “Biography of Seebohm Rowntree”, (Çevrimiçi) <http://www.rowntreesociety.org.uk/learning-resources/seebohm-and-poverty/Biography.html>, 3.02.2011.
- Özar, Şemsa: “Neoliberalizm ve Yoksulluk”, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/biamag/kadin/116585>, 04.03.2011.
- Özkaplan, Nurcan: “Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 21, İstanbul, 2009.

- Palaz, Serap: “Avrupa Birliği Cinsiyet Temelli Ayrımcılığı Önleyici Politikalar”, **Liberal Düşünce**, 2005, Sayı: 38-39.
- Pateman, Carole: **The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory**, Stanford, Stanford University Press, 1989.
- Payne, Sarah: **Women, Health and Poverty**, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf, 1991.
- Pearce, Diana: “The Feminization of Poverty: Women, work and welfare”, **The Urban and Social Change Review**, Vol. 11, No. 1-2, 1978, pp. 28-3.
- Pekin +5 **Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu**, KSSGM, Ankara, 2001.
- Pekin +5 **Pekin+5: Birleşmiş Milletler’de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye’nin Tahhütleri**, Kadının İnsan Hakları, 2002.
- Phillips, Anne: **Demokrasinin Cinsiyeti**, Çev. Alev Türker, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- Pogge, Thomas: **Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları**, Çev. Güneş Kömürcüler, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Ramazanoğlu, Caroline: **Feminizm ve Ezilmenin Çelişikleri**, İstanbul, Pencere Yayınları, 1998.
- Polanyi, Karl: **Büyük Dönüşüm**, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişimYayınları, 2009.

- Rathgeber, Eva: WID, WAD, GAD: trends in research and practice, **Journal of Developing Areas**, 24(4), 1990, pp. 489-502.
- Razavi, Shahra: “Export Oriented Employment, Poverty and Gender: Contested Accounts”, **Development and Change**, No: 30, 1999, pp. 653-683.
- Razavi, Shahra: **Gendered Poverty and Well-Being**, Oxford, Blackwell Publishers, 2000.
- Razavi, Shahra: “From Rags to Riches: Looking at Poverty From a Gender Perspective”, **IDS Bulletin**, No. 28 (3), 1997, pp. 49-62.
- Ringen, Stein: **The Possibility of Politics**, Oxford, Clarendon Press, 1987.
- Robeyns, Ingrid: “The Capability Approach: a theoretical survey”, **Journal of Human Development and Capabilities**, Vol.6 (1), 2005, pp. 93-117.
- Robeyns, Ingrid: “Sen’s Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities”, **Feminist Economics**, Vol. (2-3), 2003, pp. 61-92.
- Room, G. (ed.): **“Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion,”** Bristol, Policy Press, 1995, pp. 1-9.
- Room, G. “Social Exclusion, solidarity and the challenge of globalization,” **International Journal of Social Welfare**, Vol. 8, 1991, pp.166-74.

- Rowbotham, Sheila, Lynne Segal, Hilary Wainwright: **Feminizm, Sosyalizm ve Eylemde Birlik**, Çev. Emel Çetin Özgül, İstanbul, İletişim Yayınları, 1979.
- Sallan Gül, Songül: “Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 38 (1), 2005, s. 25-45.
- Sapançalı, Faruk: **Sosyal Dışlanma**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005.
- Sargent , Lydia: **Women and Revolution**, South End Press, Boston, 1981.
- Sarı, Aysun: **“Kadınların Gözünden Kentteki Yoksulluk Biçimleri**, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=51785>, 19.06.2011.
- Saskia, Sassen: Globalization and Its Discontents, The New Press, 1998’den aktaran, Fatmagül Berktaş, “Karşılıklı Anlayış ve İşbirliği İçin Köprüler Kurmak” **Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu:Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar**, Der. Fatmagül Berktaş, KA-DER, Ağustos 2004, s.15-16.
- Schaffner-Goldberg, Gertrude: **Poor Women in Rich Countries: The Feminization of Poverty Over the Life Course**, London, Oxford University Press, 2010.
- Schaffner-Goldberg, Gertrude, Eleanor Kremen: **The Feminization of Poverty Only in America?**, United States of America, Greenwood Publishing Group, 1990.

- Schech, S., Vas Dev, S.: “Gender Justice: the World Bank’s new approach to the poor?”, **Journal of Development Studies** , Vol.17, No:1, 2007, pp. 14-26.
- Scott , Joan: **Poverty and Wealth**, London, New York: Longman, 1994.
- Scott, Joan W.: **Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2007.
- Scott, Joan W.: **Gender and The Politics of History**, Oxford, Columbia University Press, 1988.
- Sen, Amartya: **Inequality Re-examined**, New York, Harvard University Press, 1992.
- Sen, Amartya: **The Standard of Living**, Ed. G. Hawthorn, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
- Sen, Amartya: **Özgürlükle Kalkınma**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Senol-Cantek, Funda: “Fakir/haneler: Yoksulluğun “ev hali””, **Toplum ve Bilim**, Sayı. 89, 2001, s. 102-132.
- Serdaroğlu, Ufuk: **İktisat ve Toplumsal Cinsiyet**, İstanbul, Efil Yayınları, 2010.
- Şenses, Fikret: **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Siver, Hilary, S. M. Miller: “**From Poverty to Social Exclusion: Lessons from Europe**”, Ed. Chester Hartman, **Poverty & Race in America: The Emerging Agendas**, Lexington Books, 2006.

- Smith, Adam: **Ulusların Zenginliği**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1997.
- Smith, Ruth: “Order and Disorder: The Naturalization of Poverty”, **Cultural Critique**, Vol.14, 1990, pp. 209-229.
- Şenol, Nevin, Ceren İşat, Aysun Sayın: “Avrupa Birliğine Giriş Sürecini İzleme Programı, Kadınlar ve Erkekler için Eşit Fırsatlar: Türkiye”, **Açık Toplum Enstitüsü**, Aralık, 2004.
- TEPAV: “**Kadın Yoksulluğu**”, (Çevrimiçi) http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf, 2009, 16.05.2011.
- Thomas, Jim: “Decent Work in the informal sector: Latin America”, **Decent Work and the Informal Economy: Abstracts of Working Papers. Employment Sector, ILO**, 2002, pp.18-21.
- Thompson, E.P.: **The Making of The English Working Class**, London, V. Gollancz, 1963.
- Tobriner, Alice: **On Assistance To The Poor: Juan Luis Vives**, Çev. A. Tobriner, Toronto, University of Toronto Press, 1999, s.3-29.
- Toksöz, Gülay: “**Kriz Koşullarında Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İşgici Piyasaları**”, (Çevrimiçi) http://bianet.org/files/doc_files/000/000/187/original/kadin_istihdami.doc+tuik+yoksulluk+%C3%A7al%C4%B1, 2008, 8.02.2011.
- Townsend, Peter: “Deprivation”, **Journal of Social Policy**, No. 16(2), 1987, pp. 125-146.

- Townsend, Peter: “A Sociological Approach to the Measurement of Poverty- A rejoinder to Professor Amartya Sen”, **Oxford Economic Papers**, No: 37, 1985, s. 659-668.
- Townsend, Peter: **The International Analysis of Poverty**, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf, 1993.
- TÜİK: “**2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları**”, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/1s1_gostergeler.pdf, 08.01.2011.
- TÜİK: “**2010 İstatistik Yıllığı**”, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/yillik/1s1_gostergeler.pdf, 12.06.2011.
- TÜİK: “**2011 Hanehalkı İşgücü Araştırması: Mart Dönemi Sonuçları**”, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&ust_id=8, 22.06.2011.
- TÜİK: “**2002 Hanehalkı Bütçe Anketi**”, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KITAP_ID=7&KITAP_ID=204, 11.06.2011.
- TÜİK: “**2008 Hanehalkı Bütçe Anketi**” (Çevrimiçi) <http://web.ku.edu.tr/ku/images/EAF/20122008-3.pdf>, 12.06.2011.
- Uçan-Çubukçu, Sevgi: “Toplumsal Cinsiyet Tartışmalarının Açtığı Ufuk”, **Milliyet Sanat Dergisi**, Şubat 2007, Sayı: 576, s. 102-103.
- Uçan-Çubukçu, Sevgi: “Eşit Ücret Günü”, **Feminist Politika**, Yaz 2010, Sayı: 7, s. 7-9.

- Uçan-Çubukçu, Sevgi: “Mekanın İzdüşümünde Toplumsal Cinsiyet: Sulukule Mahallesi ve Romanlar”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Mart 2011, Sayı: 44, s. 83-106.
- Uçan-Çubukçu, Sevgi: “1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma”, **Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar**, Der. Fatmagül Berktaş ve diğer.,KA-DER Yayınları, İstanbul, 2004, s. 61.
- Uçan-Çubukçu, Sevgi: “Uluslararası İlişkiler Teorisine Feminist Yaklaşım”, **Değişen Dünya ve Türkiye**, Der. Faruk Sönmezoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, Mart 1996, s. 116-122.
- Uçan-Çubukçu, Sevgi: “İkinci Dalga Feminizmin Aştığı Alan: Demokratikleşmeden AB’ye”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 184-185, İstanbul, Ağustos-Eylül 2004, s. 118.
- Ulusal İnsani Gelişme Programı: **Ulusal İnsani Gelişme Raporu 1995**, İstanbul, Tesev, 1996.
- Ulusal İnsani Gelişme Programı: **Ulusal İnsani Gelişme Raporu 1999**, İstanbul, Tesev, 2000.
- UNDP: **Human Development Report**, New York, Oxford University Press, 1993, 1995, 1997, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2008, 2009, 2010. New York, Oxford University Press.

- UNDP: **Human Development Report 1990: Concepts and Measurement of Human Development**, New York, Oxford University Press, 1990.
- United Nations: **“Beijing+5: End Women’s Poverty”**, Çevrimiçi:<http://www.un.org/womenwatch/forums/beijing5/poverty/poverty.htm>, 28.06.2011.
- United Nations: **World Survey on The Role of Women in Development: Globalization, Gender and Work.**, UN Division for the Advancement of Women, New York, 1999-2003.
- United Nations: **“Report of the independent expert on the question of human rights and extreme poverty”**, New York, 2009.
- U.S. Census Bureau: **Detailed Poverty Tabulations from the Current Population Survey**, Washington D.C., 2005.
- U.S. Census Bureau: **Detailed Poverty Tabulations from the Current Population Survey**, Washington D.C., 2006.
- U.S. Census Bureau: **Detailed Poverty Tabulations from the Current Population Survey**, Washington D.C., 2008.
- U.S. Census Bureau: **Income, Poverty, and Health Insurance Coverage in the United States**, Washington D.C., 2009
- U.S. Census Bureau: **Current Population Survey, “Median weekly earnings of full-time wage and salary workers by detailed occupation and sex**, Washington D.C., 2010.
- Ülker, Gülsen: **“Türkiye’de Kadına Yönelik Kurumsal Politikalar: Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçelemenin Olanak ve Sınırlılıkları”**, Ankara Üniversitesi, Kadın

Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.

Ünlütürk-Ulutaş, Çağla: “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek”, **Çalışma ve Toplum**, 2009, Sayı: 22, s. 25-40.

(Çevrimiçi) <http://calismatoplum.org/sayi21/ulutas.pdf>, 12.06.2011.

Walker, A.: “Introduction: The Strategy of Inequality”, Ed. A. Walker & C. Walker, **Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in The 1980s & 1990s**, Child Poverty Action Group, London, 1997.

Ward, C., A. Dale, H. Joshi: “**Income Dependency within Couples: Gender Relations in Public and Private**”, Ed. L. Morris & E.S. Lyon, Basingstoke, Macmillan, 1996.

Wieringa, Saskia: Sexual Politics in Indonesia, New York, **Institute of Social Studies**, 2002.

Wiltshire, R.: “Women’s movements and organizations in historical perspective”, **Women and Development Studies Program**, Netherlands, Institute of Social Studies, 1990.

Women for women

Human’s Rights: **Pekin +5: Birleşmiş Milletler’de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye’nin Taahhütleri**, (Çevrimiçi) http://www.wwhr.org/files/2_7.pdf, 19.04.2011.

World Bank: **World Development Report 1990/1991/2000/2003**, Washington DC, World Bank.

- World Bank: **“What is Poverty and Why Measure it?”**, Poverty Inequality Handbook, Washington DC, 2001.
- World Bank: **“Attacking Poverty”**, Washington DC, World Bank, 2005/2007.
- World Bank: **“Migration and Development Brief 11”**, Washington, ABD, 2009.
- World Bank: **“The Global Financial Crisis: Assessing Vulnerability for Women and Children”**, Washington, ABD, 2009.
- World Economic Forum: **The Global Gender Gap Report**, Geneva, World Economic Forum, 2010.
- Yunus, Muhammed: **Yoksulluğun bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2003.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Apartheid>, Erişim: 30.05.2011.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Hint_kast_sistemi, Erişim: 28.05.2011.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Washington_konsens%C3%BCs%C3%BC, Erişim: 14.05.2011.

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>, Erişim: 8.06.2011.

http://www.tuik.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=23&ust_id=7, Erişim: 12.01.2011.

http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf, Erişim: 04.11.2010.

<http://www.belgeler.com/blg/14g7/avrupa-birligi-ne-uyum-surecinde-turkiye-de-cinsiyete-dayali-ucret-farklilik-gender-wage-gap-in-turkey-through-european-union-accession>., Erişim: 15.06.2011.

http://www.wwhr.org/files/2_7.pdf, Erişim: 01.07.2011.

<http://www.ksgm.gov.tr>, Erişim: 30.06.2011.

<http://bianet.org/bianet/toplum/130762-ev-iscileri-sendikalaşiyor>, Erişim: 29.06.2011.

<http://www.rowntreesociety.org.uk/learning-resources/seebohm-and-poverty/Biography.html>, Erişim: 28.06.2011.

<http://hdr.undp.org/en/statistics/mpi/>, Erişim: 10.11.2010.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Gayr%C4%B1saf%C3%AE_yurti%C3%A7i_h%C3%A2s%C4%B1la, Erişim: 8.02.2011.

<http://hdr.undp.org/en/statistics/gii/>, Erişim: 10.02.2011.

<http://hdr.undp.org/en/statistics/gii/>, Erişim: 06.09.2011.

https://bravo.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/gender/documents/publication/wcms_120427.pdf, Erişim: 09.03.2011.

<http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/butceleme.pdf>, Erişim: 26.01.2011.

<http://v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=51785>, Erişim: 14.06.2011.

<http://www.petrol-is.org.tr/kadin/html/sayi2/icindekiler.htm>, Erişim: 10.06.2011.

<http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=74578>, Erişim: 15.06.2011.

<http://www.eiro.eurofound.eu.int/>, Erişim: 22.06.2011.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics, Erişim: 6.04.2011.

<http://www.womensmedia.com/new/Lips-Hilary-gender-wage-gap.shtml>, Erişim: 9.05.2011.

<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=708&furtherNews=yes>, Erişim: 18.05.2011.

<http://www.ekotrent.com/haber/20100308/OECD-Ucret-farkini-azaltmaliyiz.php>,

Erişim: 23.05.2011.

<http://www.belgeler.com/blg/14g7/avrupa-birligi-ne-uyum-surecinde-turkiye-de-cinsiyete-dayali-ucet-farkliligi-gender-wage-gap-in-turkey-through-european-union-accession>, Erişim: 22.06.2011.

http://ec.europa.eu/cyprus/news/20100305_ec_to_reduce_gender_pay_gap_tr.htm,

Erişim: 29.06.2011.

<http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/global-estimates-and-trends#4>, Erişim: 24.06.2011.

<http://esa.un.org/migration/p2k0data.asp>, Erişim: 09.05.2011.

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&CategoryID=80&ArticleID=920867>, 09.02.2009, Erişim: 13.06.2011.

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=23&ust_id=7, Erişim: 24.06.2011.

<http://www.haberlink.com/haber.php?query=60249>, Erişim: 18.04.2011.

http://www.popcouncil.org/projects/32_MeasuresUrbanPoverty.asp, Erişim: 12.03.2011.

http://www.microcreditsummit.org/about/about_the_microcredit_summit_campaign, Erişim: 10.01.2011.

<http://www.oecd.org/dataoecd/2/41/1896456.pdf>, Erişim: 19.05.2011.

<http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/butceleme.pdf>, Erişim: 12.06.2011.

http://www.tbmm.gov.tr/etkinlikler/pbmd_sempozyum_1008/belgeler/GGS-Afyon08.pdf, Erişim: 27.06.2011.

<http://www.coe.int/equality>. Erişim: 11.06.2011.

<http://www.unicef.org/sowc08/report/report.php>, Erişim: 27.06.2011.

<http://www.unicef.org/sowc09/report/report.php>, Erişim: 12.06.2011.

[http://www.tuik.gov.tr/yillik/ısı göstergeler.pdf.](http://www.tuik.gov.tr/yillik/ısı_göstergeler.pdf), Erişim: 12.06.2011.

[http://www.unicefturkiye.com/genel/turkiyede-kadinin-durumu-2010-raporu.html.](http://www.unicefturkiye.com/genel/turkiyede-kadinin-durumu-2010-raporu.html)
Erişim: 23.06.2011.

[http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf.](http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf)
Erişim: 05.07.2011.